

Z
I
N
Ā
T
N
E
I

T
Ē
V
Z
E
M
E
I

AKADĒMISKĀ

59 DZĪVE 2023/2024

Akadēmiskā Dzīve ir latviešu valodā vienīgais nopietna rakstura žurnāls akadēmiskajai saimei un visiem zinātkārajiem par Tēvzemi nozīmīgiem zinātnes, kultūras un sabiedriskiem jautājumiem. Žurnāls iznāk kopš 1958. gada, līdz 2005. gadam – ASV, kopš 2006. gada **Akadēmiskās Dzīves** apgāds izdod to kopā ar Latvijas Universitātes Akadēmisko apgādu.

Pilns žurnāla komplekts atrodas ASV Kongresa bibliotēkā, žurnāls pieejams starptautiskajā zinātnisko publikāciju datubāzē EBSCO, sadaļā *Historical Abstracts with Full Text*

<https://doi.org/10.22364/adz.59>

Akadēmiskās Dzīves Tēvzemes apgāds

Reģistrācijas apliecības Nr. 40008053843
Latvijas Republikas biedrību un nodibinājumu reģistrā
Valdes locekļi – Aivars Markots (priekšsēdētājs),
Ainārs Dimants, Ivars Pavasars

Apgāda pārstāvji

Austrālijā – Dace Dārziņš,
OAM; 4 Delhi Street, Mitcham,
Vic 3132, Australia;
e-pasts: dace.darzins@internode.on.net

ASV – Jānis J. Dimants, Jr.,
2330 Innsbruck Parkway, Minneapolis,
MN 55421-2068

Kanādā – Elmārs Bērziņš,
239 Mill Road, Toronto, Canada, M9C 1Y3

Žurnāla redakcijas kolēģija (Editorial Board)

Galvenā redaktore (*Editor in Chief*) Oksana Žabko, zinātniskā grāda pretendente, *Mg. sc. soc.* – nodibinājums *Baltic Institute of Social Sciences*, Latvija (*Baltic Institute of Social Sciences, Latvia*), redakcijas kolēģijas locekle kopš 58. rakstu krājuma
Redaktors Ainārs Dimants, *Dr. phil.* – Rīgas Stradiņa universitāte, Latvija (*Riga Stradiņš University, Latvia*)
Andris Anspoks, *Dr. phys.* – Latvijas Universitātes Cietvielu fizikas institūts, Latvija (*Institute of Solid State Physics, University of Latvia, Latvia*)
Dzintra Bungs, *Ph. D.* – Latvijas Okupācijas muzeja biedrība, Latvija (*Occupation Museum Association of Latvia, Latvia*)
Jānis Grabis, *Dr. sc. ing.* – Rīgas Tehniskā universitāte, Latvija (*Riga Technical University, Latvia*)
Vitauts Kalniņš, *Ph. D.* – Toronto Universitāte, Kanāda (*University of Toronto, Canada*)
Viesturs Pauls Karnups, *Dr. oec.* – Latvijas Universitāte, Latvija (*University of Latvia, Latvia*)
Ģirts Kaugars, *Ph. D., Dr. h. c. chem.* – ASV (USA)
Jānis Lejnieks, *Dr. arch.* – Biznesa, mākslas un tehnoloģiju augstskola RISEBA, Latvija (*RISEBA University of Applied Sciences, Latvia*)
Aija Priedīte, *Ph. D.* – Latvijas Universitāte, Latvija (*University of Latvia, Latvia*)
Juris Pupčenko, *Ph. D.* – Marista Koledža, ASV (*Marist College, USA*)
Inese Runce, *Dr. hist.* – Latvijas Universitāte, Latvija (*University of Latvia, Latvia*)
Jānis Silis, *Dr. philol.* – Ventspils Augstskola, Latvija (*Ventspils University College, Latvia*)
Gints Šimanis – Latvija (*Latvia*)
Juris Upatnieks – ASV (USA)
Marta Urbāne, *Dr. iur.* – Rīgas Stradiņa universitāte, Latvija (*Riga Stradiņš University, Latvia*)
Vitālijs Zelčs, *Dr. geol.* – Latvijas Universitāte, Latvija (*University of Latvia, Latvia*)

Izdevējs

LU Akadēmiskais apgāds Aspazijas bulvārī 5, Rīgā, LV-1050
www.apgads.lu.lv

Latviešu valodas tekstu redaktore Sarmīte Medne

Angļu valodas tekstu redaktore Daina Grosa (kopš 58. rakstu krājuma)

Maketu veidojusi Andra Liepiņa

Vāku zīmējis Alfrēds Krūklīšs

Abonēšanas maksa

ASV – 20 USD, Kanādā – pret ziedojumiem, Austrālijā – 25 AUD,
Austrijā, Vācijā – 12 EUR, Zviedrijā – 100 SEK

Rakstus 60. laidienam lūdzam sūtīt

Akadēmiskās Dzīves redakcijai

Ģertrūdes ielā 123, LV-1009, Rīgā, Latvijā.

E-pasts: oksana.zabko@gmail.com; www.lu.lv/adz; www.austrums.lv

Rakstu pārpublicēšanai citos izdevumos nepieciešama redakcijas, izdevēja un autora rakstveida atļauja

US ISSN 0516-3145

ISSN 2592-9429 (online)

Iespiests

SIA "Drukātava"

**LATVIJAS
UNIVERSITĀTE**

AKADĒMISKĀ DZĪVE

ACADEMIC LIFE

59. RAKSTU KRĀJUMS

2023/2024

SATURS

Ivars Ījabs

Netrūkst darāmā: Baltijas drošība Ukrainas notikumu gaismā

Lēmums palielināt Latvijas aizsardzības izdevumus līdz 3 % no IKP ir bijis ļoti pareizs. Svarīgi ir virzīties uz Baltijas valstu aizsardzības plānu integrāciju

3

Iveta Elksne, Evija Kļave

Mediju darbība un žurnālistikas principi kara apstākļos

Kara apstākļos mainās ne tikai mediju organizatoriskā darbība, bet arī satura veidošanas principi un profesionālie žurnālistikas standarti

30

Roberts Mencis

Impērijas trauslā varenība: Karš Ukrainā no postkoloniālisma perspektīvas

Koloniālisma izpausme pasaules vēsturē un šī fenomena būtība nav pilnvērtīgi izprotama, ja netiek ņemts vērā Krievijas vēsturiskais un pašlaik īstenotais koloniālisms pret Ukrainu

10

Oksana Žabko

Izņēmuma elastība: kādas atkāpes no Latvijas līdzšinējās patvēruma meklētāju uzņemšanas prakses pieļāva Ukrainas bēgļu atbalsta tiesiskais regulējums

Ukrainas iedzīvotāju atbalstam tika ieviesti atviegļoti un plašāki nosacījumi, salīdzinot ar vispārējo patvēruma meklētāju atbalsta procedūru

42

Elīna Vroblevska

Ārpolitiskās identitātes idejas kā "ceļa karte" Krievijas karadarbībai Ukrainā

Krievijas rīcību Ukrainā var skatīt kā daļēju atbildi Kremļa apdraudējuma izjūtai un arī kā atbilstošu Putina vēlmei aizsargāt Krievijas identitāti Rietumu vērtību kontekstā

20

Juris Millers

Lielajiem kapiem Rīgā – 250

Lielo kapu vēstures pētījumi nav uzskatāmi par pabeigtiem. Monogrāfija "Lielie kapi Rīgā" (2023) ir tikai sākums jaunu pētījumu veikšanai

53

<i>Giedrūs Subačus, Pēteris Vanags</i> Lietuviešu valstybė ‘valsts’ – Simona Daukanta aizguvums no latviešu valodas <i>Lietuviešu valodā pārņemt vārdu “valstybė” varēja pamudināt darbs Rīgas gubernatūrā</i>	65	APSKATI <i>Oksana Žabko</i> V Pasauls latviešu zinātnieku kongresa Zinātne Latvijai atskaņas	95
<i>Dāvis Gruberts</i> Daugavas vidusteces palienes spēja akumulēt palu ūdeņus <i>Daugavas vidusteces palieņe būtiski samazina plūdu riskus Jēkabpilij, pazeminot maksimālo iespējamo ūdens līmeņa augstumu pilsētā</i>	79	<i>Mārtiņš Kaprāns</i> Latvijas mediju vēstures panorāma	100
<i>Uģis Sprūdžs</i> Sirds un asinsrites slimību mirstības riska prognoze nākamajam gadam no anonimizētiem Latvijas veselības aprūpes sistēmas datiem: XGBoost mašīnmācīšanās algoritma iespējamības pārbaude <i>Veselības politikas plānotājiem XGBoost algoritms varētu noderēt slimnīcu un citu veselības aprūpes iestāžu kapacitātes plānošanā un slodzes līdzsvarošanā</i>	88	<i>Gints Apals</i> Ideju vēsture koloniālisma paradigmā ...	102
		<i>Aija Priedīte</i> Trīs latviešu literatūras klasiķi monogrāfijās	104
		<i>Daina Grosa</i> Latvijas emigrantu dzīve Lielbritānijā – mobilitātes iespējas un iesakņošanās pēc emigrācijas	108
		IN MEMORIAM Jānis Kušķis (1930–2022)	112
		HRONIKA Akadēmiskā vienība Austrums	114
		Akadēmiskā vienība Latvieta	116
		Latviešu katoļu studentu un akadēmiķu apvienība Dzintars	119

NETRŪKST DARĀMĀ: BALTIJAS DROŠĪBA UKRAINAS NOTIKUMU GAISMĀ

Ivars Ījabs, *Dr. sc. pol.*, Latvijas Universitātes Sociālo zinātņu fakultātes Politikas zinātnes nodaļas asociētais profesors. Studējis filozofiju un politikas zinātni Latvijā, Vācijā un Islandē. Pētnieciskās intereses: politisko ideju vēsture, politikas teorija, demokratizācija, drošības politika. Jaunākā monogrāfija *Nepateicīgie* (izdevniecība *Jumava*, 2023) veltīta latviešu politiskās domas pirmsākumiem 19./20. gadsimta mijā. Latvijas Zinātņu akadēmijas korespondētājloceklis. Kopš 2019. gada Eiropas Parlamenta deputāts (*Renew Europe* grupa).

Raksturvārdi: Baltijas valstis, starptautiskā drošība, NATO, Krievijas agresija Ukrainā.

Devīni izaicinājumi

Ņemot vērā Krievijas brutālo agresijas karu Ukrainā, bistamā situācijā atrodas arī Baltijas valstis. NATO ir izvēlējusies pareizo kursu, 2022. gada Madrides samītā pieņemot lēmumu stiprināt atturēšanu, izmantojot “pirmās līnijas” aizsardzību¹. Tomēr tā īstenošana ir bijusi nevienmērīga. NATO lideriem būtu jānodrošina, lai Madrides saistības tiktu pildītas. Baltijas valstu drošībai ir vairāki nozīmīgi izaicinājumi.

Vispirms mazais stratēģiskais dziļums, jo Baltijas valstis ir mazas un atrodas tuvu Krievijai. Arī Baltijas valstu galvaspilsētas atrodas salīdzinoši tuvu Krievijas un Baltkrievijas robežai, līdz ar to brīdinājuma periods ir neliels. Otrkārt, liels attālums. NATO karaspēka vienībām ir nepieciešams ilgāks laiks, lai sasniegtu Baltijas reģionu no savām mītnes vietām Rietumeiropā, salīdzinot ar aukstā kara laiku. Treškārt, Suvalku šaurums jeb koridors (Polijas un Lietuvas robežas posms, kas atrodas starp Kaļiņingradu un Baltkrieviju) ir salīdzinoši neaizsargāts. Tas rada īpatnu sastrēguma punktu,

ko Krievija potenciāli varētu slēgt, lai kavētu NATO papildspēku ierašanos pa sauszemi Baltijas valstīs. Ceturtkārt, Baltijas valstu militāro spēju ierobežojumi to nelielā iedzīvotāju skaita un ekonomikas dēļ. Lai gan Baltijas valstis aizsardzības budžeti (līdz 2027. gadam Latvija ir apņēmusies to paaugstināt līdz 3 % no IKP)² un karaspēki ir ievērojami palielināti, tomēr Baltijas valstu militārās struktūras joprojām ir salīdzinoši nelielas. Piektkārt, nenoteiktība par to, cik ātri un cik lielā mērā NATO dalībvalstis īstēnos 2022. gada Madrides samītā pieņemtās saistības pastiprināt atturēšanu. To īstenošana šķiet krietni lēnāka, nekā tika pausts ļoti brašā retorikā samītā. Sestkārt, ir iespējams, ka Krievijas militārais spēks ātri atgūsies, kad beigsies karš Ukrainā. Lai gan mēs precīzi nevaram prognozēt situāciju Krievijā pēc kara, tomēr ir augsta varbūtība, ka tā savus novājinātos spēkus spēs atjaunot dažu gadu laikā. Septītkārt, Krievijas valdības neprognozējamība un tās tieksme uz riskantām militārām avantūrām. Tādēļ NATO diemžēl

¹ Sargs.lv 2023.

² LSM 2023d.

ir jāgatavojas vissliktākajam iespējamajam scenārijam. Astotkārt, nepieciešamība NATO līdzsvarot atturēšanu Eiropā, vienlaikus risinot arī jautājumus, kas saistīti ar Ķīnas uzplaukumu, augošajām ambīcijām un nostiprināšanos Indijas un Klusā okeāna reģionā. Īpaši NATO spēcīgākais partneris, ASV, saskaras ar saspīlējumu visās šajās pasaules zonās.

Kopumā Baltijas valstu drošība patlaban ir problemātiska vairāku ģeogrāfisko un demogrāfisko īpatnību dēļ. Lai gan NATO ir akceptēta pareiza un reālistiska politika, tās īstenošanas veids joprojām ir neskaidrs. Vienlaikus jāreķinās, ka Krievijas militārais apdraudējums laika gaitā atjaunosies. Šo izaicinājumu pārvarēšanai būs nepieciešama gan spēcīga Baltijas pašaizsardzība, gan uzticama NATO spēja atturēt.

Eiropas mainīgā drošības vide

Līdz ar Krievijas pilna apjoma iebrukumu Ukrainā 2022. gadā Eiropā ir atgriezušās teritoriālās agresijas briesmas – pirmo reizi kopš aukstā kara beigām. Tās radikāli mainīja kopumā labvēlīgo priekšstatu par drošību Eiropā pēc aukstā kara. Tagad kontinenta robežās norisinās militārs konflikts, kas tālu pārsniedz 90. gadu Balkānu konfliktus, kas iepriekš bija asiņainākie pēc aukstā kara beigām. Baltijas valstis – Igaunija, Latvija un Lietuva – Eiropas drošības ainavā atrodas šo “seismisko” pārmaiņu priekšplānā. Ja karš Ukrainā joprojām Rietumeiropas valstu elitēm bieži tikai “rada bažas”, tad Baltijas valstīm tas rada eksistenciālu krīzi. Starp citu, šobrīd īpašu apdraudējumu izjūt Lietuva. Tai ir jānodrošina piekļuve Suvalku koridoram, un tā reizēm saskaras ar problēmām izvietot valstī Vācijas bruņotos spēkus.

NATO un Eiropa ir stingri reaģējušas uz Krievijas agresiju, sniedzot vēl nepieredzēta apjoma militāro palīdzību Ukrainai, palielinot aizsardzības budžetu, izvietojot tūkstošiem NATO karavīru austrumu flangā un piemērojot Krievijai bargas ekonomiskās sankcijas – bargākās vēsturē. Protams, ASV atbalsts ir bijis izšķiroši svarīgs³ – pēc Krievijas iebrukuma

Ukrainā uz Eiropu tika nosūtīti 24 000 karavīru, un apņemšanās aizsargāt NATO Amerikā tiek uzskatīta par svētu. Tomēr ASV cenšas līdzsvarot centienus Eiropā ar Ķīnas, Āzijas un Klusā okeāna reģiona valstu drošības izaicinājumiem, ko tās Nacionālajā aizsardzības stratēģijā definē kā “pieaugošus draudus”. Tas nozīmē, ka Eiropai, jo īpaši Eiropas Savienībai, būs jāuzņemas nozīmīga loma savā aizsardzībā, kas dažādu iemeslu dēļ līdz šim nav darīts.

Kā jau minēts, Baltijas valstu sabiedrībām likmes ir daudz lielākas nekā tikai ģeopolitika. Karš Ukrainā vecākajai paaudzei uzjundī spilgtas atmiņas par suverenitātes zaudēšanu, deportācijām un nacionālo kultūru rusifikāciju padomju varas laikā. Tas savukārt piešķir Baltijas valstu aizsardzības politikai lielāku eksistenciālas steidzamības sajūtu salīdzinājumā ar Rietumu sabiedrotajiem, kuri bieži redz Krievijas agresiju tikai kā vienu no daudzām problēmām. Protams, Krievijas uzbrukums Ukrainai būtiski mainīja Eiropas drošības situāciju, faktiski izvirzot Baltijas valstis piefrontes līnijā – vismaz potenciāli. Lai gan NATO uz notiekošo ir reaģējusi enerģiski, Eiropas Savienībai ir jāuzņemas lielāka atbildība, it īpaši ņemot vērā ASV centienus līdzsvarot Ķīnas uzplaukumu. Baltijas valstu sabiedrības šodien uzskata, ka uz spēles ir likta šo valstu izdzīvošana.

Ukrainas mācība

Galvenie draudi Baltijas valstu drošībai nāk no Krievijas. Spriežot pēc tās autoritārās vēstures un revanšistiskās politikas Putina laikā, Krievija, visticamāk, nekļūs par miermīlīgu liberālu demokrātiju pat pēc Putina aiziešanas. Tā vietā Krievija, visticamāk, paliks autoritāra, apņēmības pilna atjaunot savu impēriju, naidīga pret Rietumiem un ar lielu ieguldījumu militārajā potenciālā.

Krievijas bruņotie spēki Ukrainā ir cietuši smagus zaudējumus, tiek lēsts, ka ir zaudēti aptuveni 200 000 cilvēku un vairāk nekā 3500 kaujas tanku.⁴ Tomēr Krievija jau tagad veic pasākumus, lai vēl paplašinātu savu militāro spēku, un visdrīzāk atjaunos savas spējas

³ Sk. LSM 2022a.

⁴ LSM 2023a.

pēc konflikta beigām. Aplēses par to, cik ilgs laiks tam būs nepieciešams, atšķiras – no diviem līdz vairāk nekā desmit gadiem. Taču varbūtība ir liela.

Viena skaidra mācība no iebrukuma Ukrainā ir par veidu, kā Krievija veic militārās operācijas. Tās doktrīna paredz ātrus, pārliecinošus uzbrukumus, lai gūtu ātru uzvaru. Tas bija redzams sākotnējos triecienuzbrukumos, mēģinājumos Ukrainai “nocirst galvu”, t. i., iznīcināt valdību, raķešu triecienos militārajiem objektiem, gaisa uzbrukumos un arī bruņoto spēku iebrukumos dziļi valsts teritorijā. Šī stratēģija Ukrainā piedzīvoja neveiksmi. Tomēr Baltijas valstīm jāņem vērā būtiski secinājumi. Tām piemītošais mazais stratēģiskais dziļums nozīmē, ka Krievijas agresora spēki varētu sasniegt Baltijas valstu galvaspilsētas dažu dienu laikā. Tādēļ Krievijas uzbrukuma doktrīnas ātrums un vardarbīgums nozīmē, ka aizsargājošajiem spēkiem būtu maz laika mobilizēties un ieņemt pozīcijas, pirms tos pārņemtu. NATO šajā kontekstā ir būtiski jāpārvērtē sava pieeja Baltijas valstu aizsardzībai, un labi, ka to jau ir sāks darīt.

Lai gan revanšistiska un pret Rietumiem vērsta attieksme Krievijā ir dziļi iesakņojusies, Putins ir arī veiksmīgi manipulējis ar to, lai Krievijas karu Ukrainā attēlotu kā cīņu pret kādiem “sataniskiem” Krievijas ienaidniekiem Rietumos. Diemžēl šāds pasaules uzskats, visticamāk, saglabāsies arī pēc tam, kad Putins atstās politisko skatuvi. Īsāk sakot, Krievija joprojām būs spēcīga militārā lielvara, kas spēj un acīmredzami vēlas veikt riskantas militārās operācijas pret kaimiņvalstīm. Tādēļ NATO ir jāsavatavojas sliktākajiem scenārijiem Baltijas valstu aizsardzībā. Krievija visdrīzāk arī ilgtermiņā joprojām būs ļoti spējīgs un neprognozējams militārais drauds. Tās uzbrukuma doktrīna dod mazu brīdinājuma periodu. Tas savukārt rada nopietnu izaicinājumu Baltijas valstīm, ņemot vērā tām piemītošo mazo stratēģisko dziļumu.

Baltijas valstu militārais statuss

Kopš Krievijas pilna apjoma agresijas sākuma Ukrainā Baltijas valstis ir veikušas nozīmīgus pasākumus, lai stiprinātu savas militārās spējas, saskaroties ar pastiprinātiem

Krievijas draudiem. Arī ievērojami palielinājušas savu aizsardzības budžetu. Piemēram, kopš 2008. gada Lietuvas militārais budžets ir gandrīz trīskāršots. Visas trīs Baltijas valstis jau 2022. gadā pārsniedza NATO mērķi tērēt aizsardzībai 2 % no IKP, ko pašlaik sasniedz tikai desmit NATO dalībvalstis⁵. Baltijas valstis ir atjaunojušas arī iesaukšanu armijā, lai palielinātu savu aktīvā dienesta personālu. Igaunija pēc neatkarības atgūšanas atjaunoja iesaukumu jau 1992. gadā, Lietuva – 2016. gadā, bet Latvija 2007. gadā likvidēto obligāto aizsardzības dienestu atjaunoja 2022. gadā⁶. Procentuālā izteiksmē no iedzīvotāju skaita Baltijas valstīs, salīdzinot ar citām NATO valstīm, formastērpā dienē daudz vairāk iedzīvotāju. Piemēram, 2019. gadā Lietuvā militārajā dienestā dienēja 0,53 % iedzīvotāju, savukārt ASV šis rādītājs bija tikai 0,41 %, Vācijā – 0,22 %⁷. Kopš iestāšanās NATO 2004. gadā Lietuva ir palielinājusi aktīvā dienesta karavīru skaitu par 70 %⁸. Tā ir īpaši koncentrējusies uz savas armijas paplašināšanu, kas uzņemtos lielāko slogu Krievijas īstenotā sauszemes iebrukuma gadījumā. Tiesa, jāreķinās, ka gaisa un jūras spēku spējas joprojām ir pieticīgas, kaut arī pašlaik tiek stiprinātas.

Baltijas valstu bruņoto spēku nelielais kopums joprojām ir problēma. Piemēram, lai gan Lietuvā dienē proporcionāli daudz vairāk iedzīvotāju nekā Vācijā, Vācijas kopējā militārā apgāde ir astoņas reizes lielāka⁹, jo tās iedzīvotāju skaits un ekonomika ir daudz lielāka. Lai gan Baltijas valstis ir pielikušas iespaidīgas pūles, to nelielā teritorija un ierobežotie resursi nozīmē, ka bez palīdzības tās nespēj sevi pilnībā aizsargāt no tik nopietna drauda kā revanšistiskā Krievija. Baltijas valstu militārie spēki joprojām ir salīdzinoši mazi. Tomēr vienlaikus Baltijas valstis ir bijušas ne tikai drošības “saņēmēji”, bet arī izrādījušas stingru vēlmi būt

⁵ Sk. SIPRI 2022.

⁶ Latvijas armija no 1991. gada līdz mūsdienām.

⁷ USA Facts [n. d.] Armed Forces as a Percent of the Population 2009 vs 2019. By country.

⁸ Sk. datus turpat.

⁹ Sk. datus: World Military Expenditures and Arms Transfers 2021 Edition.

drošības “donori” un sniegt savu ieguldījumu kopējā NATO Austrumu reģiona aizsardzībā.

Kopumā Baltijas valstis ir veikušas ārkārtējus pasākumus, lai stiprinātu savu militāro jaudu, jo Krievijas draudi ir pastiprinājušies. Tomēr šo valstu spējām raksturīgie ierobežojumi, ko nosaka nelielais iedzīvotāju skaits un ekonomika, nozīmē, ka tām joprojām būs nepieciešams NATO atbalsts aizsardzībai.

Jaunā perspektīva: Madrides un Viļņas samiti

2022. gada Madrides samits, jau pēc Krievijas pilna apjoma iebrukuma sākuma Ukrainā, bija vēsturiska NATO atkārtota apņemšanās stiprināt atturēšanu un aizsardzību Eiropā. Madridē apstiprinātajā jaunajā NATO stratēģiskajā koncepcijā Krievija ir identificēta kā nozīmīgākais drauds eiroatlantiskai drošībai. Šis samits galīgi izbeidza iepriekšējo politiku, kas paredzēja sadarbību ar Krieviju. Tajā tika pieņemtas Baltijas valstu drošībai būtiskas saistības, kurām ir paliekoša ietekme uz organizācijas veiktspēju.

Svarīgi, ka bija jānosaka NATO pirmās līnijas aizsardzības stratēģija, nevis jāturpina līdzšinējā pieeja. Mērķis bija aizsargāt katru sabiedroto teritorijas centimetru, nevis atbrīvot to jau pēc notikuša agresijas fakta. Arī Somijai un Zviedrijai bija steigšus jāpievienojas NATO,¹⁰ tādējādi NATO iegūstot papildu Baltijas jūras piekrasti. Pašreizējās bataljona lieluma NATO kaujas grupas Baltijas reģionā bija jāpalielina līdz brigādes lielumam.¹¹ Bija jāizveido uzticami, viegli pieejami papildspēki un iepriekš jāizvieto aprīkojums, lai uzbrukuma gadījumā paātrinātu šo papildspēku nogādāšanu karadarbības zonā. Bija jāizveido arī divīzijas līmeņa vadības struktūras, lai pārraudzītu paplašinātos spēkus.

Šodien diemžēl ir dzirdami vērtējumi, ka NATO Madrides saistību īstenošana pagaidām ir bijusi lēna un nevienmērīga, salīdzinot ar vērienīgo retoriku. Ir nepieciešams straujš un

nepārtraukts progress, lai tiešām ticami nodrošinātu atturēšanu.

Baltijas reģiona unikālās ievainojamības dēļ atturēšana, izmantojot bruņoto spēku izvietojumu priekšējā bāzē, ir būtiska. Citas pieejas, piemēram, trīsposmu, ir pārāk riskantas. NATO samitam Viļņā 2023. gada jūlijā bija jānodrošina šo mērķu sasniegšana – gan aizsardzībai nepieciešamo resursu nodrošināšana, tostarp, iespējams, izdevumu palielināšana virs 2 % no IKP, spēcīgu, kaujas gatavu brigāžu izvietojuma Baltijas valstīs un galveno spēku struktūras jautājumu risināšana, gan arī NATO mācību Baltijas reģionā mērogu paplašināšana un tuvināšana reālajai situācijai.

Viļņas samits gan nerasniedza svarīgu, no Baltijas drošības perspektīvas raugoties, vēlamu mērķi Ukrainas kontekstā, proti, Ukraina nesaņēma uzaicinājumu pievienoties NATO, kā to bija cerējuši Baltijas vadošie politiķi.¹² Tā vietā NATO ģenerālsēkretārs Jenss Stoltenbergs (*Stoltenberg*) izteicās, ka Ukrainu uzņems tad, “kad sabiedrotie tam piekritis un būs izpildīti nosacījumi”¹³, tomēr Ukrainai šāda pozitīva lēmuma gadījumā nebūs jāpilda tradicionālā “iestāšanās ceļa karte”, bet uzņemšana notiks uzreiz. Šāds risinājums sagādāja vilšanos daudziem Ukrainas varonīgās cīņas atbalstītājiem, liekot apšaubīt organizācijas veiktspēju stratēģiskos jautājumos. Vienlaikus Viļņas samitā tika pieņemts detalizēts NATO kolektīvās aizsardzības plāns, kas garantē, ka alianse aizsargās katru savas teritorijas centimetru un visas savas dalībvalstis. Šāda plāna izstrāde ir ļoti nozīmīga: pirmo reizi kopš aukstā kara beigām šāds plāns tiek izstrādāts, lai aizsargātos no agresīvas lielvalsts – Krievijas. Šajā plānā tiek izklāstīti uzdevumi, kas veicami katrai dalībvalstij, ieskaitot arī konkrētus atbildības apgabalus, kā arī tas, kā alianses dalībvalstīm ir jāsadarbojas un kāds bruņojums izmantojams. Jaunajos NATO plānos tiek uzsvērts, ka alianses karaspēkam ir jāatrodas gatavībā – līdz pat 300 tūkstošiem visu NATO valstu karavīru draudu gadījumā būtu jābūt izvēršamiem 30 dienu laikā, turklāt noteiktām daļām – dažu dienu laikā.¹⁴

¹⁰ LSM 2022b.

¹¹ Turpat.

¹² LSM 2023c.

¹³ LSM 2023b.

¹⁴ Sargs.lv 2022.

Kas tālāk? Ieteikumi reģiona drošībai

Kopējā situācija liecina, ka jau tuvākajā laikā ir veicama virkne praktisku uzdevumu, kas vajadzīgi Latvijas un Baltijas drošības stiprināšanai. Nepieciešams pastiprināt robežu novērošanu un kontroli, attīstīt agrīnās brīdināšanas infrastruktūru. Laiks un mazais stratēģiskais dziļums, reaģējot uz Krievijas “pelēkās zonas”, “hibrīd-” vai “impulsīvām” konvencionālām operācijām, ir ļoti svarīgs agrīnās brīdināšanas un robežu apzināšanas aspekts.

Šiem uzdevumiem ir nepieciešami ieguldījumi divos stratēģiskos virzienos. Pirmais ir robežu novērošanas un agrīnās brīdināšanas infrastruktūras izveide Latvijā. Otrais – Latvijas agrīnās brīdināšanas infrastruktūra būtu jāapvieno ar citu Baltijas valstu, NATO, Zviedrijas un Somijas infrastruktūru. Tāpat ir nepieciešams īstenot diferencētu un sadalītu rezervistu mobilizācijas plānu. Latvijai būtu jāizvairās no resursu izsmelšanas ar atkārtotām mobilizācijām, reaģējot uz jebkuru Krievijas provokāciju. Tai būtu jāīsteno stingri diferencēts rezerves mobilizācijas plāns, kas balstīts uz dažādiem provokāciju līmeņiem un veidiem, balstoties uz agrīnās brīdināšanas un izlūkdatu apmaiņas informāciju. Šim plānam būtu jāļauj Latvijai saprātīgi veikt dažādus reaģēšanas pasākumu kopumus, kas pielāgoti konstatēto draudu līmenim. Būtisks Latvijas mobilizācijas plāna aspekts ir cieša tiesībaizsardzības, civilās aizsardzības un militāro elementu integrācija. Latvijas valdībai būtu jānodrošina detalizēta sadarbība starp visām šīm struktūrām un jāīsteno arī tiesībaizsardzības iestāžu militārais atbalsts.

Svarīgs politisks uzdevums ir palielināt papildu NATO spēku izvietojumu un līdz ar to arī klātbūtni Latvijā, izbūvējot vai izvērtot vairāk mācību objektu. Latvija varētu veicināt pastāvīgu papildu rotācijas NATO spēku klātbūtni papildus tiem spēkiem, kas jau atrodas Latvijā, nodrošinot tādas mācību iespējas, kādas nav viegli atrast citur Eiropā. Šeit īpaša nozīme būs jau topošajam Sēlijas poligonam. Augstas kvalitātes mācību zonu un mācību objektu izveide varētu mudināt arī citas NATO dalībvalstis izmantot tās savām mācībām, un tas dotu arī papildu labumu, palielinot ārvalstu NATO personāla klātbūtni valstī papildus

tiem spēkiem, kas tur izvietoti rotācijas kārtībā. Viena no iniciatīvām, kas neprasītu lielu, īpašu manevru zonu un varētu sniegt būtiskus operatīvus un mācību ieguvumus, būtu jauna NATO speciālās kaujas izcilības centra izveide.

Tāpat varētu arī nolemt, ka būtu veicināmi Latvijas municijas iepirkumi, tieši precīzo ieroču iepirkums, lai kavētu potenciālo Krievijas iebrukumu, nepieciešamības gadījumā uzbruktu tās galvenajiem objektiem karadarbības zonā un arī Krievijas teritorijā un radītu Krievijai gan operatīvas, gan stratēģiskas dilemmas. Ņemot vērā Latvijas militāro spēku un aizsardzības budžeta lielumu, Latvijai, iespējams, būtu jākoncentrē iepirkuma līdzekļi divos virzienos, lai Krievijas uzbrukuma gadījumā ar salīdzinoši pieejamām sistēmām satriektu tās bruņotos spēkus.

Pirmkārt, Nacionālajiem bruņotajiem spēkiem būtu jāinvestē ievērojamos daudzumos teritoriju bloķējošas municijas un reljefu veidojošu šķēršļu, piemēram, pretšāviņu artilērijas municijas, izkliedējamo minu, prettanku vadāmo raķešu, ložmetēju municijas, bruņotu bezpilota lidaparātu, modernu prettanku šķēršļu un inženiertehnisko iekārtu, kā arī tuvdarbības pretgaisa aizsardzības sistēmu (*SHORADS*) iegādē. Būtu arī jāiegulda līdzekļi garāka darbības rādiusa zeme-gaiss raķešu, pretkuģu raķešu un ierobežota skaita vidēja darbības rādiusa zeme-gaiss raķešu iegādē. Daudzām no šīm municijām un sistēmām potenciāli varētu būt ne tikai taktiska, bet arī operatīva ietekme. Otrkārt, Latvijā būtu jāuztur Latvijas aizsardzības spēku un sabiedroto ātrās reaģēšanas spēku municijas un ekipējuma krājumi vismaz 30 dienu ilgām kaujas operācijām, ko finansētu gan Latvija, gan citas NATO valstis, ņemot vērā kopējās izmaksas. Šādiem municijas un ekipējuma krājumiem jābūt atbilstoši izvietotiem, to glabāšanas vietām jābūt nocietinātām, lai nepieļautu to vieglu iznīcināšanu Krievijas uzbrukuma rezultātā.

Lēmums palielināt Latvijas (arī Lietuvas un Igaunijas) aizsardzības izdevumus vismaz līdz 3 % no IKP ir bijis ļoti pareizs.¹⁵ Lai gan visas trīs Baltijas valstis šobrīd palielina savus aizsardzības izdevumus līdz vairāk nekā 2,5 %

¹⁵ Sk. LSM 2023d.

no IKP¹⁶, tās joprojām ir arī pret potenciālu Krievijas uzbrukumu visneaizsargātākās no visām NATO dalībvalstīm. Jaunā realitāte ir tāda: Krievijai vienmēr ir bijušas iespējas uzbrukt Baltijas valstīm, un Putins līdz ar iebrukumu Ukrainā ir izrādījis gatavību uz sākt liela apjoma agresiju citās Eiropas valstīs. Tāpēc vissvarīgākais – lai NATO dalībvalstis turpinātu palielināt savas militārās spējas un kapacitāti. Tam ir arī sekundārs, bet ne mazsvarīgs iemesls, proti, dažas valstis, kas nav Baltijas valstis, visticamāk, vēlēšies daudz vairāk finansiāli subsidēt Baltijas valstu aizsardzības izdevumus un veicināt savu spēku vai tehnikas izvietojšanu Baltijas reģionā, ja tās redzēs, ka Baltijas valstis pašas veic vēl lielākus pasākumus, tā uzsverot joprojām pieaugošo Krievijas draudu nopietnību.

Svarīgi ir virzīties uz Baltijas valstu aizsardzības plānu integrāciju, izmantojot reģionālu pieeju. Lai gan pilnīga nacionālo aizsardzības plānu integrācija, visticamāk, nav sasniedzams mērķis, Baltijas valstīm būtu jāsāk koordinēt reģionālos ieguldījumus izlūkošanā un novērošanā, pretgaisa un pretraķešu aizsardzībā, kā arī tālāka darbības rādiusa apšaudes spējās.

Baltijas valstu kopīga ISR (izlūkošanas, novērošanas un izlūkpārbaudes (angļu *intelligence, surveillance, and reconnaissance*)) centra un kopīga mērķēšanas centra izveide varētu būt gan operatīvi vērtīga, gan arī rentabla, jo īpaši jūras aspektā, ņemot vērā, ka katras Baltijas valsts jūras spēku spējas ir apjoma ziņā ierobežotas.¹⁷ Baltijas valstis vai Apvienotā Karaliste kā Apvienoto ekspedīcijas spēku vadošā valsts varētu organizēt kopīgu operatīvo (nevis tikai administratīvo) štābu, lai atvieglotu Baltijas valstu aizsardzības plānošanu, reģionālās mācības un partneru spēku iesaistīšanu. Lai samazinātu izmaksas un nodrošinātu savietojamību, būtu jāizmanto kopīgs tāla darbības rādiusa ieroču, piekrastes aizsardzības, pretgaisa aizsardzības un precīzi vadāmu ieroču iepirkums. Baltijas valstīm būtu jāisteno kopīgas iepirkuma programmas, lai izmantotu apjoma radītus ietaupījumus, lai mazinātu iegādes un, it īpaši, turpmākās sistēmu ekspluatācijas un uzturēšanas izmaksas, kā arī nodrošinātu savietojamību reģionā, kur tas ir iespējams, lai gan, pat īstenojot kopīgu Baltijas valstu iepirkumu, varēs iegādāties tikai salīdzinoši nelielu daudzumu dārgu sistēmu.

¹⁶ Sk. SIPRI 2022.

¹⁷ Sk. sikāk: Barrie et al. 2022.

VĒRES

- Barrie, D.; Childs, N.; Michel, Y.; Sabatino, E.; Schreer, B. (2022) *Northern Europe, The Arctic and The Baltic: The ISR Gap*. Research Papers. The International Institute of Strategic Studies. Pieejams: <https://www.iiss.org/research-paper/2022/12/northern-europe-the-arctic-and-the-baltic-the-isr-gap/> (29.09.2023.).
- LSM (2022a) *Ukrainas krīze: ASV sūtīs armijas papildspēkus uz Baltijas valstīm un noteiks sankcijas Krievijai* (22.02.2022.). Pieejams: <https://www.lsm.lv/raksts/zinas/arzemes/ukrainas-krize-asv-sutis-armijas-papildspekus-uz-baltijas-valstim-un-noteiks-sankcijas-krievijai.a444844/> (25.10.2023.).
- LSM (2022b) *NATO valstu līderi atzīst Krieviju par nopietnu draudu un vienojas palielināt Baltijas valstu aizsardzību* (29.06.2022.). Pieejams: <https://www.lsm.lv/raksts/zinas/arzemes/nato-valstu-lideri-atzist-krieviju-par-nopietnu-draudu-un-vienojas-palielinat-baltijas-valstu-aizsardzibu.a463466/> (20.10.2023.).
- LSM (2023a) *Ukraina: Krievijas dzīvā spēka zaudējumi pārsnieguši 200 000 karavīru* (17.05.2023.). Pieejams: <https://www.lsm.lv/raksts/zinas/arzemes/17.05.2023-ukraina-krievijas-dziva-speka-zaudejumi-parsniegusi-200-000-karaviru.a509002/> (29.09.2023.).
- LSM (2023b) *Stoltenbergs: Ukraina pievienosies NATO pēc priekšnoteikumu izpildes un esošo dalībvalstu akcepta saņemšanas* (11.07.2023.). Pieejams: <https://www.lsm.lv/raksts/zinas/arzemes/11.07.2023-stoltenbergs-ukraina-pievienosies-nato-pec-prieksnoteikumu-izpildes-un-esoso-dalibvalstu-akcepta-sanemsanas.a516147/> (29.09.2023.).
- LSM (2023c) *Ārpolitikas eksperti: NATO samita lēmumi vairos Baltijas valstu drošību un sekmēs Ukrainas spējas karalaukā* (13.07.2023.). Pieejams: <https://www.lsm.lv/raksts/zinas/arzemes/13.07.2023-arpolitikas-eksperti-nato-samita-lemumi-vairos-baltijas-valstu-drosibu-un-sekmes-ukrainas-spejas-karalauka.a516281/> (29.09.2023.).

- LSM (2023d) *Budžeta finansējumu aizsardzībai 2027. gadā plāno audzēt līdz 3 % no IKP* (09.10.2023.). Pieejams: <https://www.lsm.lv/raksts/zinas/latvija/09.10.2023-budzeta-finansejumu-aizsardzibai-2027-gada-plano-audzet-lidz-3-no-ikp.a527040/> (25.10.2023.).
- Nacionālie bruņotie spēki. [B. d.] *Latvijas armija no 1991. gada līdz mūsdienām*. Pieejams: <https://www.mil.lv/lv/par-mums/vesture/latvijas-armija-no-1991gada-lidz-musdienam> (29.09.2023.).
- Sargs.lv (2022) *NATO sola palielināt Ātrās reaģēšanas karaspēku līdz 300 tūkstošiem karavīru* (29.06.2022.). Pieejams: <https://www.sargs.lv/lv/nato/2022-06-29/nato-sola-palielinat-atras-reagesanas-karaspeku-lidz-300-tukstosiem-karaviru> (29.09.2023.).
- Sargs.lv (2023) *NATO: 2022. gadā pieņemti daudzi lēmumi alianses kolektīvās drošības stiprināšanā* (22.03.2023.). Pieejams: <https://www.sargs.lv/lv/nato/2023-03-22/nato-2022-gada-pienemti-daudzi-lemumi-alianses-kolektivas-drosibas-stiprinasana> (25.10.2023.).
- SIPRI – Stockholm International Peace Research Institute (2022) *Military expenditure by country as percentage of gross domestic product, 1949–2022*. Pieejams: <https://www.sipri.org/databases/milex> (29.09.2023.).
- USA Facts [n. d.] Data > By Topic > Security & Safety > National Defense & Foreign Aid > Foreign Affairs & Aid > Armed Forces as a Percent of the Population 2009 vs 2019. By country. State Department. Pieejams: <https://usafacts.org/data/topics/security-safety/national-defense-and-foreign-aid/foreign-affairs-and-aid/armed-forces-percent-of-population-worldwide/> (25.10.2023.).
- World Military Expenditures and Arms Transfers 2021 Edition* (2021). Pieejams: <https://www.state.gov/world-military-expenditures-and-arms-transfers-2021-edition/> (25.10.2023.).

Summary

There is still work to be done: Baltic security in the light of Ukraine

This article deals with Baltic security in light of the Russian war of aggression in Ukraine. NATO members since 2004, the Baltic states have built their recent security strategies on the “tripwire” doctrine. Now, taking into account the Russian full-scale invasion of a neighboring country, this strategy has to be profoundly reconsidered. First, this article identifies the main challenges of Baltic defense – the lack of “strategic depth”, the proximity of potential aggressor countries, limited resources available for military investment etc. Second, it deals with the radical change in strategic outlook since the beginning of the Russian invasion of Ukraine, and also with the Baltic response to it. The Baltic countries have increased their defense expenditure in recent years, and have boosted the size of their military personnel (e.g., Latvia reintroduced conscription in 2022). However, there is a need to further strengthen defense capacities by means of increased cooperation with the NATO allies. An increased presence of NATO troops in the Baltic countries is of utmost importance here, as well as the local infrastructure capable of hosting allied military units on Baltic soil.

Keywords: the Baltic states, international security, NATO, Russian aggression in Ukraine.

Redakcijā saņemts: 07.09.2023.

IMPĒRIJAS TRAUSLĀ VARENĪBA: KARŠ UKRAINĀ NO POSTKOLONIĀLISMA PERSPEKTĪVAS

Roberts Mencis ir absolvējis Stenforda Universitāti (ASV) ar bakalaura grādu filozofijā un reliģijas zinātnē, kā arī Londonas Ekonomikas augstskolu (Lielbritānija) ar maģistra grādu Eiropas politikajā ekonomikā. Akadēmiskās intereses saistās ar politisko teoriju, filozofiju, Centrāleiropas un Austrumeiropas intelektuālo vēsturi. Līdzautors pētījumam *No betona uz cilvēku? ES fondi, ANM un Latvijas cilvēkkapitāla akumulēšana* (2020). Autors publikācijām žurnālā *Ir*.

Raksturvārdi: koloniālisms, Krievija, Ukraina, karš, PSRS, imperiālisms.

Ievads

Krievijas īstenotais pilna mēroga iebrukums Ukrainā ir aktualizējis neskaitāmus jautājumus par koloniālisma būtību. Ja pēc aukstā kara beigām kādam šķita, ka turpmāk valstis cita ar citu sacentīsies vien ekonomiskās attīstības, nevis teritoriālās ekspansijas ziņā, tad karš Ukrainā liek domāt, ka imperiālisms nav vien pārejošs vēstures fenomens. Postkoloniālisma pētniecības laukā un Rietumu pasaulē izplatītajā diskursā par nepieciešamību “dekolonizēt” dažādas akadēmiskās jomas Krievijas vēsturiski īstenotais koloniālisms, it īpaši Austrumeiropā, bieži paliek neapzināts, jo savās iezīmēs tas atšķiras no Rietumu valstu vēsturiski īstenotā imperiālisma, kas mēdz tikt pieņemts par tipisko imperiālisma modeli. Par šo faktu liecina arī vairāku “globālo Dienvidu” valstu ieņemtā pozīcija, kas karu Ukrainā galvenokārt ir interpretējušas kā ASV un Krievijas ģeopolitisko interešu cīņu, nevis kā patiesu nacionālās atbrīvošanās cīņu, kam ir daudz kopīga ar šo valstu vēsturiskajiem centieniem atbrīvoties no koloniālisma jūga.

Savā propagandā Krievija mēdz izmantot “globālo Dienvidu” valstu vēsturisko atmiņu

par Padomju Savienības atbalstu 20. gadsimta antikoloniālisma kustībām, tādējādi vēloties sevi pozicionēt nevis kā kolonizētāju, bet gan kā kolonizēto tautu aizstāvi, izplatot vēsti, ka cīņā ar “kolektīvajiem Rietumiem” tā cenšas panākt multipolāru pasaules ģeopolitisko kārtību. Parakstījis rīkojumu par okupēto Ukrainas apgabalu iekļaušanu Krievijas sastāvā, Krievijas prezidents Vladimirs Putins paziņoja, ka “Rietumi ir gatavi pārkāpt vienalga kam, lai saglabātu neokoloniālo sistēmu, kas ar dolāra spēka un tehnoloģisko pavēļu palīdzību ļauj tiem parazitēt un izlaupīt pasauli”¹.

Viens no populārākajiem mūsdienu konservatīvās domas paudējiem Džordans Pītersons (*Jordan Peterson*) kā zīmīgu šī kara cēloni minējis Krievijas vēlmi pasargāt sevi no Rietumu “atcelšanas kultūras” (*cancel culture*) izplatības.² Tā vietā, lai iestātos par starptautisku taisnīguma principu aizstāvēšanu, rietumvalstis tiek mudinātas domāt par savām interesēm un atturēties no Krievijas “provocēšanas”, kas varētu novest pie plašāka mēroga konflikta un

¹ Mirage News 2022.

² Peterson 2022.

atomieroču lietošanas. Domātāji, kā Pītersons, savā pārspīlētajā liberālo Rietumu “deģenerētās” kultūras raksturojumā nonāk pie līdzīgiem secinājumiem kā Krievijas ultranacionālā propaganda.

Zināmās kreiso intelektuāļu aprindās izplatīts ir diskurss par NATO paplašināšanos austrumu virzienā kā galveno Krievijas agresijas iemeslu. Piemēram, slavenā lingvisti Noama Čomska (*Noam Chomsky*) teiktais: “NATO paplašināšanās līdz pat Krievijas robežām – šī vērā ņemamā provokācija izraisīja iebrukumu Ukrainā,” – un turpinājums, ka “NATO ir vardarbīgākā, agresīvākā alianse pasaulē”.³ Lai gan daļai “neitrālu” pozīciju ieņēmušo kreiso intelektuāļu Krievijas agresijas apoloģētika ir saistīta ar idealizētu izpratni par Padomju Savienību, nozīmīga ietekme ir arī ļēniniskajai dogmai, ka attīstītākajām kapitālisma lielvarām neizbēgami jābūt arī galvenajām imperiālisma iemiesotājām. Koloniālā manierē ukraiņi tiek reducēti par pasīviem objektiem, kurus Rietumi izmanto savās interesēs.

Līdzīgu viedokli par NATO paplašināšanās ietekmi uz karu Ukrainā pauž vairāki starptautisko attiecību reālisma skolas pārstāvji. Viena no lielākajām šīs pozīcijas autoritātēm ir Čikāgas Universitātes pasniedzējs Džons Mērsheimers (*John Mearsheimer*), kura ieskatā Ukraina pieder pie Krievijas ģeopolitisko interešu sfēras, tāpēc nevajadzētu būt pārsteigumam, ka šāda mēroga lielvalsts izmanto spēku savu interešu nosargāšanai.⁴ No teiktā izriet, ka Ukraina ir nolemta būt par Krievijas satelītvalsti, kuras pašnoteikšanās tiesības ir pakārtotas Maskavas interesēm. Šādas loģikas attiecināšana uz kādu no bijušajām Rietumu valstu kolonijām nepārprotami tiktu atzīta par neokoloniālu, bet attiecībā uz Austrumeiropu dīvainā kārtā tiek pieņemta kā leģitīma.

Šis raksts cenšas atbildēt uz jautājumu – kā Krievijas koloniālisms atšķiras no Rietumu valstu vēsturiski īstenotā koloniālisma. Raksta pirmajā daļā izklāstīta īsa Krievijas imperiālisma vēsture, īpaši koncentrējoties uz tās attiecībām ar Ukrainu. Tālāk tiek analizētas

trīs būtiskas atšķirības starp Krievijas un Rietumeiropas valstu īstenoto imperiālismu, koncentrējoties galvenokārt uz koloniālismu leģitimējošās ideoloģijas aspektiem. Raksts argumentē: lai gan Krievijas un Rietumeiropas valstu imperiālismam ir kopīgas iezīmes, starp tām pastāv arī vērā ņemamas atšķirības. Krievija kā sauszemes impērija izmantojusi ne vien Rietumeiropas valstu imperiālismam raksturīgo loģiku pastiprināt atšķirības starp sevi un kolonizētajām tautām, bet arī pretējo – noliegt jebkādu atšķirību esamību. Šāda veida koloniālisma loģika, kas izriet no Krievijas nacionālās identitātes veidošanās saistībā ar imperiālistisko stāstu par izcelsmi no senās Kijivas Rusu zemes, tikusi īpaši attiecināta pret ukraiņiem un baltkrieviem. Krievu imperiālismam īpaši raksturīga ir apziņa par sevi kā vēsturiski izredzētu nāciju ar saknēm gan krievu pareizticības tradīcijā, gan komunisma ideoloģijā. Zīmīgs arī ir tas, cik lielā mērā Krievijas politiskā elite savas valsts ekspansiju pamato kā paš aizsardzību. Raksta noslēgumā tiek izvirzīta tēze, ka pilnvērtīgai pasaules koloniālisma fenomena izpratnei ir nepieciešama skaidrība par veidu, kā tas ir izpaudies Krievijas vēsturē.

Īsa Krievijas imperiālisma Ukrainā vēsture

Par Krievijas koloniālisma pret Ukrainu sākumu var uzskatīt 17. gadsimta vidū, kad Zaporīžjas kozaku hetmanis Bohdans Hmeļnickis uzsāka sacelšanos pret valdošo poļu muižniecību, kas rezultējās ar kozaku Hetmanāta dibināšanu – faktiski neatkarīgas valsts, kas vēlāk kļuva zināma ar nosaukumu *Ukraina*. Apzinoties, ka bez militāra atbalsta Hetmanāts nespēs ilgi turēties pretī Polijas–Lietuvas spēkam, 1654. gadā Hmeļnickis vērsās pēc atbalsta pie Maskavijas cara Alekseja Romanova. Ukraiņi un maskavieši piederēja pie vienas Austrumu Pareizticīgās baznīcas, tomēr šīs tautas nesaistīja ne kopēja valoda, ne arī ciešas kulturālas vai politiskas saiknes.⁵ Arī Maskavijas valdnieku apziņā tobrīd nepastāvēja

³ Breach Media 2022.

⁴ Mearsheimer 2014.

⁵ Plokhly 2015, 105.

nekāds “etniskas radniecības pieņēmums, ne arī uzskats par Kijivu kā Maskavijas/Krievijas zaudētu teritoriju”⁶. Vēloties pēc iespējas ātrāk saņemt sabiedroto armijas atbalstu, Hmeļņickis piekrita parakstīt Perejaslavas vienošanos, kas paredzēja, ka apmaiņā pret lojalitāti caram Hetmanāts kļūs par Maskavijas aizsargātu teritoriju. Lai gan kozaki guva uzvaru karā pret Poliju–Lietuvu, tas nenodrošināja vienota Hetmanāta saglabāšanos un neatkarību. 1667. gadā parakstītais Andrusovas pamiers paredzēja Ukrainas Kreisā krasta teritorijas pievienošanu Maskavijai, bet Labā krasta – Polijai–Lietuvai. Šī bija pirmā reize Kijivas aptuveni tūkstoti gadu senajā vēsturē, kad pilsēta vai kāda cita Ukrainas teritorija nonāca Maskavijas politikā kontrolē.

Pamiera noteikumi paredzēja pēc diviem gadiem Kijivu atdot Polijai. Nevēloties atgriezties karaļa katoļa pakļautībā, Kijivas garīdznieki aktualizēja līdz tam plaši neizplatītu argumentu par Kijivas un Maskavas piederību pie vienas garīgās tradīcijas, kuras saknes meklējamas senajā Kijivas Rusu zemē.⁷ Vēlāk šī ideja kļuva par centrālo Krievijas imperiālisma ideoloģijas sastāvdaļu. Pēteris I savu caristi pārdēvēja par “Krieviju”, tādējādi radot mītu par Maskaviju kā galveno senās Kijivas Rusu zemes pēcteci. Mūsdienu Ukraina šajā stāstā pārtapa par “Mazkrieviju” – mazāk nozīmīgu, tomēr integrālu lielās krievu tautas sastāvdaļu. Ideja par Krievijas un Ukrainas “vēsturisko vienotību” kļuva par pamatu ukraiņu pakļaušanas leģitimēšanai, uz ko atsaucas arī Vladimirs Putins, pamatojot pašlaik izvērsto agresiju.⁸

Kopš 16. gadsimta Krievijas Impērija strauji paplašinājās uz austrumiem – jau 1648. gadā krievu kolonisti sasniedza Klusā okeāna piekrasti. Šeit krievu koloniālisms savā izpausmē vairāk līdzinājās Rietumeiropas vēsturiski īstenotajam koloniālismam, pirmiedzīvotāju paverdzināšanu pamatojot kā “civilizējošu” misiju, kas paredz Krievijas dabiskās tiesības valdīt pār “primitīvajām” un “mežonīgajām” aziātu tautām. Krievu kolonistu ieskatā, visas

jauniekarotās teritorijas – Sibīrija, Centrālāzija Kaukāzs – bija vieni nediferencēti austrumi, kur valda “orientāla atpalcība”⁹.

18. gadsimta sākumā notika Romanovu impērijas paplašināšanās arī rietumu virzienā. Pēc uzvaras pār Zviedriju Lielajā Ziemeļu karā cars Pēteris I guva kontroli pār Baltijas provincēm – Vidzemi un Igauniju – un pasludināja sevi par Krievijas imperatoru. Uz rietumiem vērstās ekspansijas mērķis bija “izcirst logu uz Eiropu” un līdz ar iecerētajām militārajām, administratīvajām un ekonomiskajām reformām mazināt Krievijas atpalcību no citām Eiropas valstīm. Savā etniskajā, reliģiskajā un lingvistiskajā izcelsmē iekarotās tautas būtiski atšķīrās no krieviem, tādēļ vienotā imperiālistiskā naratīvā tās iekļaut bija sarežģītāk. Ņemot vērā impērijas vājās administratīvās spējas un “eiropiskošanas” nolūku, jauniegūto provinču vācbaltiešu elitēm ilgstoši tika ļauts saglabāt atšķirīgas pašpārvaldes un kultūras institūcijas.¹⁰ Uz rietumiem vērstā Krievijas paplašināšanās turpinājās ar Polijas–Lietuvas kopvalsts sadalīšanu, kā rezultātā Krievija ieguva kontroli pār visu mūsdienu Latvijas, Lietuvas, Baltkrievijas, kā arī gandrīz visu Ukrainas un lielāko daļu Polijas teritorijas. Pēc 1809. gada uzvaras pār Zviedriju Krievija anektēja arī Somiju. Līdzīgi kā Baltijā, lielākajā daļā šo teritoriju tika saglabātas plašākas patstāvības privilēģijas nekā Iekškrēvijā un zemes īpašnieki lielākoties bija vācbaltu vai poļu muižnieki.

Līdz ar Ukrainas teritorijas pārņemšanu Krievijas koloniālisms tika īstenots arī dienvidu virzienā. 1774. gadā Krimas haniste bija spiesta kļūt par Krievijas protektorātu, bet 1783. gadā Krievija šo pussalu anektēja. Krima kopā ar Dienvidukrainu ieguva nosaukumu *Jaunkrievija*. Līdzīgi kā Jaunās pasaules kolonizēšanas laikā, pievienotais priedēklis *jaun-* (t. i., Jaunanglija, Jaundienvidvelsa, Ņujorka) maldinoši lika domāt, ka iekarotās teritorijas iepriekš bijušas tukšas, neapdzīvotas zemes. Krimas tatāru dotie vietu nosaukumi tika nomainīti ar jauniem, grieķiskiem vietvārdiem (t. i., Sevastopole, Eipatorija), tādējādi radot ilūziju,

⁶ Kohut 2001, 71.

⁷ Plokhly 2015, 121.

⁸ Putin, 2021.

⁹ Figes 2003, 476.

¹⁰ Ijabs 2023, 46.

ka pēdējās civilizācijas pēdas uz pussalas ir meklējamas vien sengrieķu izveidoto koloniju laikā, bet Krievijai kā pašpasludinātai Bizantijas impērijas mantinieci ir legitīmas tiesības uz visu šo teritoriju.

19. gadsimts viscaur Eiropā – nacionālās apziņas uzplaukuma laiks. Krievijas Impērija bija etniski ļoti daudzveidīga, un pieauga daudzu tautu vēlme iegūt nacionālo autonomiju un saglabāt, attīstīt savu kultūru, kā arī līdz tam nepieredzēti mēģinājumi šīs ilgas apspiest. Rusifikācija un nacionālās kultūras apspiešana visapjomīgāk skāra tieši Ukrainu. Augošo krievu nacionālismu raksturo tā laika izglītības ministra grāfa Sergeja Uvarova izteiktā Krievijas imperiālās identitātes formula: patvaldība, pareizticība, tautiskums. Par pamatnāciju tika definēti krievi, ar to saprotot apvienotu krievu, ukraiņu un baltkrievu tautu.¹¹ Ja citu tautu atšķirība no krieviem tika atzīta, pieņemot, ka ar laiku šīs tautas pašas no sevis pārkrievošies un izzudīs, tad impērijas oficiālajā diskursā ukraiņu identitāte kā tāda tika noliegta. Tomēr jāņem vērā, ka 19. gadsimta pirmajā pusē tika pieredzēts ukraiņu kultūras uzplaukums, kad intelektuāļi Ivans Kotļarevskis, Tarass Ševčenko, Mihailo Dragomanovs u. c. lika pamatus ukraiņu nacionālās literatūras un politiskā nacionālisma kustībai. Pēc Krievijas zaudējuma Krimas karā un poļu otrās sacelšanās, represijas un rusifikācija Ukrainā pastiprinājās, kulminējot ar 1876. gadā parakstīto Emsas ukazu, kas aizliedza jebkādas publikācijas ukraiņu valodā jeb, kā to dēvēja impērijas ierēdņi, Mazkrievijas dialektā. Krievijas kolonizācija tika īstenota ne vien ar kultūras ierobežojumiem, bet arī ar liela skaita krievu strādnieku izmitināšanu jaunizveidotajās industriālajās pilsētās dienvidaustrumos, kā arī Kijivā un Harkivā, kur 19. gadsimta sākumā galvenā sarunvaloda vēl bija ukraiņu, bet tā beigās – krievu.¹²

Pirmais pasaules karš rezultējās ar visu tā laika Eiropas sauszemes impēriju sabrukumu, un uz Habsburgu, Krievijas, Vācijas, Osmaņu lielvaru gruvešiem izveidojās virkne jaunu nacionālo valstu. Pēc 1917. gada boļševiku apvērsuma, Somija, Igaunija, Latvija, Lietuva, Polija,

Ukraina, Baltkrievija, Armēnija, Gruzija un Azerbaidžāna pasludināja neatkarību no Krievijas un savu nacionālo valstu izveidi, tiesa, ne visām izdevās savu suverenitāti ilgstoši saglabāt. Lai panāktu pamieru ar Centrāleiropas valstīm (Vācijas impēriju, Austroungāriju, Osmaņu impēriju un Bulgārijas karalisti), Padomju Krievija atzina Ukrainas Tautas Republikas neatkarību, taču tas negarantēja mieru un jaunās valsts pastāvēšanu. Par Ukrainas teritoriju vienlaikus cīnījās Ukrainas Tautas Republika, Sarkanā armija, Krievijas monarhistu Baltā armija un jaunizveidotā Polijas Republika. Šajā cīņā uzvaru guva boļševiki, un 1921. gadā parakstītais Rīgas pamiers paredzēja, ka visa Ukrainas teritorija, izņemot Galīcijas, Volīnjas, Bukovinas un Aizkarpatijas reģionus, tiek pievienota Padomju Krievijai. Tādējādi ukraiņi kļuva par lielāko Eiropas nāciju, kas starpkaru periodā palika bez savas nacionālās valsts.

Apzinoties plašo atbalstu Ukrainas valstiskajai idejai, kā arī vājas simpātijas pret lieliniekiem, it īpaši zemnieku vidū, Ļeņins piedāvāja kompromisu Ukrainas pašnoteikšanās jautājumā – Padomju Savienība tiks veidota kā federatīvā valsts, kurā apvienojas formāli suverēnās valstis: Krievijas PFSR, Ukrainas PSR, Baltkrievijas PSR un Aizkaukāza PFSR. Katrai no šīm valstīm tika dotas tiesības atdalīties no PSRS ar nosacījumu, ka tas nekonfliktē ar "starptautisko šķiru cīņu". Ņemot vērā komunistu pārliecību, ka vēsture virzās tikai vienā virzienā un ka ar laiku arī pārējā pasaule piedzīvos strādnieku revolūciju, šādas atdalīšanās iespēja bija tikai formāla. Mūsdienu Krievijas propagandā izplatīta ir tēze par Ļeņinu kā Ukrainas valstiskās idejas ieviesēju, taču boļševiku līdera lēmums piešķirt Ukrainai formālu autonomiju un plašāku kultūras brīvību izrietēja no apziņas, ka citādi saglabāt kontroli pār Ukrainu nebūtu iespējams. Pagājušā gadsimta 20. gados īstenotā "korenizācijas" politika paredzēja "lielā krievu šovinisma" ierobežošanu un pat noteiktu atbalstu nacionālo minoritāšu valodu lietošanai.¹³ Šajā laikā vērojams ukraiņu kultūras uzplaukums, taču ar Josifa Staļina nākšanu pie varas tam tika pielikts straujš un traģisks punkts – daudzi ukraiņu intelektuāļi

¹¹ Kohut 2001, 73.

¹² Martin 1992, 181–201.

¹³ Martin 2001, 75–124.

un mākslinieki (vēlāk dēvēti par “Nošauto renesansi”) tika arestēti un nogalināti.

Staļina laikā tika īstenota visapjomīgākā kolonizācija ne tikai kultūrā, bet arī ekonomikā un lauksaimniecībā. No marksisma vēstures teorijas perspektīvas Padomju Savienība tiecās sasniegt sociālismu, vēl neizgājusi cauri kapitālisma ražošanas fāzei, tāpēc, pēc Staļina domām, PSRS pastāvēšana un tālāka attīstība bija atkarīga no industrializācijas straujākas ieviešanas. Ja lielās kapitālisma valstīs, piemēram, Francija un Lielbritānija, varēja ekspluatēt savas pārpūru kolonijas, tad Padomju Savienībai straujāka kapitāla akumulācija bija jāpanāk ar savu lauksaimniecības resursu paškolonizāciju.¹⁴ Auglīgās lauksaimniecības zemes dēļ Ukraina kļuva par centrālo vietu šīs vīzijas īstenošanai. Staļina ieviestā piespiedu kolektīvizācija paredzēja visas aramzemes sadalīšanu kolektīvās saimniecībās. Staļina valdīšanas laikā savu ekstrēmāko pakāpi sasniedza koloniālisma dehumanizācijas loģika, kas pakļautās tautas neuztvēra kā cilvēkus, bet gan kā impērijas metropoles interesēs izmantojamu resursu. Simtiem tūkstoši ģimeņu tika deportētas uz Krievijas tālajiem austrumiem, kā arī tika noteiktas nesamērīgi augstas graudu nodošanas kvotas, kas izraisīja zemnieku masveida badu. Nespēja pildīt graudu kvotas Staļins vainoja ukraiņu nacionālismu un zemnieku pretestību kolektīvizācijai, nosakot vēl lielāku kvotu paaugstinājumu un mājdzīvnieku konfiskāciju, piemērojot pat nāvessodu par graudu slepenu glabāšanu. Mākslīgi izraisītajā badā no 1932. līdz 1934. gadam dzīvību zaudēja aptuveni četri miljoni jeb astotā daļa Ukrainas iedzīvotāju. Staļina plāna centrālā sastāvdaļa bija ukraiņu nacionālisma pilnīga iznīcināšana un Ukrainas Komunistiskās partijas attīrīšana no jebkādas pretestības Maskavas pavēlēm, kas apliecina šī izraisītā bada genocīda raksturu. Etniskā tīrīšana tika realizēta arī ar PSRS Lielā terora laikā īstenojamajam “nacionālajām operācijām” pret izdomātiem poļu, latviešu, korejiešu un citu nekrievu tautu spiegiem.

1939. gadā Eiropas kolonizācija ieguva jaunu mērogu, kad nacistiskā Vācija un Padomju Savienība vienotās savstarpēji sadalīt

Centrāleiropu un Austrumeiropu. Kara laikā Austrumeiropa kļuva par telpu divu impēriju kolonizācijai – vispirms PSRS anektēja Austrumpoliju un Baltijas valstis, bet pēc tam okupāciju īstenoja Vācija. Vācijas ekspansiju Austrumeiropā motivēja klaji koloniāli mērķi – izveidot *Lébensraum* jeb “dzīves telpu”, no kurienes “mazvērtīgās rases”, paverdzinātās tautas piegādātu vācu impērijai nepieciešamo pārtiku. Laikā no 1933. līdz 1945. gadam Austrumeiropā šo abu impēriju apzināti īstenojās masveida slepkavībās dzīvību zaudēja aptuveni 14 miljoni cilvēku, neskaitot karadarbībā kritušos.¹⁵ Lai gan karā visvairāk cieta Baltkrievijas, Polijas, Ukrainas un Baltijas valstu iedzīvotāji, Padomju Savienības ideoloģija pasludināja krievu nāciju par to, kura ir nesusi lielāko upuri un spēlējusi galveno lomu uzvarā pār fašismu.¹⁶

Pēc kara Padomju Savienība paplašinājās, ne tikai anektējot Baltijas valstis, Austrumpoliju, Austrumprūsiju un Moldovu, bet par savām satelītvalstīm padarot Poliju, Čehoslovākiju, Ungāriju, Austrumvāciju, Rumāniju un Bulgāriju. Turpinājās vietējo tautu masveida deportācijas (Krimas tatāru gadījumā panākta pilnīga etniskā tīrīšana pussalā), bet Latvija, Igaunija un Kazahstāna piedzīvoja īpaši lielu krievu kolonistu pieplūdumu. Pēc Staļina nāves Hruščova atkusnis nesa represiju atvieglojumus un plašākas nacionālā komunisma izpausmes iespējas. Taču, kā apliecināja Padomju Savienības iebrukums Ungārijā 1956. gadā un Čehoslovākijā 1968. gadā, šie atvieglojumi nemainīja PSRS imperiālo raksturu. Brežņeva laika stagnācijai un plaši izvērstajai rusifikācijai sekoja Gorbačova centieni impēriju reformēt un virzīt tuvāk konstitūcijā it kā noteiktajam autonomu valstu federācijas modelim. Taču Maskavas reakcija uz Čornobiļas atomreaktora sprādzienu Ukrainā (notikušā noklusēšana, pavēle neatcelt 1. maija darba svētku parādi Kijevā, lai gan radiācijas līmenis strauji pieauga) pierādīja, ka impērijas centrs nav spējīgs mainīties.

Padomju Savienības sabrukums 1991. gadā nevirzīja Krieviju uz konfrontāciju ar savu

¹⁴ Snyder 2010, 159.

¹⁵ Syder 2010, vii.

¹⁶ Stalin 1945.

imperiālo pagātņi. Atšķirībā no citām bijušajām impērijām Krievijas augstākās amatpersonas nav paudušas nožēlu un atbildības uzņemšanos par savas valsts vēsturiski pastrādātajiem noziegumiem. Tieši pretēji, Vladimira Putina laikā padomju impērijas sabrukums ir ticis formulēts kā “20. gadsimta lielākā ģeopolitiskā katastrofa”.¹⁷ Liela daļa Krievijas sabiedrības izjūt nostalgiju pēc imperiālās pagātnes, par ko signalizē, piemēram, Staļina popularitātes kāpums aptaujās par “pasaules visu laiku izcilāko cilvēku” – kopš 2012. gada viņš ierindots pirmajā vietā.¹⁸ Pēc PSRS sabrukuma Krievija ir izvērtusī asiņainus karus Čečenijā, Gruzijā un Ukrainā, anektējusi Krimas pussalu, kā arī neskaitāmas reizes iejaukusies citu valstu demokrātisko vēlēšanu procesā, tādējādi aplicinot, ka valstu suverenitātei, viņasprāt, nav nozīmes.

Krievijas koloniālisma ideoloģijas analīze

Atšķiršana un vienādošana

Vēsturiski Krievijas īstenotajam koloniālismam ir daudz kopīga ar Rietumeiropas koloniālismu, tomēr vairākos aspektos pastāv būtiskas atšķirības, kas, iespējams, ir spēlējušas lomu tajā, kādēļ Krievijas vēsture ir salīdzinoši mazāk skatīta caur koloniālisma prizmu. Pat apjomīgākie un plašu ievēribu guvušie postkoloniālisma pētījumi mēdz ignorēt Krievijas un Padomju Savienības īstenoto koloniālismu, it īpaši Austrumeiropā.¹⁹ Piemēram, 2016. gadā publicētajā *The Routledge Handbook of the History of Settler Colonialism* [Rūtledžas rokasgrāmata: apmetņu koloniālisma vēsture] nav atrodama neviena atsauce uz Krievijas īstenoto “apmetņu” koloniālismu Baltijā vai Ukrainā.²⁰ Akadēmiskā pētniecība koloniālisma un postkoloniālisma jautājumos galvenokārt koncentrējusies uz Rietumeiropas valstu 19. gadsimtā un 20. gadsimta pirmajā pusē īstenoto koloniālismu Āfrikā, Āzijā, Tuvajos

Austrumos un citviet. Kad 20. gadsimta 50. un 60. gados spēkā pieņēmas starptautiskās dekolonizācijas kustības, visas tā brīža Eiropas impērijas, izņemot Padomju Savienību, bija pārjūru impērijas. Tādējādi pārjūru impērijas tika pieņemtas par tipisku imperiālisma modeli.

Pārjūru impērijas vēsturiski ir izmantojušas citus veidus, kā leģitimēt kolonizēto tautu apspiešanu, nekā to darījušas sauszemes impērijas. Kolonizējot vietas, kas atrodas tālu no impērijas centra un kuru pirmiedzīvotāji savās etniskajās, kultūras vai rases pazīmēs atšķiras no iekarotājiem, tiek uzsvērts un pastiprināts citātais. Šāda veida loģika, nodalot sevi un atšķirīgo, ir kalpojusi par pamatu ideoloģijām, kas argumentē baltās rases, Rietumu civilizācijas vai kristīgās ticības pārākumu.

Starp nozīmīgākajiem akadēmiskajiem darbiem, kuros pētīti veidi, kā koloniālās ideoloģijas pastiprina kulturālas atšķirības, jāmin Edvarda Saīda (*Edward Said*) *Orientalism* [Orientalisms]²¹. Saīds šajā darbā parāda, kā Rietumu intelektuālais un kultūras diskurss attēlojis Austrumus jeb orientu kā kaut ko atpalikušu un iracionālu, tiem pretstatot Rietumu racionālismu, paškontroli un apgaismību. Šāds pieņēmums ir pamats idejai, ka Eiropas lielvarām ir noteiktas tiesības pakļaut un “civilizēt” primitīvos “barbarus”. Šāda orientālizācijas loģika Krievijas koloniālismam ir bijusi ļoti raksturīga, īpaši tās izvērstajā ekspansijā uz austrumiem, tomēr savā analīzē Saīds Krievijas koloniālismu pat nepiemin.

Salīdzinājumā ar Rietumu valstu koloniālismu Krievijas koloniālisms atšķiras ar to, ka savā ideoloģijā tas ne tikai pastiprina atšķirības starp sevi un kolonizētajām tautām, bet arī pretējo – tās pilnībā noliedz. Šī loģika visredzamāk tikusi lietota pret ukraiņiem un baltkrieviem – neskatoties uz šo tautu pausto nacionālo identitāti, tās konsekventi ir tikušas pasludinātas par daļu no vienas lielākas krievu tautu ģimenes. Attiecībā pret Ukrainu Krievijas imperiālisma centrālais vadmotīvs ir bijusi ukraiņu valodas, kultūras un valsts pastāvēšanas noliegšana tagadnē, pagātnē un nākotnē. Arī pašreizējā karā Krievijas diskurss uzstāj, ka notiek cīņa ar “ukraiņu nacistiem”,

¹⁷ Putin 2005.

¹⁸ Gessen 2017, 525.

¹⁹ Moore 2001, 111–128.

²⁰ Veracini, Cavanagh 2016.

²¹ Said 1978.

vienlaikus noliedzot ukraiņu nācijas eksistenci. Ukraiņi tiek prezentēti kā krievi, kuri Rietumu vai “nacistu” ietekmē ir aizmirsuši, kas viņi ir patiesībā.

Krievija nav vienīgā valsts, kas savā koloniālajā ideoloģijā ir noliegusi kolonizēto tautu nacionālo un politisko identitāti, tomēr tā izceļas ar to, ka šis aspekts ir tik centrāls Krievijas pašas nacionālajā apziņā. Iemesls slēpjas tajā, ka stāsts par mūsdienu Krievijas izcelsmi no senās Kijivas Rusu zemes ir veidojies gan kā Krievijas nacionālās identitātes, gan arī kā Krievijas Impērijas leģitimēšanas naratīvs. Kā iepriekš minēts, lai gan ideja par Maskavijas caristes izcelsmi un vēsturisko vienotību ar Kijivu parādījās vien 18. gadsimtā, tā kļuva par pamatu impērijas pārdēvēšanai par “Krieviju”, ukraiņu un baltkrievu pakļaušanas leģitimēšanai, kā arī mūsdienu krievu nacionālās identitātes formēšanai. Tādējādi nacionālais stāsts ir neatdalāms no vēsturiskās impērijas leģitimēšanas stāsta. Mūsdienu Krievijas politiskās elites ieskatā, vienīgā iespēja, kā saglabāt krievu nacionālo identitāti, ir pakļaut un kolonizēt savu pieņemto izcelsmes vietu.

Izredzētā tauta

Lai gan daudzām impērijām ir bijis raksturīgs uzskats par savu vēsturisko izredzētību, Krievijas stāsts ir īpašs ar to, cik centrāls tajā ir reliģijas elements un mesianiskā ideja, ka krievu tautai ir vēsturiska misija glābt cilvēci no garīga pagrimuma. Pēc Konstantinopoles krišanas 1472. gadā Maskavijas valdošie kņazi pieņēma titulu *cars*, tādējādi pozicionējot savu kņazisti kā “trešo Romu” jeb Romas un Bizantijas impēriju mantinieci un vienīgo patiesās Austrumu pareizticības nesēju. Pēc Bizantijas impērijas parauga Maskavijas cars iemantoja dievam līdzīgu statusu gan kā sekulārās varas, gan kā garīgās autoritātes iemiesojums.

Krievu nacionālās apziņas veidošanās laikā 19. gadsimtā ideja par “svēto Krieviju” kļuva par pamatu slavofilu vidū izplatītajai tēzei, ka krievi ir pasaules vienīgā patiesi kristīgā nācija.²² Arī izcilā krievu rakstnieka Fjodora Dostojevskas darbiem (*Idiots*, *Velni* un, it īpaši, *Rakstnieka dienasgrāmata*) cauri vijas ideja

par Krievijas mesianisko misiju glābt Eiropu no morāla pagrimuma.²³ Ideja par krievu tautas īpašo garīgumu vai morālo pārkumu pār “pagrimušajiem Rietumiem” ir centrāls vadmotīvs arī mūsdienu Krievijas ideoloģijā. Arvien biežāk Krievijas propaganda karu Ukrainā pasniedz kā “svētu karu”, pielīdzinot to cīņai ar sātanismu un antikristu.²⁴

Vēsturiskās izredzētības ideja bija centrāls aspekts arī padomju impērijā. Ticība marksisma idejai, ka vēsture neizbēgami virzās pretī buržuāziskā kapitālisma sabrukumam un sociālisma triumfam, ļāva citu valstu okupāciju un pakļaušanu pamatot nevis kā kolonizāciju, bet gan kā neizbēgamu daļu no vēstures attīstības. Līdzīgi kā mesianiskās kristietības sniegtā absolūtā morālā pareizuma pārlicība, ideja par komunismu kā cilvēces vēsturiskās cīņas par brīvību iemiesojumu ļāva Padomju Savienībai sevi pozicionēt kā morāli pareizu spēku neatkarīgi no tās rīcības. Arī pašlaik notiekošais karš tiek pamatots ar Krievijas un Ukrainas “vēsturisko vienotību”, tādējādi pieņemot, ka pati vēsture virzās pretī ukraiņu saplūšanai ar krievu nāciju. Krievijas imperiālismam raksturīgās vēstures koncepcijas balstās pieņēmumā, ka vēsturei ir noteikta eshatoloģiska virzība un ka tās vienīgais patiesais subjekts ir krievu tauta, tādējādi izslēdzot jebkādu nenoteiktību, nejaušību vai citu tautu izvēli. Neatkarīgi no pastrādātā, Krievija vienmēr paliek nevainīga un sevi nostāda vēstures morāli pareizajā pusē.

Krievu kultūrā dziļi iesakņojusies ideja par savas nācijas īpašo statusu savā ziņā noliedz jebkādu leģitīmu robežu pastāvēšanu. Gan slavofilu mesianisma, gan marksisma-ļeņinisma pamatā ir ideja, ka Krievija/Padomju Savienība pārstāv noteiktu “atrisinājumu” cilvēces vēsturiskajām likstām un tai ir pienākums šo savu misiju gan izplatīt, gan nosargāt vietās, kur, viņuprāt, tas tiek apdraudēts. Mūsdienu Krievijas ideja par “krievu pasauli” balstās uz līdzīgiem pieņēmumiem – Krievija kā civilizācija stāv pāri suverēnu valstu robežām un jebkur, kur, Krievijas ieskatā, pastāv krievvaldīgo diskriminācija, tai ir tiesības tos aizsargāt.

²² Figs 2003, 401.

²³ Dostoevsky 1919, 359.

²⁴ Reuters 2022.

Krievijas valsts varas acīs ikviens krievvalodīgs cilvēks pieder pie “krievu pasaules” neatkarīgi no pilsonības vai personiskās gribas.

Trauslā impērija

Krievijas imperiālisms izceļas arī ar to, cik lielā mērā tas savu agresiju pamato kā paš aizsardzību. Krievijas nacionālā diskursa vēsturē krievu tautas neizmērojamā varenība mijas ar sajūtu par tās nepilnvērtību vai pastāvēšanas apdraudētību. Piemēram, kauns par mongoļu jūgā pavadītajiem gadsimtiem ir jaušams līdzās mītam, ka Krievija ir pasargājusi pārējo Eiropu no aziātu ordas ekspansijas; mazvērtības sajūta pret citām Eiropas valstīm un vēlme tās imitēt, vienlaikus uzstājot, ka krievu nācija ir pārāka par tām; pozicionējot sevi kā vadošo komunisma lielvalsti, tajā pašā laikā dzīvojot nemitīgā paranojā – bailēs no iekšējiem un ārējiem kontrrevolucionāriem ienaidniekiem; monopolizējot Otrā pasaules kara lielākā uzvarētāja un arī lielākā upura lomu. Šis eksistenciālais trauslums Krievijas imperiālajā diskursā veidojis vēsti par nepieciešamību kolonizēt, lai izdzīvotu. Arī Krievijas uzsāktais karš Ukrainā tiek pasniegts kā cīņa par Krievijas pastāvēšanu.²⁵ Krievijas propaganda nemitīgi atgādina, ka tās kodolieroču arsenāls ļauj jebkuru valsti noslaucīt no zemes virsmas, tajā pašā laikā uzstājot, ka Ukrainas pievienošanās NATO radītu eksistenciālu apdraudējumu Krievijas valsts pastāvēšanai.

Nobeigums

Šis raksts ir centies parādīt, ka koloniālisma izpausme pasaules vēsturē un šī fenomena būtība nav pilnvērtīgi izprotama, ja netiek ņemts vērā Krievijas vēsturiskais un pašlaik īstenotais koloniālisms pret Ukrainu. Apziņa, ka Krievijas pilna mēroga iebrukums Ukrainā nav vien reģionāli “teritoriāls strīds”, bet gan imperiālistisks karš, liek izdarīt svarīgu izvēli, kādā pasaulē vēlamies dzīvot. Vai esam gatavi pieņemt, ka 21. gadsimtā vēl arvien lielvaras var pakļaut un dominēt pār mazākām tautām, vai arī iestājamies par to, ka šāda politika nav pieļaujama nekur pasaulē.

Kā norādījis viens no nozīmīgākajiem 20. gadsimta antikoloniālisma teorētiķiem Francs Fanons (*Frantz Fanon*), dekolonizācija vienmēr sākas kā nacionāla pretošanās kustība, tomēr savas nācijas atbrīvošanai ir jāved pretī vispārējām cilvēces vērtībām. “Tā vietā, lai ieturētu distanci no citām nācijām, nacionālā atbrīvošanās ved nāciju pretī tās lomai uz vēstures skatuves. Tieši no nacionālās apziņas sirds var dzīvot un augt starptautiskā apziņa.”²⁶ Tātad patiesa dekolonizācija izriet nevis no šauri nacionālām, savtīgām interesēm, bet gan no apziņas, ka mēs varam būt patiesi brīvi vien tad, ja visas pārējās tautas arī ir brīvas.

Iztēlojamies: ja pēc Krievijas iebrukuma Ukrainas prezidents Volodimirs Zelenskis būtu pametis valsti, Rietumi būtu izvēlējušies nesniegt militāru palīdzību un Ukrainas Bruņotie spēki būtu padevušies okupantiem – mēs šodien dzīvotu pilnīgi citā pasaulē ne vien ģeopolitiskā, bet arī morālā ziņā. Šāds kara iznākums būtu atklājis, ka pasaulē valda vien varmācība un cinisms jeb, kā to formulējis Tukidīds, kur “stiprais dara, ko var, bet vājais cieš, kā pienākas”.²⁷ Šādā pasaulē ikviena tauta varētu kļūt par kādas lielākas varas upuri.

Iekļaujot Austrumeiropas valstu pieredzi kā daļu no vispārējās koloniālisma vēstures un apzinoties, ka brīva un taisnīga pasaule ir iespējama vien tad, ja Krievijas neokoloniālisms cieš sakāvi, paveras iespēja realizēt tos ideālus, kurus formulējušas 20. gadsimta antikoloniālisma kustības. Šāda starptautiska solidaritāte balstītos patiesās vispārējās vērtībās un būtu pavisam citāda nekā tā saucamā Nepievienošanās kustība, kur vairāku dalībvalstu ieņemtā neitralitāte Ukrainas kara kontekstā, šķiet, vairāk izriet no pašlabuma aprēķina, nevis vispārējām vērtībām. Arī valstīm, kas vēsturiski ir cietušas no Krievijas imperiālisma, būtu jāmacās lūkoties pāri sava reģiona kontekstam un jāieņem tikpat principiāla pozīcija attiecībā pret koloniālisma izpausmēm citās pasaules vietās, kā tās ir darījušas Ukrainas gadījumā.

²⁵ Reuters 2023.

²⁶ Fanon 2004, 248.

²⁷ Thucydides 1998, 400.

VĒRES

- Breach Media (2022, 14 April) Noam Chomsky says NATO “most violent, aggressive alliance in the world”. *Breach Media*. Pieejams: <https://breachmedia.ca/noam-chomsky-says-nato-most-violent-aggressive-alliance-in-the-world/> (01.05.2023.; vietne vairs nav sasniedzma).
- Dostoevsky, F. M. (1919) *The Diary of a Writer*. Translated by B. Brasol. New York : Charles Scribner's Sons.
- Fanon, F. (2004) *The Wretched of the Earth*. New York : Grove Press.
- Figes, O. (2003) *Natasha's Dance: A Cultural History of Russia*. New York : Picador.
- Gessen, M. (2017) *The Future is History: How Totalitarianism Reclaimed Russia*. New York : Riverhead Books.
- Ījabs, I. (2023) *Nepateicīgie: Latviešu politiskās domas pirmsākumi Eiropas kontekstos*. Rīga : Jumava.
- Kohut, Z. E. (2001) Origins of the Unity Paradigm: Ukraine and the Construction of Russian National History (1620–1860). *Eighteenth Century Studies*, 35 (1), 70–76.
- Martin, T. (1992) The Empire's New Frontiers: New Russia's Path from Frontier to 'Okraina' 1774–1920. *Russian History*, 19 (1), 181–201.
- Martin, T. (2001) *The Affirmative Action Empire: Nations and Nationalism in the Soviet Union, 1923–1939*. Ithaca : Cornell University Press.
- Mirage News (2022, 1 October) Full text of Putin's speech at annexation. *Mirage News*. Pieejams: <https://www.miragenews.com/full-text-of-putins-speech-at-annexation-866383/> (01.05.2023.).
- Moore, D. C. (2001) The Post- in Postcolonial, the Post- in Post-Soviet? Toward a Global Postcolonial Critique. *PMLA*, 116 (1), 111–128.
- Peterson, J. (2022) Russia Vs. Ukraine Or Civil War In The West? *Daily Wire*. Pieejams: <https://www.dailywire.com/news/russia-vs-ukraine-or-civil-war-in-the-west> (01.05.2023.; vietne vairs nav sasniedzma).
- Plokhly, S. (2015) *The Gates of Europe: A History of Ukraine*. New York : Basic Books.
- Putin, V. (2005) *Annual state of the nation address to the Federal Assembly*. Moscow, Russia. 25 April. Pieejams: <https://www.rferl.org/a/1058630.html> (11.05.2023.; vietne vairs nav sasniedzma).
- Putin, V. (2021) On the Historical Unity of Russians and Ukrainians. *Kremlin.ru*. Pieejams: <http://en.kremlin.ru/events/president/news/66181> (02.05.2023.; vietne vairs nav sasniedzama).
- Reuters (2022) Medvedev says Russia is fighting “sacred battle” against Satan. *Reuters*. Pieejams: <https://www.reuters.com/world/europe/medvedev-says-russia-is-fighting-sacred-battle-against-satan-2022-11-04/> (10.05.2023.).
- Reuters (2023) Putin: Russia must take into account NATO nuclear capability – state TV. *Reuters*. Pieejams: <https://www.reuters.com/world/europe/putin-russia-must-take-into-account-nato-nuclear-capability-state-tv-2023-02-26/> (10.05.2023.).
- Said, E. (1978) *Orientalism*. New York : Pantheon Books.
- Snyder, T. (2010) *Bloodlands: Europe Between Hitler and Stalin*. New York : Basic Books.
- Stalin, J. V. (1945) *Toast to the Russian People at a Reception in Honour of Red Army Commanders Given by the Soviet Government in the Kremlin on Thursday*. 24 May, 1945. Pieejams: <https://www.marxists.org/reference/archive/stalin/works/1945/05/24.htm> (11.05.2023.).
- Thucydides (1998) *The Peloponnesian War*. Translated by M. I. Finley. New York : Penguin Books.
- Veracini, L.; Cavanagh, E. (ed.) (2016). *The Routledge Handbook of the History of Settler Colonialism*. New York : Routledge.

Summary

The fragile might of empire: The war in Ukraine from a postcolonial perspective

The paper examines the history and nature of Russian colonialism. Since the beginning of Russia's full-scale invasion of Ukraine, the imperial character of Russia's aggression has not been universally understood, as indicated by the oft-expressed view that the war was caused by NATO expansion and the West's disregard for Russian geopolitical interests. The first part of the paper provides a brief overview of Russian colonialism, particularly in relation to Ukraine. In the second part of the paper, the nature of Russian colonialism is examined by comparing it to the colonialism that was historically enacted by

Western European empires. If Western European colonialism primarily employed the logic of Orientalizing or “othering” the conquered nations, Russian colonial ideology has, by contrast, insisted on creating uniformity between the colonized and the colonizer, particularly in relation to Ukrainians and Byelorussians. Russian imperialism is also characterized by a strong sense of exceptionalism, derived both from the belief in Russia’s messianic Christian mission to redeem the world as well as the Soviet Union’s position as the harbinger of international communist movements. Despite its purported might, Russian imperialism is also unique in how central the idea of colonization as an act of self-defense has been to its ideology. The paper concludes with the thesis that the phenomenon of colonialism cannot be understood without taking into account the ways how it has manifested itself throughout Russian history. By recognizing the neocolonial nature of Russia’s current aggression and taking a principled stance against it is the only possible way to move towards a genuine international anticolonial solidarity, rooted in universal values of justice and freedom as non-domination.

Keywords: colonialism, Russia, Ukraine, war, USSR, imperialism.

Redakcijā saņemts: 12.05.2023.

ĀRPOLITISKĀS IDENTITĀTES IDEJAS KĀ “CEĻA KARTE” KRIEVIJAS KARADARBĪBAI UKRAINĀ

Elina Vroblevska, *Mg. sc. pol.*, ir Rīgas Stradiņa universitātes Eiropas studiju fakultātes docētāja un maģistra studiju programmas *Starptautiskās attiecības un diplomātija* direktore, kā arī Latvijas Ārpolitikas institūta asociētā pētniece. Pētnieciskā specializācija – Krievijas ārpolitikas un identitātes mijiedarbības pētniecība, par kuru tiek izstrādāta doktora disertācija, kā arī starptautisko organizāciju darbība un sabiedrības veselības politika. Būdamā pētniece, piedalījies dažādos starptautiskos un Latvijas projektos.

Raksturvārdi: Krievija, Ukraina, idejas, ārpolitiskā identitāte.

Ievads

Krievijas īstenotā Krimas aneksija 2014. gadā ir bijis viens no noteicošajiem notikumiem pasaules politikā 21. gadsimtā, izraisot ilglaicīgas sekas iesaistītajām pusēm, reģionālajai drošībai un stabilitātei, kā arī plašākas drošības un ideoloģiskās debates starptautiskajā sistēmā. Šie notikumi bija kā ieskaits Krievijas rīcībā, kad astoņus gadus vēlāk Ukrainas suverēnajā teritorijā tika uzsākts pilna mēroga militārs iebrukums. Izskanējušie viedokļi par Krievijas rīcību un aiz tās stāvošajām interesēm, kā arī prognozes par turpmāko notikumu attīstību ir bijuši pietiekami daudzšķautņaini, aptverot plašu viedokļu un pētniecisko cēloņsakarību spektru.

Šajā pētījumā tiek piedāvāts skatīt Krievijas īstenoto karadarbību Ukrainā kā ārpolitisko identitāti veidojošo ideju izpausmi posmā no 2014. līdz 2022. gadam. Teorētiskie un metodoloģiskie pieņēmumi balstās uz postpozitīvisma atziņām, konkrētāk – konstruktīvisma un poststrukturālisma pieejas sintēzē. Par noteicošo teorētisko pieņēmumu Krievijas ārpolitiskās identitātes analīzē tiek izmantota

diferenciācija – kā ārpolitiskās identitātes konstrukcijas process. Krievijas gadījumā ārpolitiskās identitātes diskursa neatņemama sastāvdaļa ir Rietumu¹ kā “Cita” apzināšanās un šī “Cita” vērtību pretstatīšana Krievijas ārpolitiskās identitātes jeb “Es” diskursa idejām. Tiek pieņemts, ka identitāte un ārpolitika mijiedarbojas, un identitāte ir gan priekšnoteikums, gan arī tiek veidota, balstoties uz ārpolitiskiem faktoriem.² Tāpat poststrukturālisti pieņem, ka identitāte tiek pausta diskursā, kas nozīmē, ka Krievijas ārpolitisko identitāti veidojošās idejas tiek identificētas valodā – oficiālās runās. Diskurss ir noteikts veids, kādā tiek runāts par pasauli, izprasta pasaule vai tās aspekts.³ Diskurss ir arī tas, ko politiskie aģenti saka ar mērķi veicināt un leģitimēt savu politiku.⁴

¹ Vēsturiski ar terminu *Rietumi* Krievijas ārpolitiskās identitātes diskursā ir tikušas apzīmētas Rietumeiropas valstis, bet mūsdienās to izmanto plašākā nozīmē, iekļaujot arī ASV.

² Hansen 2006.

³ Jorgensen, Phillips 2002.

⁴ Burnham, Lutz 2008.

Minētās ārpolitiskās identitātes diskursu veidojošās idejas tiek identificētas Krievijas prezidenta Vladimira Putina oficiālajās ikgadējās runās un uzrunās. Pētījumā izmantotā avotu kopa identificēta kā noteicošais Vladimira Putina ārpolitiskās identitātes artikulācijas kanāls, saturiskā atlasē procesā balstoties uz runu un uzrunu regularitāti, aptverto auditoriju, tām sekojošo politisko rīcību, kā arī saturiskajiem pieturas punktiem. Savukārt metodoloģiskā pieeja balstās diskursa analīzes līmeņu modelī⁵, kas paredz, ka pētniekam ir jāņem vērā ārpolitiskās identitātes ideju attīstība noteiktā laika posmā, noteiktā ārpolitiskajā kontekstā, lai pēcāk spētu identificēt to lomu ārpolitikas realizācijā.

Diskursa analīzē svarīga loma ir arī diskursa aktoriem jeb cilvēkiem, kuri izsaka noteikto diskursu. Nozīmīga ir šo aktoru epistemoloģiskā loma pētniecības jautājuma atbildēšanā, paturot prātā, ka svarīgs ir pats diskursus un to veidojošās idejas, nevis indivīda personīgās īpašības, koncentrējoties tieši uz diskursa “anatomiju” un idejisko sastāvu, atstājot aktora lomu ārpus pētījuma robežām. Kremļa saimnieks uz citu pasaules līderu fona izceļas ar spēju runāt brīvi, neslēpjot pastāvošās idejiskās un ārpolitiskās rīcības pretrunas, bet gan izmantojot tās Krievijas interešu aizstāvībai un pozīcijas stiprināšanai. Kombinācijā ar pētījumā aptverto laika rāmi, tas sniedz iespēju noteikt arī ideju attīstības diskursā un rīcībpolitikas Ukrainā cēloņsakarības. Identificējot idejas, kuras veido Putina konstruēto Krievijas ārpolitisko identitāti, ir iespējams novērot šo ideju praktisko izpausmi attiecībā uz valsts darbībām Ukrainas teritorijā un to, kā ārpolitiskās identitātes idejas mijiedarbojas ar Kremļa īstenoto ārpolitiku.

Krievijas ārpolitiskās identitātes ideju diferenciācija: eksepcionalisms⁶ un izdzīvošana

Pēc Padomju Savienības sabrukuma parādījās plašs dažādu Krievijas identitātes konceptu

klāsts oficiālajā un sabiedrības diskursā, taču pēdējos desmit gados Krievijas valdošā elite ir nosliekusies par labu idejām, kuras ir svarīgas režīma leģitimēšanai, valsts suverenitātes konsolidācijai un Krievijas valsts spēka un ietekmes nostiprināšanai iekšpolitikā un ārpolitikā. Pievērsties Krievijas rīcībai Ukrainā, secināms, ka tikai “vecmodīga” ģeopolitika nevar pilnvērtīgi skaidrot notikumus kopš 2014. gada. Lielākā mērā pēdējos astoņos gados Krievijas ārpolitiku nosaka Krievijas identitātes izpratne, kuru ārpolitiskā perspektīvā ietekmē valsts attiecības ar Rietumiem, īpaši ASV.⁷ Šajā kontekstā ir identificējami divi Krievijas ārpolitiskās identitātes diskursi.

Pirmais ir raksturojams kā izdzīvošanas diskursus, kas sevī ietver ideju kopu par Krievijas īpašo lomu un misiju pasaulē. Praksē šis ārpolitiskās identitātes diskursus lielākā mērā attiecināms tieši uz valsts nostāju pret tuvējiem kaimiņiem – Putins ir atdzīvinājis slāvu tautas ideju par kopīgu valsti ar Baltkrieviju un Ukrainu, kuras iedzīvotāji ir Krievijas “brāļu tauta”. Spēcīgs ārpolitiskās identitātes konstruēšanas paņēmiens ir diferenciācija, kas šajā diskursā izpaužas kā ideja par to, ka Krievijai ir jābūt spēcīgai un neatkarīgai lielvarai, cietoksniem visiem konservatīvajiem spēkiem, kuri ir pret revolūciju, haosu un liberālām idejām, kuras uzspiež ASV un Eiropa.

Otrs ārpolitiskās identitātes diskursus ir ideju kopums runās par plašākas krievu pasaules (*russkij mir*) pastāvēšanu, kura sniedzas pāri Krievijas valsts robežām, un par krievu civilizāciju, kura atšķiras no Rietumu civilizācijām.⁸ Eksepcionalisms Krievijas ārpolitiskās identitātes diskursā parādās kā atgriešanās pie vēsturiskās 19. gadsimta oficiālās nacionalitātes jeb Uvarova doktrīnas pamatuzstādījumiem. Šīs doktrīnas trīs centrālie elementi balstījās uz autokrātiju (lojalitāti valsts pārvaldei), pareizticību (kā patieso reliģiju) un nacionalitāti jeb piederību slāvu tautām. Tas liecina par vēsturisko nepārtrauktību politikā, ko atkārtoti uzsver arī pats Putins, aicinot lūkoties Krievijas vēsturē un tradicionālajās vērtībās, lai

⁵ Waever 2002.

⁶ Eksepcionalisms (angļu *exceptionalism*) – sava izņēmuma (vienreizīguma) stāvokļa izmantošana.

⁷ Roberts 2017, 28.

⁸ Zevelev 2016.

konstruētu tagadni. Eksepcionalisms balstās uz Krievijas pašidentifikāciju kā unikālai starptautiskai vienībai, kurai ir savs attīstības ceļš, kas nav salīdzināms ar citu valstu pieredzi, jo to nosaka Krievijas unikālie apstākļi. Šī diskursa idejas koncentrējās uz Krievijas civilizācijas unikalitāti un pretošanos Rietumu idejām un ietekmei, kā arī uz Krievijas mesianisko lomu reliģiskā un tautu apvienošanas šķautnē.

Kopumā idejas, kuras Putins izmanto Krievijas ārpolitiskās identitātes izteikšanai pēdējos desmit gados, balstās uz vēsturiski paustām atziņām par Krievijas eksepcionalismu un Rietumu apdraudējumu valstij. Līdz ar Putina trešo prezidentūras termiņu Krievijas pagātnes un tās iedomātā likteņa rekonstrukcija ir kļuvusi diskursīvi spēcīgāka ārpolitiskajā domāšanā. Ārpolitiskās identitātes diskursā ietvertās idejas, kuras izsaka Putins, arvien vairāk tiek atspoguļotas ārpolitikā, attīstoties mijiedarbībā ar Krievijas un ASV attiecību norietu un to, ko varētu saukt par “pastiprinātu aplenkuma mentalitāti”⁹

Šobrīd Ukraina ir kļuvusi par simbolu Krievijas un Rietumu sāncensībai, kur Putina ārpolitiskās identitātes diskursā izteiktā diferenciācija sniedz pamatojumu ārpolitikai, kuras fokusā ir Krievijas eksepcionalisms, kas mērķēts, lai nodrošinātu Kremļa īpašās intereses bijušajās padomju valstīs un robežvalstīs,¹⁰ kā arī izveidotu jaunu ar ASV konkurējošu varas centru, kurā Krievijas suverenitāti nosargāt no nelabvēlīgas Rietumu ietekmes.

Vēstures interpretācija kā ideja Krievijas identifikācijai ar Ukrainu

Vēstures, kultūras, reliģijas, valodas un etniskās idejas kā ārpolitiskās identitātes konstrukcijas pilāri Krievijas pašidentifikācijas centienos ir pastāvējuši jau vairākus gadsimtus un ir bijuši viens no aspektiem, caur kuriem Krievija ir identificējusi gan savas unikālās īpašības, gan kopīgo ar citām teritorijām Eiropā un Āzijā. Savukārt pašidentifikācija caur valsts kaimiņiem (īpaši bijušajām padomju bloka

valstīm) ir viena no Putina Krievijas ārpolitiskās identitātes konstrukcijas galvenajām idejām, pamatota ar dziļu etnisko, kultūras un vēsturisko saikni. Šāda konstrukcija gan diskursā ir hiperbolizēta, pašai piederības idejai kļūstot spēcīgākai pār materiālo pasauli jeb saikni reālajā laikā un telpā.

Dmitrijs Treņins raksturo Krieviju kā postimpēriju, kuras identitāte joprojām ir cieši saistīta un sevī iekļauj postpadomju valstis, balstoties uz kopīgo vēsturisko pieredzi un valodu, pareizticību u. c. faktoriem.¹¹ 2014. gada uzrunā Putins uzsvēra PSRS sabrukuma “humanitāro sastāvdaļu”, kā rezultātā liels skaits etnisko krievu un citu tautu pārstāvju, kuri sevi identificēja kā krievus vai Krievijas valstspiederīgos, atpācās dzīvojot ārvalstīs, turklāt nelabvēlīgos apstākļos, uzsverot: “Krievu nācija kļuva par vienu no lielākajām, ja ne pašu lielāko etnisko grupu pasaulē, kuru sadalīja robežas.”¹² Gadu iepriekš Valdajas (*Valdai*) diskusiju kluba konferencē Putins norādīja uz Krievijas vēsturisko izcelsmi, uzsverot Krievijas identitātes un valstiskuma saikni ar Ukrainu: “.. neaizmirsīsim, ka mūsdienu Krievijas valstiskumam ir Dņepras saknes .. Kijevas Krievzeme bija nākotnes Krievijas valsts pamats. Mums ir kopīga tradīcija, mentalitāte, kopīga vēsture, kopīga kultūra. [...] Šādā izpratnē, [...] esam viena tauta. Protams, Ukrainas tautai, Ukrainas kultūrai, Ukrainas valodai ir savas brīnišķīgas īpatnības, kuras veido Ukrainas nācijas [...] identitāti. Un mēs ne tikai to cienām .. tā ir daļa no mūsu lielās Krievijas pasaules ..”¹³

Arī turpmāk, posmā no 2014. līdz 2017. gadam, Putins atkārtoti izmanto vēsturiskos mītus un vēstures interpretāciju kā identifikācijas un piesaistes stūrakmeņus. Šeit skaidri parādās, ka Kremlis raugās uz Ukrainu kā Krievijas vēsturisko daļu, kas nelabvēlīgu apstākļu ietekmē ir tikusi atdalīta no Krievijas: “.. es uzskatu .., ka krievi un ukraiņi ir viena tauta. [...] Mūs no sākuma šķīra, tad sanaidoja .. Un mums pašiem ir jāatrod izeja no šīs situācijas.”¹⁴ Tā kā šis atdalīšanas process nav noticis dabiski, to

¹¹ Radin, Reach 2017, 12.

¹² Putin 2014.

¹³ Putin 2013.

¹⁴ Putin 2016.

⁹ Roberts 2017, 34.

¹⁰ Trenin 2014, 1.

nevar uzskatīt par Dieva gribu, turklāt, ņemot vērā kopīgo reliģisko kontekstu, kur Ukraina tiek skatīta kā “Krievijas garīguma avots”¹⁵, šāds tautu dalījums, Kremļa skatījumā, ir vēsturiski nepareizs. Balstoties uz Kremļa sniegto vēstures un notikumu interpretāciju, fakts, ka Krima un citas Ukrainas daļas tiek uztvertas kā piederīgas Krievijai etniskā un kultūras aspektā, taču atdalītas no Tēvzemes, ir pretrunā ar esošo *status quo*. Šī pretruna, Krievijas skatījumā, kalpo par pamatojumu rīcībai, kas izaicina Ukrainas suverenitāti, nostādot to kā otršķirīgu un vēsturiskajai pieredzei neatbilstošu. Ņemot vērā to, ka vēsturiskās pieredzes interpretācija ir viena no Krievijas lielvaras identitātes ideju kopumiem, tā nav šķērslis Ukrainas valsts iekļaušanai krievu pasaules konceptā.

Lai arī sākotnēji Kremļa oficiālie pārstāvji izvairījās tieši runāt par sadalītu Krievijas tautu, tā attaisnojot rīcību Ukrainā, pakāpeniski Putina izteikumos sāka parādīties izteiktāks krievu pasaules redzējums un Krievijas unikālais civilizācijas mesianisms par tās darbībām Ukrainas teritorijā: “Riski, ka attiecībā uz krievvalodīgajiem iedzīvotājiem raidīsies draudi, bija absolūti konkrēti un saprotami. Tieši tas mudināja Krimas tautu, pilsoņus .. vērsties pie Krievijas pēc palīdzības. [...] mūsu uzdevums bija nodrošināt pilsoņu drošību un labvēlīgus apstākļus viņu gribas izpaušanai. [...] Šajos apstākļos rīkoties citādi nebija iespējams. [...] jautājums ir par to, lai nodrošinātu likumīgas krievu un krievvalodīgo pilsoņu tiesības un intereses Ukrainas dienvidaustrumos, ..”¹⁶ Garākā laika perspektīvā ir novērojams, ka kopš 2014. gada notikumiem Kremļa skatījums uz situāciju Ukrainā ir palicis nemainīgs: “Pirms gada, lai aizsargātu mūsu cilvēkus, mūsu vēsturiskajā zemē, mūsu valsts drošības nodrošināšanai, drauda likvidācijai, kas nāca no neonacistiskā režīma, kas bija izveidojies Ukrainā pēc 2014. gada apvērsuma, tika pieņemts lēmums par speciālās militārās operācijas īstenošanu. [...] Kopš 2014. gada Donbass .. ticēja un gaidīja, ka Krievija nāks

palīgā ..”¹⁷ Krievija ir īstenojusi tās tautiešu politiku mesianiskā izpausmē, glābjot tautiešus “ārzemēs”. Iepriekš minētā retorika ne tikai parāda, kā diskursā tiek attaisnota Kremļa rīcība pagātnē un patlaban, bet arī palīdz īstenot krievu pasaules ideju materiālajā pasaulē – fiziski paplašinot valsts mentālās robežas.

Koncepti “tautietis ārzemēs” un “krievu pasaule” ir attīstījušies divos dažādos, taču savstarpēji pārklājušos diskursos, atspoguļojot spriedzi starp Krieviju un tās valsts robežām un krieviskuma mentālo karti, kas pastāv daudz krievu prātā.¹⁸ Kamēr “tautietis ārzemēs” koncepts uzsver krievvalodīgo interešu un tiesību aizstāvību citu valstu suverēnās teritorijās, “krievu pasaules” koncepts vairāk pievēršas integrācijas konstrukcijai. Attiecībā uz Ukrainu ir identificējams, ka no 2012. gada Putina un līdz ar to oficiālajā Kremļa retorikā šie koncepti ir lietoti pamišus. Tas ne tikai stiprināja Krievijas politisko rīcību, bet arī pieļāva, ka šo abu konceptu diskursīvā sapludināšana paredz daudz lielāku rīcības brīvību nākotnē.

Manipulācija ar vēsturiskiem faktiem un notikumiem, reliģijas un kultūras piesaukšana kā neapstrīdama un nemainīga faktora esamība ir bijis pamats Putina skaidrojumam, kāpēc Ukrainai būtu jābūt daļai no Krievijas. Tas kombinācijā ar ideju par to, ka Ukrainas iedzīvotāji ir jāglābj no Kijevas režīma represijām, reizē mobilizē Krievijas glābēja misijas izpratni un tās neatkārtojamo lomu pasaules kārtības nodrošināšanā un veido pārliecinošu vēstījumu par Kremļa rīcības pareizību un patiesumu. Tas arīdzan ir signāls Kremļa atbildības zonas paplašināšanai ārpolitikā.

Kremļa izpratne par vēsturi veidojusi noteiktu diskursu, ka Krievijas ar tās slāvu brāļiem dalītā vēsturiskā pieredze ir jāaizstāv un jāapliecina. Taču jebkādas istas vai iedomātas vēsturiskas saiknes izjūta ir diskursīva konstrukcija, tāpēc šīs saiknes reālā pastāvēšana nav svarīga – jo vairāk to uzsver un atzīmē, jo lielāku nozīmi tā iegūst un jo plašāku rīcību tās saglabāšanai var attaisnot.

¹⁵ Putin 2014.

¹⁶ Turpat.

¹⁷ Putin 2023.

¹⁸ Zevelev 2016.

Izdzīvošanas ideja kā daļa no Krievijas ārpolitiskās identitātes

Jau pusotru gadsimtu debašu par Krievijas ārpolitisko identitāti, nācijas veidošanos un Krievijas nākotni degpunktā ir bijušas Krievijas attiecības un saskarsme ar Rietumiem.¹⁹ Kopš 90. gadiem virknē postpadomju valstu prodemokrātisku un prietumniecisku spēku nonākšanu valsts pārvaldē pēc protestiem jeb krāsainajām revolūcijām Krievija saistīja ar Rietumu, īpaši ASV, iekļaušanos. Arvien vairāk šādus notikumus Kremļis uztvēra kā tādus, kuru mērķis ir sistemātiska leģitīmu, taču prokrievisku valdību graušana, tai skaitā arī ar militāru spēku, radot draudus Krievijas interesēm kaimiņvalstīs un vispārējai drošībai.

Lai arī Krievijas kā starptautiskās sistēmas daļas loma ir neapstrīdama, Krieviju un rietumvalstis idejiskā perspektīvā nošķir izpratne par starptautisko sistēmu un mijiedarbību ar citiem tās dalībniekiem. Jau vairāk nekā desmit gadus Krievija ārpolitiski darbojas no "ielenkuma mentalitātes perspektīvas" un vēlmes nomest tai piesprausto "mūžīgā mācekļa" tēlu. Savukārt notikumi Ukrainā ir atklājuši patiesos apmērus, kā Krievijas politiskā elite pretojas Rietumiem, kur identitātes konstrukcija nevar pastāvēt bez ienaidnieka konstrukcijas. Kremļa skatījums uz pasauli tiek veidots, balstoties uz realitātes izkropļošanu: Krievija ir tā, kas tiecas uz miermīlīgu dialogu un uzstāj uz starptautiskās sistēmas saliedētību, kā arī iestājas par visu valstu sadarbību un vienlīdzību, turpretim ASV kavē šādu sadarbību: "Amerikas Savienotās valstis, īpaši pēc PSRS sabrukuma, sāka runāt par savu unikalitāti, ar to pazemojot ne tikai visu pasauli, bet arī savas satelītvalstis [...] Krievija aicināja Rietumus uz godīgu dialogu, uz kompromisu, saprātīgiem lēmumiem, rēķināšanos ar abu pušu interesēm. [...] NATO valstis nevēlējās mūs sadzirdēt, un tas nozīmē, ka patiesībā viņiem bija pavisam citi plāni."²⁰

Izveidotā starptautiskā kārtība, kā uzskata Kremļis, jau pašos pamatos ir nevienlīdzīga un netaisnīga. Galvenā netaisnība sistēmā esot tajā, ka ASV var brīvi aizstāvēt savas intereses

jebkur, savukārt Krievijai šāda iespēja esot liegta: "Pati krīze Ukrainā ir rezultāts starptautisko attiecību līdzsvara izjaukšanai. [...] daži var ignorēt visu, kamēr mēs nevaram aizsargāt krieviski runājošos un Krimas krievu iedzīvotāju intereses. [...] Mums ir jāatbrīvojas no kārdinājuma un mēģinājumiem sakārtot pasauli pēc viena patikšanas un radīt līdzsvarotu interešu un attiecību sistēmu, kura jau sen ir parakstīta pasaulē un kurai mums tikai jāizrāda cieņa."²¹ Putins uzskata, ka interešu līdzsvara trūkums rada vispārējo globālo apdraudējumu un notikumi Ukrainā ir šo apstākļu sekas. Kas būtībā nozīmē, ka atbildība par notikumiem Ukrainā tiek pārliekta uz ASV: "Viņi [ASV] par savu ieroci izmanto rusofobiju, tai skaitā desmitiem gadu laikā mērķtiecīgi kāpinot naidu pret Krieviju, pirmkārt, jau Ukrainā, kuru viņi gatavoja antikrieviskā placdarma liktenim, savukārt pašu ukraiņu tautu pārvērta par lielgabalu gaļu un iegrūda to karā ar mūsu valsti."²² Vienlaikus pastāvošajā kārtībā Krievija sevi saredz kā vienīgo, kura ir spējīga pretoties "ASV diktātam", un notikumi Ukrainā ir daļa no šīs pretestības. Turklāt Rietumi, to plašākā apzīmējumā, diskriminē un izmanto vājākas valstis, arī Ukrainu, kā arī apzināti nesadarbojas ar Krieviju, uzkurina un paildzina konfliktus. Šāds skatījums uztur ienaidnieka tēlu ASV "personā", kā arī reizē laupa Ukrainai spēju lemt, kas lieliski kalpo iepriekš apskatītajām tēzēm par Krievijas mesiānismu un eksepcionālismu, kas ietver glābēja lomas pildīšanu.

Idejas par Rietumu dominances apdraudējumu iekļaujas diskursā par Rietumu nespēju vadīt globālo drošības arhitektūru un nepieciešamību pēc alternatīvas.²³ Tajā pašā laikā Putins uzskata, ka jau šodien pasaule ir sašķelta un multipolāra, lai gan viņa izpratne par multipolaritāti nebūt nenozīmē to, ka ir plašāks vienlīdz spēcīgu valstu loks. Tā vietā tā paredz plašu spēcīgu valstu loku, kur Krievija ir noteicošais spēlētājs: "„ agri vai vēl gan jaunajiem starptautiskās kārtības multipolārajiem centriem, gan Rietumiem nāksies

¹⁹ Zevelev 2016.

²⁰ Putin 2022.

²¹ Putin 2014.

²² Putin 2022.

²³ Roberts 2017, 38.

sākt vienlīdzīgas sarunas par mūsu kopīgo nākotni.²⁴ Šī ir indikācija tam, ka kara Ukrainā mērķis nav tikai krievu pasaules apvienošana vai Krievijas mesijas lomas iemieošana. Mērķis ir daudz plašāks – piespiest ASV un rietumvalstis spēlēt pēc Krievijas noteikumiem, mainot spēku sadalījumu un Krievijai noteikto lomu starptautiskajā sistēmā. No šī skatpunkta sākotnēji Ukrainas situācija tika uztverta kā iespēja nostiprināt Krievijas konstruēto realitāti materiālajā pasaulē – Krievijas un ASV attiecību sava veida pārskatīšana. Tas sevī ietvēra Krievijas skatījuma par starptautisko sistēmu pieņemšanu attiecībā uz interešu harmonizāciju, vienlīdzību un citām idejām, kas atbalstītu Krievijas eksepcionālismu un lielvaras identitāti. Taču, Rietumu pasaules attieksmei paliekot nemainīgi svārstīgai, radikalizējās pašas Krievijas nostāja.

No Putina skatpunkta, ASV atbalsts Ukrainai – valstij, kas ir ārkārtīgi nozīmīga Krievijai, – 2014. gadā bija skaidrs signāls par to, ka Rietumi pārkāpj Krievijas kā lielvaras drošību un intereses, un tas savukārt radīja labvēlīgu augšņi, lai 2022. gadā attaisnotu pilna mēroga iebrukumu Ukrainā. Turklāt pēdējos astoņos gados Putins nav pārtraucis izteikt ideju par Krievijas bezizejas situāciju un apdraudējumu esošajos apstākļos: “Esmu pārliecināts, ja nekas no tā [Ukrainā] nebūtu noticis .. tad tiktu izdomāts kāds cits iegansts tam, lai iegrožotu Krievijas pieaugošās iespējas .. Iegrožošanas politika nav izdomāta vakar. Tā tiek īstenota attiecībā uz mūsu valsti jau daudzus gadus .. desmitgades, ja ne simtgades. .. katru reizi, kad kāds uzskata, ka Krievija ir kļuvusi pārāk spēcīga, patstāvīga, šie instrumenti nekavējoties tiek iedarbināti.”²⁵ Kremlis uzskata, ka Ukraina ir bijis ASV instruments, lai vājinātu Krievijas lielvaras statusu. Taču līdz 2022. gadam diskursā izteiktais apdraudējuma apmērs jau bija pieaudzis, runājot nevis par vājināšanu, bet gan par valsts iznīcināšanu: “Runa ir par neatliekamām, nepieciešamiem soļiem suverenitātes, drošības un Krievijas teritoriālās vienotības aizsargāšanai [..] Rietumu mērķis

ir novājināt, dezintegrēt un iznīcināt mūsu valsti. [..] Un tādi plāni viņiem jau ir sen.”²⁶

Kremlis uzskata, ka teritoriju iekļaušana Rietumu institūcijās ir priekšvēstnesis integrācijai starptautiskā militārā aliansē – NATO –, kas nav pieļaujams fiziskā apdraudējuma dēļ, ja runa ir par teritorijām, kuras vēsturiski bijušas Krievijas daļas un kurās ir krievu iedzīvotāju etniskais sastāvs: “.. veidojās mums absolūti nepieņemams drauds, turklāt tieši pie mūsu robežas. Viss liecināja par to, ka sadursme ar neonacistiem, banderoviešiem, uz kuriem likmes lika ASV un to jaunākie kompanjoni, būs neizbēgama. [..] Krievija deva preventīvu triecienu agresijai. Tas bija piespiedu, laikus pieņemts un vienīgais pareizais lēmums.”²⁷ Lai gan NATO infrastruktūra jau ir pie Krievijas robežas daudzus gadus un līdz šim tas nav radījis acīmredzamus draudus Krievijai, Putins konstruē realitāti, kurā krasi mainās Krievijas drošības un apdraudējuma apstākļi. Tas savukārt norāda uz to, ka centrālais aspekts šeit nav pašas NATO vai tās infrastruktūras pietuvošanās, bet gan jautājums par to, uz kuru teritoriju rēķina tas notiek.

Taču fiziskais apdraudējums no Rietumu institūciju paplašināšanās un pietuvošanās Krievijas robežām ir tikai daļa no apdraudējuma konstrukcijas Kremļa ārpolitiskās identitātes diskursā – un, kas ir ne mazāk svarīgi, tas ir drauds vērtībām. Vērtībām, kuras nesaskan ar Kremļa uzskatā, rietumnieciski pagrīušo pasaules skatījumu, kurā uzdzīvo pedofili, tiek veicinātas viendzimuma attiecības un noliegta reliģija, bet gan ir tradicionālas un tāpēc Krievijai labāk piemērotas nekā Rietumu ideoloģiskās inovācijas. Taču mērķis nav bijis panākt Krievijas ārpolitisko izolāciju.²⁸ Tā vietā Putins izmanto plaisu starp Rietumu vērtībām un pārējo pasauli, lai izveidotu vietu Krievijai kā alternatīva naratīva līderi starptautiskajā sistēmā,²⁹ norādot uz eiropiešu labā un ļaunā pieņemšanu, morāles relatīvismu, neskaidru identitāti un pārmērīgu politkorektumu. Tāpat Putins uzsver, ka Eiropas valstis ir sākušas

²⁶ Putin 2022.

²⁷ Turpat.

²⁸ Trenin 2014, 13.

²⁹ Roberts 2017, 30.

²⁴ Putin 2022.

²⁵ Putin 2014.

atteikties no savām saknēm, arī kristietiskām vērtībām, kuras ir Rietumu civilizācijas pamatā.³⁰ Protams, aprakstītā demoralizācija lielā mērā ir notikusi ASV uzraudzībā, turklāt šīs normas tiek mēģināts uzspiest arī Krievijai. Par Rietumu kultūras morālo pagrimumu kā draudu Krievijas sabiedrībai, tās vērtībām un reliģijai, Putina runās dzirdams gandrīz desmit gadus: “Krievijas pasaules skatījuma pamatā ir priekšstats par labo un ļauno, par augstāko spēku, dievišķo sākumu. Rietumu domāšanas pamatā – [...] ir intereses, pragmatisms, pragmatika. [...] tā patiešām ir atkāpe no mūsu kopīgajām tradicionālajām vērtībām, kuru pamatā neapšaubāmi ir vienlīdzība starp visiem cilvēkiem Radītāja priekšā.”³¹ Tradicionālās krievu vērtības un pasaules skatījums ir tas, kas ļauj veidot stabilu stāstījuma bāzi par apdraudējumu, kas nāk no Rietumiem ar mērķi iznīcināt Krieviju un tās sabiedrību: “Mēs nekad neatteiksimies no mīlestības pret dzimteni, no ticības un tradicionālām vērtībām, no senču tradīcijām, no cieņas pret visām tautām un kultūrām.”³² Putins uzsver Rietumu atkāpšanos no reliģiskām vērtībām iepretim Krievijas morālajam eksepcionālismam, kas joprojām balstās uz šīm vērtībām un kas būtībā nosaka, bez jebkādām atrunām, Krievijas pārākumu.

Ideja par draudu pie Krievijas robežām ir veicinājusi to, ka diskursā Putins pieņem Rietumu hegemoniju, Krievijas vēsturiskās tiesības un kultūras saikni ar tās kaimiņiem un nepieciešamību Krievijai pretoties nevēlamajam spēkam. Tradicionāli Putins ir ticis uztverts kā pragmatisks vadītājs, kurš apzinās, ka sadarbība ar Rietumiem ir nepieciešama valsts attīstībai, taču pēc 2014. gada uztvertais apdraudējums no Rietumiem diskursā ir paplašinājies, aptverot visu starptautisko sistēmu un tās drošību un stabilitāti. Balstoties uz šo ideju, Kremļa ārpolitiskā rīcība liecina par zaudētu interesi konsensa veidošanā. Krievijas tiekšanās uz diplomātiskiem risinājumiem netaisnīgā Rietumu pārvaldītā pasaules kārtībā ļauj skatīt pasauli no mūžīgā apdraudējuma prizmas un

līdz ar to aizstāvēties, tāpēc šī pozīcija nepazudīs diskursā, kamēr vien būs nepieciešams skaidrojums aizstāvēbai un agresijai.

Nobeigums

Vēsturiski Krievijas pašidentifikācija ārpolitikā ir notikusi, balstoties uz to, kā attīstījušās attiecības ar Rietumvalstīm, kā arī ar kaimiņvalstīm. Savukārt iekšpolitikā šie paši diferenciācijas elementi tikuši papildināti ar valstī noteiktām idejām par reliģiju, valsts pārvaldes formu, kultūru, vēsturi un citiem. Plaši atbalstīts secinājums un novērojums par vienu no politiski nozīmīgiem aspektiem Krievijā ir tas, ka pēc PSRS sabrukuma jaundibinātā valsts savā būtībā bija zaudējusi identitāti – pazuda politiskās, vēsturiskās, kultūras un etniskās identifikācijas pieturas punkti. Savukārt izmaiņas starptautiskajā sistēmā balstījās uz liberālisma un demokrātijas principiem – idejām, kurām Krievijas politiskajā elitē nekad nav bijusi nozīmīga ietekme.

Ideju par Krievijas lomu pasaulē Putins ir attīstījis pakāpeniski, kas ir padarījis izaicinošu izziņas procesu par Krievijas ārpolitiskās motivācijas viennozīmīgu noteikšanu, izņemot tās skaidri paustās valsts intereses būt lielvarai un tikt atzītai kā tādai. Ārpolitiskās identitātes diskursā ietvertais eksepcionālisms, kas raksturo Krieviju kā vēsturiski un kultūras ziņā radniecīgu Ukrainai, un tās pretošanās Rietumu hegemonijai ir jāvērtē idejiskā, konstruēta ārpolitiskās identitātes kontekstā.³³ Diskurss nenosaka ārpolitisko rīcību, taču padara noteiktas ārpolitiskās darbības vieglāk pamatojamas un attaisnojamas nekā citas. Kompleksa mijiedarbība diskursā starp dažādām idejām, pretošanos Rietumu ietekmei un mesijas jeb glābēja lomu sniedz Kremlim iespēju stiprināt uzskatus, ka Krievijas politiskā rīcība, izvēršot karadarbību Ukrainā, ir pareiza.

Kremlim attiecības ar Rietumiem ir kritiska ārpolitiskās identitātes diskursa sastāvdaļa, kas nosaka ārpolitiskās identitātes veidošanas būtību. Krievijas rīcībai Ukrainā galvenais (taču ne vienīgais) izskaidrojums ir Kremļa

³⁰ Trenin 2014, 10.

³¹ Putin 2015.

³² Putin 2022.

³³ Roberts 2017, 29.

uztvertais un konstruētais apdraudējums, izteikts Rietumvalstu un to pārstāvēto vērtību idejā. Tas sevī ietver, bet neaprobežojas ar NATO un ES paplašināšanos kā savstarpēji saistītiem aspektiem un no tā izrietošo Krievijas kultūras un ģeopolitisko ievainojamību, manipulēšanu ar starptautiskajām normām un režīmiem un nevienlīdzību attieksmē pret Krieviju kā globālu lielvaru. Šīs idejas ir veicinājušas vēlmi radīt Rietumu vadītajai starptautiskajai kārtībai globālajā pārvaldē alternatīvu varas centru. No tā izriet, ka Krievijas rīcību Ukrainā var skatīt kā daļēju atbildi Kremļa apdraudējuma izjūtai un arī kā atbilstošu Putina vēlmei aizsargāt Krievijas identitāti Rietumu vērtību kontekstā.

Vienlaikus Putina pasaules redzējums ataino sakropļotu realitāti, kur Krievija ir nevis agresors, bet glābējs, kur starptautiskā sistēma ir nevis iekļaujoša, bet diskriminējoša, kur draudi nāk nevis no Austrumiem, bet Rietumiem un kur demokrātiskās vērtības ir nevis jāšargā, bet jābaidās no tām. Koriģējot skatījumu uz notikumiem, idejām un starptautisko kārtību, diskursā aprakstītā pasaule kalpo Kremļa interešu realizācijas balstīšanai un tā varas nodrošināšanai Krievijas iekšienē un arī noteiktās kaimiņvalstīs.

Taču ārpolitiskās identitātes diskurss jāskata nevis vienkārši kā tāds, kurš skaidro vēsturi un tagadnes notikumus, bet arī kā tāds, kurš iztēlojas nākotni.³⁴ Ukrainā Krievija ir

parādījusi, cik tālu tā gatava iet, lai aizsargātu savas intereses no Rietumu veidotās kārtības tuvošanās, kas tiek saredzēts kā tiešs izaicinājums Krievijas politiskās sistēmas leģitimitātei, Krievijas eksepcionālismam un vēlmei apstiprināt Krieviju kā jauno varas centru starptautiskajā sistēmā. Izdzīvošanas ideja diskursā ir nesalaužama konstrukcija, ja vien nenotiks reāla vai diskursīva attālināšanās no šāda realitātes konstrukcijas veida. Ņemot vērā to, ka šāds skatījums kalpo arī kā iekšpolitiski stabilizējošs faktors režīma darbībai, izmaiņas šajā nostājā un tai sekojošās darbībās nav gaidāmas, kamēr vien būs nepieciešamība pēc iekšpolitiskās elites un sabiedrības konsolidācijas. Šāda nepieciešamība saglabāsies, kamēr vien pastāvēs autoritārs režīms.

Savukārt skatījums uz ukraiņiem kā “brāļu tautu” un vēstures interpretācijas idejas ir ļoti spēcīgas un klātesošas Krievijas eksepcionālisma diskursā, un uz tām retrospektīvi var raudzīties kā uz priekšvēstnešiem Krievijas mērķtiecībai mūsdienu Ukrainas teritoriju “atgriešanā” tās dabiskajā vietā un apvienošanā ar Ukrainas “brāļu tautu”, kas ārpolitiskās identitātes diskursā izskan regulāri. Tas norāda uz noteiktu nepārtrauktības konstrukciju no Kremļa puses šāda veida saiknē – ģimenes saites praktiski nav saraujamas – un kalpo kā diskursīvs piesaistes punkts rīcības attaisnošanai un atbalstam un līdz ar to militārās agresijas turpināšanai un attaisnošanai Ukrainā.

³⁴ Roberts 2017, 36.

VĒRES

- Burnham, P.; Lutz, K. G., et. al. (2008) *Research methods in politics*. Basingstoke : Palgrave MacMillan.
- Hansen, L. (2006) *Security as Practice: Discourse Analysis and the Bosnian War*. London and New York : Routledge.
- Jorgensen, M.; Philips, L. (2002) *Discourse Analysis as Theory and Method*. London and New York : Sage Publications.
- Putin, V. (2013) Meeting of the International Discussion Club “Valdai”. *Kremlin.ru* Pieejams: <http://kremlin.ru/events/president/news/19243> (31.08.2023.; vietne vairs nav sasniedzama).
- Putin, V. (2014) Adress to the Federal Assembly. *Kremlin.ru*. Pieejams: <http://kremlin.ru/events/president/news/47173> (08.2023.; vietne vairs nav sasniedzama).
- Putin, V. (2014) Direct Line With Vladimir Putin. *Kremlin.ru*. Pieejams: <http://kremlin.ru/events/president/news/20796> (31.08.2023.; vietne vairs nav sasniedzama).
- Putin, V. (2014) Meeting of the International Discussion Club “Valdai”. *Kremlin.ru*. Pieejams: <http://kremlin.ru/events/president/transcripts/46860> (31.08.2023.; vietne vairs nav sasniedzama).

- Putin, V. (2015) Meeting of the International Discussion Club “Valdai”. *Kremlin.ru*. Pieejams: <http://kremlin.ru/events/president/transcripts/50548> (31.08.2023.; vietne vairs nav sasniedzama).
- Putin, V. (2022) Celebratory Concert in Honor of 1160 Year Anniversary of the Birth of Russian Statehood. *Kremlin.ru*. Pieejams: <http://kremlin.ru/events/president/transcripts/69397> (08.2023.; vietne vairs nav sasniedzama).
- Putin, V. (2022) Meeting of the International Discussion Club “Valdai”. *Kremlin.ru*. Pieejams: <http://kremlin.ru/events/president/transcripts/69695> (31.08.2023.; vietne vairs nav sasniedzama).
- Putin, V. (2022) Victory Parade on the Red Square. *Kremlin.ru*. Pieejams: <http://kremlin.ru/events/president/transcripts/68366> (31.08.2023.; vietne vairs nav sasniedzama).
- Putin, V. (2023) Address to the Federal Assembly. *Kremlin.ru*. Pieejams: <http://kremlin.ru/events/president/transcripts/messages/70565> (08.2023.; vietne vairs nav sasniedzama).
- Radin, A.; Reach, K. (2017) *Russian views of the International Order*. Santa Monica, California : RAND Corporation.
- Roberts, K. (2017) Understanding Putin: The Politics of Identity and Geopolitics in Russian Foreign Policy Discourse. *International Journal*, 72 (1), 28–55.
- Trenin, D. (2014) *Russia's Breakout from the Post-Cold War System: The Drivers of Putin's Course*. Moscow : Carnegie Moscow Center.
- Waever, O. (2002) Identity, Communities and Foreign Policy: Discourse Analysis as Foreign Policy Theory. *European Integration and National Identity: The Challenge of the Nordic States*. London : Routledge.
- Zevelev, I. (2016) The Russian World in Moscow's Strategy. CSIS. Pieejams: <https://www.csis.org/analysis/russian-world-moscows-strategy> (01.09.2023.).
- Zevelev, I., 2016. *Russian National Identity and Foreign Policy*. Washington : Center for Strategic and International Studies.

Summary

Ideas of foreign political identity as a “road map” for Russian warfare in Ukraine

Ukraine has currently become the focal point and symbol of the power struggle between Russia and the West. Putin's perception of Russia being humiliated has led to a foreign policy which denounces liberal values in practice and instead reasserts the sovereignty, integrity, and exceptionalism of the state. Manipulation with historical facts and reliance on religion and cultural ties are only a few of the ideas in Russia's foreign identity discourse being used to justify the invasion of Ukraine. Combining these with the idea that the people of Ukraine should be saved from a repressive neo-Nazi regime in Kyiv both mobilizes and constructs the reassurance that Russia's actions in Ukraine can be viewed as justifiable and, moreover, that Russia has a God-given mission and an exceptional role in the world.

The significance of ideas in foreign policy actions is emphasized in the works of post-positivist authors, where poststructuralist and constructivist theoretical approaches have attempted to locate the significance and co-constitution of the aforementioned actions. It is presumed that foreign identity discourses consist of specific ideas, articulated by key policy players, like Putin, based on the specific governance model in Russia. In the case of Russia's foreign identity, this is prominently being formulated through the process of differentiation. Therefore, Russia's foreign policy and more specifically, its actions in Ukraine can be analyzed from an identity differentiation perspective, diving deeper into the ideas that support it in discourse.

Russia's unique historical experience has become one of the central ideas that outline its identity, along with its special self-presumed role as savior of the oppressed in the international system. The historical ideas revived by the Kremlin are part of a narrative regarding Russia's shared experiences with their Slavic brothers which should be re-enacted yet again. And because this is a construction of ideas, it is not important that they do not exist in the material world – the more this is emphasized and repeated, the more significance it gains and facilitates justification of certain policies.

The presumption of a Western hegemony has been co-created by Russia's perception that its sovereignty is being threatened and there is an urgency to preserve its value system intact – without

the influence of Western ideas. However, the unwillingness of the West, and especially the United States to bend before the Kremlin exerts its interest in its neighboring countries, and much further beyond, has promoted Russia to construct a foreign identity in direct opposition to the West. This is evidenced by the fact that although Putin was once considered a pragmatic leader, from 2014 onwards the scope of the threat directed by the West has grown exponentially in his narrative, a signal of the Kremlin losing interest in reaching a consensus on this. Moreover, this goes hand in hand with Russia's bid for its place in the international system as an opposing power center to the US-led Western model.

However, Russia's foreign identity discourse does not only explain current events, but provides a projection into the future. Based on two key factors identified in this article – exceptionalism and differentiation through Russia's opposition to the West, the ideas that Putin uses to articulate Russia's identity have provided a solid, long-term base to justify the ongoing war in Ukraine. This war has given Putin a chance to demonstrate Russia's ability to counteract the Western threat, re-establish Russia as a power center and also reinstate the stability of the regime domestically. The perception of the Ukrainian people as "brothers" presumes that both Russians and Ukrainians are part of the Slavic family and people. The implication and presumption of this discursive construct is that there is a "family bond" between the two which ensures its continuity throughout history and it is unbreakable regardless of the circumstances.

Keywords: Russia, Ukraine, ideas, foreign political identity.

Redakcijā saņemts: 07.09.2023.

MEDIJU DARBĪBA UN ŽURNĀLISTIKAS PRINCIPI KARA APSTĀKĻOS

Iveta Elksne, profesionālais maģistra grāds uzņēmējdarbības vadībā biznesa augstskolā *Turība* un sociālo zinātņu bakalaura grāds komunikācijas zinātnē Latvijas Universitātē. Ir vairāk nekā 20 gadu pieredze žurnālistikā. Specializējusies ziņu žurnālistikā, ieņemot dažādus amatus mediju uzņēmumos – korespondente, atbildīgā redaktore, raidījumu vadītāja u. c. Kopš 2013. gada vada sabiedriskā medija *Latvijas Televīzija* Ziņu dienestu.

Evija Kļave, *Dr. sc. soc.*, socioloģijas maģistra un doktora grāds iegūts Latvijas Universitātē. Socioloģe un politikas analītiķe ar vairāk nekā 20 gadu pieredzi akadēmiskajā un lietišķajā pētniecībā. No 2000. līdz 2021. gadam, būdama nodibinājuma *Baltic Institute of Social Sciences* vadošā pētniece, piedalījies starptautiska un nacionāla mēroga pētījumu īstenošanā. Kopš 2019. gada ir Latvijas neatkarīgā pētniece Eiropas sociālās politikas analītiskajā tīklā (*European Social Policy Analytical Network*). Kopš 2020. gada docētāja biznesa augstskolā *Turība*, vieslektore Latvijas Universitātē un Rīgas Stradiņa universitātē.

Raksturvārdi: ziņu žurnālistika, mediji, žurnālistikas standarti, konvencionāls karš, Ukraina.

Ievads

Plašsaziņas līdzekļu, īpaši ziņu mediju, uzdevums ir sniegt pēc iespējas objektīvu un vispusīgu informāciju par notiekošo kā valsts iekšienē, tā aiz tās robežām. Demokrātiskajā pasaulē – arī iestāties par demokrātijas vērtībām un to ievērošanu, pildot ceturtais varas funkciju. Raksta mērķis ir skaidrot, kā mainās ziņu mediju loma, funkcijas un žurnālistikas standarti attiecībā uz neitralitāti, viedokļu daudzveidības atspoguļošanu un vēstījuma emocionalitāti tādas plaša mēroga ārkārtas krīzes apstākļos kā karš. Šis raksts ir balstīts uz Ivetas Elksnes maģistra darba *Latvijas Televīzijas Ziņu dienesta rīcības plāns*

potenciāla konvencionāla kara apstākļos ietvaros veikto pētījumu.¹

Tēmas aktualitāti nosaka raksta tapšanas laikā Eiropā notiekošais konvencionālais karš – 2022. gada 24. februārī Krievija īstenoja militāru iebrukumu Ukrainas neatkarīgajā valstī. Autores izvērtē gan pasaules pieredzi par mediju darbību karadarbības zonās, gan mediju darbību kara apstākļos Ukrainā, papildinot šo pieredzi ar diviem ārkārtas krīzes situācijai atbilstošiem gadījumiem Latvijā – Latvijas

¹ Maģistra darbs aizstāvēts Biznesa augstskolā *Turība* 2023. gada jūnijā, tā vadītāja – *Dr. sc. soc.* Evija Kļave.

Televīzijas (LTV) pieredzi 1991. gada janvāra barikāžu laikā un Augusta puča notikumos, kad Rīgas pilsētas Iekšlietu pārvaldes speciālo uzdevumu milicijas vienība jeb OMON iebruka LTV ēkā. Kaut arī laika ziņā pēdējās divas ārkārtas krīzes situācijas ir norisinājušās vairāk nekā pirms 30 gadiem, tās pēc savas būtības vislielākā mērā atbilst žurnālistu mītnes valstī notiekošas militāras krīzes kontekstam, kurā savu darbu veikuši ziņu žurnālisti Latvijā.

Pētījumā par ziņu mediju darba specifiku kara apstākļos izmantotas divas galvenās datu ieguves metodes – dokumentu analīze un daļēji strukturētās intervijas. Dokumentu analīzes ietvaros veikta nacionālo un starptautisko normatīvo aktu par izņēmuma stāvokļa gadījumiem izpēte, analizēti iepriekš veiktie pētījumi un publikācijas par kara un miera žurnālistiku, mediju darbu konvencionāla kara apstākļos. Kā arī veiktas deviņas padziļinātās intervijas gan ar Ukrainas, gan Latvijas žurnālistiem, mediju vadītājiem un komunikācijas speciālistiem. Pirmkārt, tika veiktas intervijas ar Latvijas ekspertiem mediju darba jomā ģeopolitiskas krīzes apstākļos. Latvijā intervēta žurnāliste, kura strādājusi vairākos pasaules karstajos punktos – Ukrainā, Afganistānā, Sīrijā, Irākā, Mali, Palestīnā un Kosovā. Intervēti divi 1991. gada barikāžu un Augusta puča laikā LTV darbinieki – toreizējā Ziņu dienesta galvenā redaktora vietniece un ziņu producents. Tāpat intervēts viens krīzes komunikācijas eksperts. Intervijas ar Latvijas ekspertiem veiktas no 2023. gada 1. februāra līdz 1. aprīlim. Otrkārt, tika intervēti Ukrainas medija² darbinieki (piecas intervijas): medija valdes priekšsēdētājs, Drošības dienesta direktors, Tehnisko resursu direktors, valdes locekle ziņu un digitālā satura jautājumos un Ziņu dienesta direktore. Intervijas Ukrainā veiktas no 2022. gada 13. līdz 15. novembrim, iegūtot pilnvērtīgu priekšstatu par žurnālistu darbu konvencionāla kara apstākļos.

Kvalitatīvo datu analīzē izmantota tematiskā analīze, balstoties uz induktīvo pieeju,

atbilstoši kurai analīzes tēmas izriet tieši no datiem, nevis sākotnēji definētiem teorētiskiem konceptiem, un atbilst pētījuma mērķim. Rakstā respondentu pieredze un viedokļi ir ilustrēti ar citātiem no intervijām. Pētījuma rezultāti nav vispārināmi uz mediju darbības un žurnālistikas standartu maiņu konvencionāla kara apstākļos, taču, balstoties respondentu pieredzē, atspoguļo mediju darbības un žurnālistikas standartu pārskatīšanu situācijā, kad žurnālisti pārstāv militāras agresijas krīzē tieši iesaistītu valsti vai valsti, kas ir ģeopolitiski un vēsturiski saistīta ar karā iesaistītajām valstīm.

Mediju funkcija ārkārtas situācijās

Ārkārtas situācijas ir saistītas ar negaidītiem, nevēlamiem notikumiem, kas ietekmē ikdienas dzīvi un lielu cilvēku skaitu un ir saistītas ar lielām bailēm un nenoteiktību. Kad iestājas tāda nopietna krīze kā pandēmija vai karš, tad valstis izsludina ārkārtas situāciju vai izņēmuma stāvokli, kurā būtiski ir operatīvi un uzticami informācijas kanāli. Lai ārkārtas situācijā nodrošinātu informācijas plūsmu, ir nepieciešama atvērta un elastīga komunikācijas pieeja.³ Pamatojoties uz mediju sniegto informāciju, sabiedrībai veidojas viedoklis, kas var ietekmēt tās attieksmi un uzvedību.⁴ Tāpēc svarīgi, lai krīzes situācijā mediji nodrošinātu sabiedrību ar uzticamu un skaidru informāciju, jo tas var būtiski ietekmēt sabiedrības spēju efektīvi tikt galā ar saspringtām situācijām, piemēram, veselības krīzi, vides katastrofu, terora aktu, bruņotu konfliktu.⁵

Ārkārtas jeb krīzes situācijās valstis nosaka īpašu regulējumu, kas attiecas gan uz sabiedrību kopumā, gan uz plašsaziņas līdzekļiem. Latvijas Nacionālās drošības likums (14.12.2000.) nosaka, ka valsts uzdevums ir savlaicīgi prognozēt un novērst valsts iekšējo un ārējo apdraudējumu, garantēt valsts aizsardzību, sabiedrības drošību un tās demokrātisku attīstību, kā arī nodrošināt efektīvu vadību valsts apdraudējuma situāciju pārvarēšanai. Ja valsti apdraud

² Lai nodrošinātu pētījuma dalībnieku drošību, ievērojot pētnieciskās ētikas principus, pētījumā iekļautais Ukrainas medijs un tā darbinieku identitāte rakstā netiek atklāta.

³ Panagiotopoulos, Barnett, Bigdeli, Sams 2016.

⁴ Buturoiu, Voloc 2021.

⁵ Englom 2021.

ārējais ienaidnieks, tad Ministru kabinetam ir tiesības izsludināt izņēmuma stāvokli, par to 24 stundu laikā paziņojot Saeimas prezidijam.⁶ Likumā “Par ārkārtējo situāciju un izņēmuma stāvokli” (07.03.2013.) ir noteikta kārtība, kā izsludina un atceļ īpašu tiesisko režīmu, kādas ir valsts pārvaldes un pašvaldību institūciju, fizisko un juridisko personu tiesības un to ierobežojumi.

Ja valstī apdraud ārējais ienaidnieks vai visā valstī vai kādā tās daļā ir izcēlušies vai draud izcelties nemieri, kas apdraud demokrātisko valsts iekārtu, tad izsludina izņēmuma stāvokli visā valstī vai tās daļā.⁷ Kara laiks iestājas, ja ārējs ienaidnieks ir izdarījis militāru iebrukumu vai citādi vērsies pret valsts neatkarību, tās konstitucionālo iekārtu vai teritoriālo integritāti.⁸ Valdība izņēmuma stāvokļa laikā var noteikt “plašsaziņas līdzekļu darbības nodrošināšanu”, kā arī izbeigt mediju darbību, ja “tie izplata nacionālo drošību apdraudošu informāciju vai nodarbojas ar propagandu, kas apdraud nacionālo drošību un valsts aizsardzību”⁹. Raksta autore neapstrīd, ka kara laikā valstij ir tiesības noteikt īpašu regulējumu mediju darbam, tajā pašā laikā atbalsta starptautiski definēto nostāju¹⁰, ka brīviem un neatkarīgiem plašsaziņas līdzekļiem ir izšķiroša nozīme, lai nodrošinātu iedzīvotāju piekļuvi informācijai, kas potenciāli var glābt civiliedzīvotāju dzīvību un spētu atspēkot dezinformāciju un baumas. Arī sabiedrības vajadzība pēc mediju informācijas ievērojami pieaug. Piemēram, Persijas līča kara laikā CNN pirmo reizi vēsturē sāka raidīt 24/7 režīmā un auditorija palielinājās desmitkārtīgi.¹¹ Ukrainas mediju pieredze rāda, ka sabiedrības interese par ziņām kara stāvokli strauji pieaug. Piemēram, konkrētajam medijam saziņas lietotnē *Telegram* sekotāju skaits

palielinājās no 30 000 līdz 1,3 miljoniem. Kopumā sociālajos medijos auditorija pieauga līdz desmit miljoniem.

Kritiskais personāls un tā drošība

Starptautiskajā mediju un komunikācijas enciklopēdijā¹² norādīts, ka reportāžas no kara zonas tradicionāli ir viens no krāšņākajiem un pieprasītākajiem uzdevumiem, ko var veikt reportieris. Augsta līmeņa stress kombinācijā ar faktu, ka materiāls par karu garantē plašu publicitāti, žurnālistam rada motivāciju doties uz militāra konflikta zonu. No otras puses, ziņošana no kara zonas ir viens no bīstamākajiem uzdevumiem, jo “lodes iet caur žurnālista ķermeni tikpat viegli kā caur karavīra miesu”¹³. Jau 2005. gadā Pola Verlēna Universitātes (Francija) profesors Arno Mersjē (*Arnaud Mercier*) atzina, ka ienaidniekam plašsaziņas līdzekļu iznīcināšana ir kļuvusi par militāru mērķi.¹⁴

Drošības jautājums būtiski ietekmē arī mediju cilvēkresursu – kritiskā personāla – nodrošinājumu. Pētījumā analizētajā Ukrainas medija uzņēmumā pirms kara strādāja vairāk nekā 4000 darbinieku, kara laikā palika apmēram 2000. Gandrīz 300 darbinieku devās uz ārzemēm, 72 iestājās armijā. Ukrainas medija Ziņu dienesta direktore uzskata, ka jau miera laikā obligāti ir jānoskaidro darbinieku gatavība strādāt kara apstākļos. Jāņem vērā, ka no tiem, kuri apgalvo, ka strādās, daļa cilvēku tomēr to nedarīs. Jārēķinās, ka kara sākumā trūks darbinieku, jo “drošā vietā jānogādā bērni, suņi un kaķi. Vīrus mobilizē karam, uz sievietes pleciem paliek bērni un vecāki.” Ukrainas medija Ziņu dienesta direktore, analizējot astoņu mēnešu darbu kopš kara sākuma¹⁵, novērojusi, ka daļa kolēģu darbā rod mierinājumu un dzīves jēgu. Pirmajos sešos kara mēnešos darba attiecības pārtraukuši trīs darbinieki.

⁶ Latvijas Republikas Satversme (15.02.2022.), 62. pants.

⁷ Likums *Par ārkārtējo situāciju un izņēmuma stāvokli* (07.03.2013.), 11., 12. pants.

⁸ Nacionālās drošības likums (14.12.2000.), 22. pants.

⁹ Likums *Par ārkārtējo situāciju un izņēmuma stāvokli* (07.03.2013.), 18. pants.

¹⁰ Englom 2021.

¹¹ Rai 2000; Høiby, Ottosen 2019.

¹² Encyclopedia of International Media and Communications 2003.

¹³ Van Tuyll 2003.

¹⁴ Mercier 2005.

¹⁵ Intervija notika 2022. gada novembrī, astoņus mēnešus pēc Krievijas visaptverošā iebrukuma Ukrainā.

Ukrainu žurnālistei Natālijai Gumeņukai (*Nataliya Gumenyuk*), kas veido saturu medijiem *The Guardian* un *Washington Post*, nebija pārdomu par to, vai pēc Krievijas iebrukuma palikt Ukrainā vai atstāt valsti: “Tas ir tāpat, kā pajautāt ģenerālim – kāpēc viņš nepamet valsti tad, kad tajā sākas karš?”¹⁶ Ukrainas neatkarīgā ziņu medija *Zaborona* dibinātāja un galvenā redaktore Katerina Sergatskova (*Katerina Sergatskova*) atzīst, ka pārliecināt komandu turpināt darbu bijis liels izaicinājums, jo pastāv atšķirība, vai žurnālists kā kara korespondents strādā konkrētā kara zonā vai kara zona ir visa valsts.¹⁷ Hersonas medija *Telegazeta* vadītājs Dmitro Klimanovs (*Dmytro Klimanov*) 2022. gada 8. novembra seminārā *Mediju noturība* uzsvēra, ka mediju organizācijām ir jābūt gatavām, ka darbinieku skaits kara apstākļos saruks par 50–80 %. Viņa vadītajā medijā no 18 darbiniekiem aizgāja desmit. Tie atzina, ka “vēlas dzīvot un negrib kļūt par ienaidnieka medijumu”. Šādu pieredzi apstiprināja arī Ukrainas Žurnālistu ētikas komisijas vadītājs Andrijs Kulikovs (*Andriy Kulykov*), norādot, ka ienaidnieks neņem vērā to, ka žurnālistu rokās nav ieroču.¹⁸ Medija *Sky News* augsta riska, drošības un drošuma vadītājs Mārks Grānts (*Mark Grant*) uzsver, ka žurnālistus vairs neuztver kā neatkarīgus vai neitrālus novērotājus, bet gan kā mērķi vai balvu.¹⁹ Žurnālisti ir kara aculiecinieki, kuri riskē ar dzīvību, lai informētu savus līdzpilsoņus un starptautisko sabiedrību.²⁰ Eiropas Padomes cilvēktiesību komisāre Dunja Mijatoviča (*Dunja Mijatović*) 2022. gada 2. maija paziņojumā uzsvēra, ka, bieži vien pateicoties tieši žurnālistiem, sabiedrība un lēmumu pieņēmēji tiek informēti par nopietniem cilvēktiesību pārkāpumiem un kara noziegumiem. Tomēr šādas informācijas iegūšana un nodošana sabiedrībai ir saistīta ar augstiem riskiem, kas dažkārt ir līdzīgi tiem, ar kuriem saskaras karavīri.²¹

¹⁶ Gumenyuk 2022.

¹⁷ Sergatskova 2022.

¹⁸ Kulykov 2022.

¹⁹ Grant 2022.

²⁰ UNESCO 2022.

²¹ Council of Europe Portal 2022.

Ukrainas medija vadītājs, vērtējot darbu kara apstākļos, uzsvēra, ka jebkurai mediju organizācijai būtu jāizstrādā rīcības plāns kara situācijai. Pēc medija Drošības dienesta prasības īsi pirms Krievijas iebrukuma Ukrainā tika izstrādāti rīcības algoritmi, tiesa, pēcāk tos mainīja. Drošības dienesta direktors intervijā stāsta, ka, sākoties karam, bija izstrādāti vairāki algoritmi atkarībā no iebrukuma mēroga. Bija arī evakuācijas ceļu, rezerves darba vietu plāni. Vienlaikus, kā norādīja krīzes komunikācijas eksperts Latvijā, rīcības plāni par darbību kara situācijā nekad nebūs pilnvērtīgi, jo “visi plāni sabrūk pēc pirmā šāviena”, tomēr tie ir jāveido.

Pētījumā intervētie ilggadējie LTV darbinieki atzīst, ka Latvijā barikāžu un puča laikā nav bijis nekāda plāna, kā medijiem strādāt bīstamās situācijās. Viens no respondentiem pieļauj, ka varbūt tehniskajiem darbiniekiem bija kādi scenāriji, bet ziņu veidotājiem tie nebija zināmi. Toreizējā Ziņu dienesta darbiniece skaidroja, ka 1991. gada barikāžu laikā Ziņu dienestam bija rācija, kas nodrošināja tiešos sakarus ar toreizējo Ministru prezidentu. Augusta puča laikā šādu sakaru ar valdību nebija. Informāciju par to, ka televīzijā iebruks OMON, kāda LTV darbiniece uzzinājusi no kaujiniekiem. Ziņu dienesta darbinieks atceras, ka viņš un kolēģi nenoticējuši, ka OMON plāno iebrukt, un turpinājuši darbu. Analizējot 1991. gada notikumus, viņš atzīst, ka pēc barikāžu notikumiem janvārī nebija nekādu secinājumu par to, kā varētu rīkoties citkārt līdzīgās situācijās.

Pētījumā intervētā Latvijas žurnāliste ir pārliecināta, ka Latvijā kara apstākļos LTV Ziņu dienests noteikti strādātu. Vienlaikus viņa nenosoda tos, kuri nebūtu gatavi to darīt, jo “tā ir dabiska izdzīvošanas vēlme”. Žurnāliste savu lēmumu būt par kritisko personālu pamato ar pienākumu pret sabiedrību un to, ka darbs ļoti patīk. Kā pretargumentu min to, ka kara zonā var nošaut vai sakropļot. Viņa skaidro, ka žurnālistu darbs kara apstākļos, pirmkārt, ir finansiāli dārgs. To apstiprina arī intervētā Ukrainas medija Ziņu dienesta vadītāja, sakot: ja kāds jautā par algas apmēru, tas nozīmē, ka viņš nestrādās. Otrkārt, žurnālists atrodas apdraudējuma zonā, un tas ir risks dzīvībai.

Treškārt, var būt gadījumi, kad vēstījumi ēterā tiek pārraidīti ar laika nobīdi, jo nav iespējams tos uzreiz nosūtīt uz ziņu redakciju.

Cenzūra un propaganda kara apstākļos

Mediju organizācijas un žurnālisti kara apstākļos saskaras arī ar varas vēlmi ietekmēt žurnālistu darbu, kas izpaužas informācijas atspoguļošanas noteikumos, cenzūrā un propagandā. Kontrole pār plašsaziņas līdzekļiem ir svarīgs visu konfliktā iesaistīto pušu mērķis²², ziņu un attēlu plūsma kara laikā kļūst par stratēģiskām precēm²³. Plašsaziņas līdzekļi ir nepieciešami katrā konflikta fāzē. Pirms karadarbības uzsākšanas mediji kalpo sabiedrības pārliecināšanai un mobilizēšanai, karadarbības laikā tie palīdz nepieciešamo noslēpt un aktivizēt vajadzīgo, bet pēc tam leģitimēt notikušo, veidot priekšstatus par uzvaru un aplūsināt jebkādu kritiku.²⁴

Jau Amerikas pilsoņu kara laikā (1861–1865) valdība un militārie spēki darīja visu iespējamo, lai apspiestu tādas informācijas publicēšanu, kas tika uzskatīta par nelabvēlīgu kara centieniem.²⁵ Pirmajā pasaules karā amerikāņu, britu un franču militārie dienesti kontrolēja ziņas. Korespondentiem tika ierobežota piekļuve jebkādiem materiāliem, kas varētu graut morāli frontē, palīdzēt ienaidniekam vai aizvainot sabiedrotos. Cenzūrai bija būtiska nozīme, lai radītu propagandas piesātinātus pozitīvus ziņu materiālus.²⁶ Kara korespondenti maz rakstīja par ciešanām, taču cildināja uzvaras. Daudzi mediji un korespondenti kļuva par labprātīgiem militārās/politiskās varas sabiedrotajiem, pildot patriotiska propagandista lomu. Medijus izmantoja, lai armija radītu savām interesēm atbilstošu naratīvu. Taču karavīri ar nicinājumu izturējās pret kara korespondentiem, jo tie nepildīja savu pienākumu – ziņot patiesību. Karavīriem bija sāpīgas atmiņas par nogalinātajiem un sakropļotajiem biedriem, par šausmām un ciešanām,

kamēr korespondenti karavīrus attēloja tikai kā bezbailīgus, ideālistiskus cīņas entuziastus.²⁷

Vjetnamas karš (1954–1975) savukārt radīja gan augstāko, gan zemāko punktu attiecībā starp militārpersonām un plašsaziņas līdzekļiem. Par augstāko punktu var uzskatīt to, ka žurnālistiem nebija cenzūras, viņi brīvi varēja atspoguļot visu, ko vēlējas, taču zemākais punkts bija tad, kad daļa ASV militārpersonu vainoja presi zaudētajā karā.²⁸ Pēc šī kara valdības visā pasaulē vērtēja, ko nozīmē neierobežoti plašsaziņas līdzekļi, un jau citā karā – Folklendu karā (1982) – Lielbritānija rikojās citādi. Lielbritānijas aizsardzības ministrija definēja, ka “veiksmīgas karadarbības būtība ir slepenība, veiksmīgas žurnālistikas būtība ir publicitāte”.²⁹ Tāpēc tā kontrolēja informāciju par karu. Žurnālisti frontē varēja nokļūt tad, ja to atļāva Aizsardzības ministrija un žurnālisti parakstījās, ka piekrit cenzūrai. Līdz ar to par karu tika ziņots tieši tā, kā militārpersonas vēlējās.

Mersjē savā pētījumā secina, ka katrs konflikts kopš kara korespondentu parādīšanās ir pieredzējis jauninājumus plašsaziņas līdzekļu atspoguļojumā: visas tautas mobilizācija, izmantojot cenzētu presi (Pirmais pasaules karš), radio un kino, kas izmantoti par masu propagandas un mobilizācijas līdzekli (Otrais pasaules karš), vairāk mobilo filmēšanas iekārtu un uz kaujas zonu nosūtīto starptautisko žurnālistu skaita pieaugums (Vjetnamas karš), tiešraides un nepārtraukta ziņu pārraidīšana CNN (Persijas liča karš), globāli mediji un kanālu slēgšana, ja bija neatbilstošs skatījums uz notiekošo (karš Afganistānā un Irākā).³⁰

Oslo Metropolitēna Universitātes profesore Kristina Skāre Orgereta (*Kristin Skare Orgeret*) norāda, ka mūsdienās militārā cenzūra ir daudz mazākos apjomos, jo bruņotajiem spēkiem ir cita stratēģija – plašsaziņas līdzekļi jau tiek iekļauti valsts militārajā stratēģijā. Lai gan bruņoto spēku stratēģija ir mainījusies, kara laikā mediji tomēr nevar brīvi strādāt. Žurnālisti bieži vien ir pilnībā atkarīgi no oficiālajiem

²² Puddephatt 2006.

²³ Rai 2000.

²⁴ Mercier 2005.

²⁵ Lehigh University 2022.

²⁶ Luckhurst 2016.

²⁷ Luckhurst 2016.

²⁸ Lehigh University 2022.

²⁹ Rai 2000.

³⁰ Mercier 2005.

avotiem, līdz ar to mediji kalpo par varas iestāžu runasvīriem, un princips, ka žurnālists ir demokrātijas “sargsuns”, atkāpjas otrajā plānā.³¹

Cīrihes Universitātes pētnieki veica pētījumu, kurā analizēja mediju ziņojumus par notikumiem Ukrainā no 2022. gada janvāra līdz maijam. Pētījums aptvēra 13 tiešsaistes mediju pakalpojumu sniedzējus vāciski un franciski runājošajās Šveices daļās. 2022. gada februārī līdz pat 45 % mediju ziņu bija par karu, 2022. gada maijā jau krietni mazāk – līdz 20 %. Taču svarīgi uzsvērt, ka 31 % ziņu bija no valdības un militāro struktūru avotiem. Pētījumā norādīts, ka, ņemot vērā šo atkarību no ārējiem avotiem, pastāv risks pārņemt kara pušu naratīvu, to neapstrīdot.³² Šī analīze iezīmē konfliktu ne tikai starp aizsardzības un mediju nozari, bet arī izpratni, kā komunicēt ar sabiedrību. No mediju viedokļa skatoties, krīzes situācijā nedrīkst būt informācijas vakuums, sabiedrībai ir jāsniedz pēc iespējas vairāk informācijas, turklāt tas ir jādarā regulāri. Tas nenozīmē, ka medijiem nedrīkst būt kādi ierobežojumi, taču tiem ir jābūt pamatotiem un saprotamiem.

Arī karā Ukrainā ir gan propaganda, gan cenzūra, gan noteikumi medijiem, un vairākums žurnālistu to attaisno. Ukrainas Žurnālistu asociācijas prezidents Sergijs Tomilenko (*Sergiy Tomilenko*) neuzskata, ka Ukrainā pastāvētu lielas problēmas ar cenzūru un preses brīvību.³³ Par dažiem kara aspektiem informācija nav pieejama, piemēram, par kritušajiem Ukrainas karavīriem, tomēr tas tiek ietverts “militārās cenzūras robežās”, kas neietekmē vārda brīvību.³⁴ Ukrainas medijiem ir noteikti vairāki aizliegumi, tai skaitā nedrīkst atklāt Ukrainas spēku pozīcijas, nedrīkst darīt neko, kas apdraudētu militāro operāciju vai kareivju drošību. Vairākas stundas nedrīkst izplatīt uzbrukuma vietu fotogrāfijas un video, lai Krievija nevarētu precizēt šāvieni virzienu, ja nav izdevies trāpīt iecerētajam objektam. Tāpat ir ieteikums neizplatīt informāciju par to, kur atrodas sieviešu un bērnu slēpņi.

³¹ Orgeret, Tayeebwa 2016.

³² University of Zurich 2022.

³³ Tomilenko 2022.

³⁴ Gumenyuk 2022.

Par publiskojamās informācijas noteikumiem vēstīja arī raksta autoru pētījuma dalībnieki. Galvenie ierobežojumi saistīti ar militāriem jautājumiem, piemēram, nevar rādīt militārās tehnikas pārvietošanos, trīs stundas nedrīkst detalizēti rādīt civilos objektus, ja tur ir trāpījusi raķete, un astoņas stundas, ja trāpīts militārā objektā. Ja šos noteikumus pārkāpj, tad draud kriminālatbildība, un tas vienlīdz attiecas gan uz medijiem, gan uz iedzīvotājiem. Ukrainas medija Ziņu dienesta vadītāja atzīst, ka viņi neanalizē politiķu un armijas lēmumus, jo “nevēlamies uzņemties atbildību un teikt, ka varēja darīt kaut ko citādi. Šis tomēr ir karš.”

Runājot par propagandu, Ukrainas žurnālists Serhijs Harmašs (*Serhii Harmash*) domā, ka propaganda pati par sevi nav slikta, viss ir atkarīgs no tās mērķa. Daudzi mediju speciālisti uzskata, ka viņi piedalās informatīvajā karā un tāpēc viņiem ir tiesības izlemt, kādu informāciju publicēt, bet kādu ne. Viņš aicina atrast zelta vidusceļu un tomēr atgriezties pie objektīvām ziņām, kas pamatotas ar faktiem. Cilvēkiem ir jāzina, ka Ukraina ne tikai uzvar, bet arī zaudē, ir jāatspoguļo realitāte.³⁵ Kad cilvēki zaudē tiesības uzzināt realitāti, tas ir pirmais solis ceļā uz diktatūru.³⁶

Latvijas žurnāliste intervijā skaidroja, ka ir novērojusi, ka Krievijas un Ukrainas karā no abām pusēm ir propaganda un cenzūra, un uzskata, ka Ukrainas gadījumā tā ir nepieciešama cīņas gara uzturēšanai. Intervijas laikā viņa atcerējās gadījumu, kad pēc intervijas ar Ukrainas premjeru viņai lūgts izņemt no intervijas divus fragmentus, kuros atklājusies premjera emocionalitāte. Viņam intervijās bija jāparādās kā “vīrietim varonim”, bet žurnāliste pajautājusi, kā viņš un viņa mājinieki jūtas kara laikā. To lūdza nublicēt, jo “kara apstākļos nedrīkstot pieļaut emocionālu atkāpi”.

Latvijas mediju darbiniece atzīst, ka cenzūra ir zaudējums no žurnālistikas viedokļa, bet atbalsta Ukrainas propagandu, jo “tajā ir pozitīvisms”. Viņa atzīst, ka dažkārt robeža starp žurnālistiku un politisko varu izzūd, par ko liecina gadījumi, kad Ukrainas žurnālisti preses konferencēs vēlas apskaut savas valsts

³⁵ Ednannia 2022.

³⁶ Tsaplienکو 2022.

prezidentu, jo “visiem ir viens mērķis”. Latvijas krīzes komunikācijas eksperts novērojis, ka ukraiņi dara visu, lai dehumanizētu krievus, lai “viņus var mierīgi slepkavot”, un Krievija dara to pašu attiecībā uz ukraiņiem. Eksperts uzskata, ka kara apstākļos medijiem jākoncentrējas uz tādu darbu, lai “visus mobilizētu, arī mentālo tautas spēju, lai tā varētu aizstāvēties, šaut un iznīcināt”. LTV Ziņu dienesta darbiniece atceras, ka arī Tautas frontes laikā mediji izvēlējās, kurā pusē nostāties. Pirms Augstākās padomes vēlēšanām LTV žurnālisti atbalstīja Tautas fronti, tāpēc ēterā rādīja tikai Tautas frontes viedokli un tās kandidātus, bet brīvības pretiniekus – Interfronti – nerādīja.

Vērtējot Ukrainas žurnālistu sacīto par savu darbu, secināms, ka Ukrainā ir tieši tāda pati situācija, kā vairumā karu, kad mediji tikuši izmantoti sabiedrības saliedēšanai. Ukrainas mediju darbā novērojamas arī pašcenzūras pazīmes, jo līdz 2022. gada rudenim mediji faktiski nenodarbojās ar analitiku un pētniecību, lai analizētu varas pieņemtos lēmumus. Jāņem gan vērā, ka karš joprojām ir aktīvajā fāzē un medijiem ir jāspēj reaģēt un informēt sabiedrību par jaunākajiem un svarīgākajiem notikumiem, un, visticamāk, pētniecībai nepietiek ne laika, ne cilvēkresursu, ne finanšu.

Neitralitāte un emocijas kara žurnālistikā

Karš liek pārvērtēt žurnālistikas profesionālos standartus, kas nosaka ievērot neitralitāti, tai skaitā emocionālo, un nodrošināt viedokļu daudzveidību. Militāru konfliktu kontekstā skatījumu uz šiem standartiem ietekmē kara vai miera žurnālistikas pieeja kara atspoguļošanā. Miera žurnālistikas teorijas radītājs Juhans Vinsents Galtungš (*Johan Vincent Galtung*) skaidro, ka kara žurnālisti ziņo par konfliktiem tā, ka propagandē vardarbību, uzvaru un elitārismu, turpretim miera žurnālisti proaktīvi ziņo par konflikta cēloņiem un risinājumiem, strādā atbildīgi un empātiski, dod vārdu visām iesaistītām pusēm.³⁷ Miera žurnālistika pēta konflikta cēloņus, lai sniegtu sabiedrībai iespēju apsvērt un novērtēt nevardarbīgus

risinājumus. Tās mērķis ir veicināt miera vērtības, neapdraudot žurnālistisko integritāti.³⁸ Tradicionālā kara žurnālistika ir kā sporta žurnālistika, kurā akcents tiek likts vai nu uz uzvaru, vai zaudējumu. Tā vietā tiek ierosināts kara reportāžas veidot pēc veselības žurnālistikas parauga, kur ne tikai apraksta pacienta cīņu ar ļaundabīgu audzēju (problēma), bet arī informē pacientu par slimības cēloņiem (cēloņi) un par dažādiem ārstēšanas un profilakses pasākumiem (risinājumi). Miera žurnālistikas atbalstītāji uzskata, ka pētniekiem un žurnālistiem ir potenciāls kļūt par pārmaiņu veicinātājiem, palīdzot radīt mieru.³⁹

Niko Karpentjers (*Nico Carpentier*) un Džordžs Terziss (*George Terzis*) atsaucas uz vairākiem pētniekiem, kuri secinājuši, ka sižeti par karu mēdz būt sensacionāli, identificēšanās notiek tikai ar vienu konfliktā iesaistīto pusi un žurnālisti pārlietu lielu uzvaru liek uz materiāliem zaudējumiem un cilvēku upuriem. Dominē kara žurnālistikas virziens, kurā žurnālisti lieto militāro “triumfa valodu”, mudinot uz vardarbību kā līdzekli, kas dažkārt eskalē konfliktu.⁴⁰ Analizējot gadījumus Vācijā, ASV, Nigērijā, Irākā, Korejā un Lībijā, secināts, ka ziņu diskursus var būt tik spēcīgs, ka spēj mobilizēt sabiedrības atbalstu karam vai vardarbībai, vai arī tieši pretēji – konflikta atrisinājumam.⁴¹ Karpentjers un Terziss aicina pārdomāt objektivitātes jēdzienu, lai žurnālisti aizsargātu vispārcilvēciskās miera, brīvības un taisnīguma vērtības. Viņi aicina rast argumentācijas līdzsvaru, dot vārdu ne tikai militāriem ekspertiem, bet arī pilsoniskai sabiedrībai, lai nodrošinātu viedokļu daudzveidību.⁴² Citi miera žurnālistikas teoriju kritizē, uzskatot, ka tā ir dihotomiska un ignorē žurnālista profesijai raksturīgās iezīmes. Tā, piemēram, Šabirs Huseins (*Shabir Hussain*) un Arazs Ramazans Ahmands (*Araz Ramazan Ahmad*) veica pētījumu, kurā piedalījās 317 žurnālisti no konfliktos iesaistītām valstīm – Afganistānas,

³⁸ Lynch 2021a, 2021b.

³⁹ Gouse, Valentin-Llopis, Perry, Nyamwange 2019.

⁴⁰ Turpat.

⁴¹ Chilwa 2022.

⁴² Carpentier, Terzis 2005.

³⁷ Carpentier, Terzis 2005.

Pakistānas un Irākas. Pētījumā secināts, ka žurnālisti priekšroku dod aktīvai kara žurnālistikas praksei un pasīvai miera žurnālistikas praksei.⁴³ Šī raksta autores I. Elksnes pieredze rāda, ka mediju vide savā darbā izmanto gan kara, gan miera žurnālistikas metodes, taču nesaskata iespēju, ka mediji un sabiedrība, kuras valstī plosās karš, būtu gatavi pilnībā pieņemt miera žurnālistikas pieeju.

Ukrainas mediju darbinieki pētījumā atzina, ka kara apstākļos saturu veidot ir sarežģīti. Sašaurinās darbs ar avotiem, un žurnālisti vairs nedrīkst veidot saturu tā, kā paši vēlas, nedrīkst sēt šaubas: “Brīvi mediji rada šaubas. Kāds ir mediju uzdevums? Likt domāt! Un likt domāt nozīmē šaubīties, bet tu nedrīksti pieļaut šaubas.” Intervētais krīzes komunikācijas eksperts to skaidroja ar piemēru par karavīriem. Ja kara apstākļos karavīri sāk šaubīties, tad “viss ir beidzies, tu esi zaudējis. Ierakumos cilvēks ir galējā stāvoklī, viņš domā, kā nēnomirt un nogalināt citu, bet tad žurnālisti viņam piedāvā analītiku!” Viņaprāt, kara situācijā informācijas plūsmai ir jābūt kontrolētai – drīkst būt kritika, taču nedrīkst būt šaubas par rezultātu.

Kārdifas Universitātes Žurnālistikas, mediju un kultūras skolas profesore Kārīna Vāla-Jergensena (*Karin Wahl-Jorgensen*) žurnālistikā ieviesusi terminu “emocionāls pavērsiens”. Tā pamatdoma ir arvien detalizētāk izpētīt emociju lomu žurnālistikā un auditorijas iesaistē. Vāla-Jergensena atsaucas uz pētījumiem par ziņu veidošanu, kas parāda, ka žurnālistikā vienmēr ir emocijas, taču uzskats, ka žurnālisti ir tikai “nošķirti, distancēti, attālināti novērotāji”, ir radījis situāciju, ka ziņu veidošanā esošais emocionālais darbs nav redzams.⁴⁴ Pētnieki un žurnālisti aicina diskutēt, vai šie standarti nav jāmaina. Ričarda Stjuparta (*Richard Stupart*) veiktajā pētījumā, kurā tika intervēti 48 žurnālisti, kas atspoguļojuši Dienvidsudānas konfliktu, bieži parādījās apgalvojums atbilstoši profesionālajām normām, ka emocionālā distancēšanās žurnālistikā gadiem ilgi tiek saistīta ar spēju “palikt objektīvam”, kas ir viens no būtiskākajiem profesionālajiem vērtējumiem. Kaut arī emocijas tiek uzskatītas par “saprāta

apdraudējumu”, tomēr ir skaidrs, ka tas nav ne iracionalitātes, ne neobjektivitātes jautājums. Drīzāk tas atbilst stingri ievērotām personīgām morāles normām, lai iekļautos “laba žurnālista” kategorijā.⁴⁵

Turcijā dzīvojošā žurnāliste Lina Čavafa (*Lina Chawaf*) uzskata, ka cilvēkam nav iespējams būt objektīvam, redzot, kā viņa acu priekšā tiek iznīcināta viņa kopiena un valsts. Viņa ir pārliecināta, ka vardarbība ietekmē plašsaziņas līdzekļu neitralitāti. Ir nepieciešams laiks, lai to pārvarētu, jo īpaši tiem, kas ikdienā ir šo notikumu liecinieki.⁴⁶

Ukrainas sabiedriskā medija Ziņu dienesta vadītāja Angelina Karjakina (*Angelina Kariakina*), kas strādājusi Bučā, Irpiņā un Borodjankā un redzējusi cilvēku mirstīgās atliekas pilsētu ielās, uzskata, ka objektīva ziņošana ir iespējama un tā arī notiek. “Fakts, ka mēs ziņojam par notiekošo savā valstī, fakts, ka mēs arī ziņojam paši par sevi, par savām ģimenēm, draugiem, kolēģiem, mīļajiem, kas tiek nogalināti, spīdzināti vai vienkārši pazūd, nepadara mūs mazāk profesionālus par ārvalstu žurnālistiem, kuri šeit strādā. Tas mūs nepadara neobjektīvus vai vieglāk ietekmējamus.” Karjakina norāda, ka objektīva ziņošana ir izvēle, ko žurnālists pieņem. Tā ir apzināta izvēle un pozīcija, kuru ieņem katru reizi, kad veido stāstu.⁴⁷ Tāpat uzskata cita Ukrainas žurnāliste – Gumeņuka –, sakot, ka noziegums nekļūst mazāks vai lielāks, ja par to raksta karā iesaistītās valsts pilsonis.⁴⁸ Cits viedoklis ir Ukrainas laikraksta *The Kyiv Independent* galvenajai redaktorei, kas atzīst, ka profesionālos standartus ir grūti ievērot, ja jāziņo par vardarbīgu uzbrukumu pašu valstij. Tas izraisa daudzas profesionālas dilemmas, kas rada vēl lielāku emocionālo stresu un nedrošību. Līdz ar to ukraiņu žurnālistiem ir grūtāk nekā ārvalstu žurnālistiem, jo viņi ne tikai stāsta stāstu, bet to arī izdzīvo.⁴⁹ Ukrainas Žurnālistu ētikas komisijas priekšsēdētājs Andrijs Kulikovs (*Andriy Kulikov*) norāda, ka nav tāda noteikuma par

⁴⁵ Stupart 2021.

⁴⁶ Al-Ghazzi 2023.

⁴⁷ Kariakina 2022.

⁴⁸ Gumenyuk 2022.

⁴⁹ Abend 2022.

⁴³ Hussain, Ahmad 2021.

⁴⁴ Wahl-Jorgensen 2020.

žurnālistikas neitralitāti. Viņš uzskata, ka žurnālists nemaz nevar būt neitrāls, žurnālistam ir jābūt objektīvam, ziņojot izmantojot faktus, nevis fikciju.⁵⁰

Londonas Universitātes doktore Zahera Harba (*Zahera Harb*) novērojusi, ka Rietumu žurnālisti, atspoguļojot karu Ukrainā un ziņojot par tur notikušām zvēribām, izrāda emocijas – empātiju un cilvēcību. To viņa skaidro ar karu, kas ir “tuvu mājām”. Harba atceras, ka, iepriekš strādājot par žurnālisti, viņas līdzjūtība pret kara upuriem Libānā, centieni atspoguļot viņu sāpes un izskaidrot viņu cīņas iemeslus tika uzskatīti par neobjektivitātes un neprofesionalitātes pazīmi. Harba aicina pārskatīt žurnālistikas galvenos pilārus. Piemēram, neitralitāte ne vienmēr ir kvalitatīvas žurnālistikas priekšnoteikums. Kad runa ir par cilvēku ciešanām, šie iesakņojosies standarti var būt šķērslis precīzam un jēgpilnam atspoguļojumam. Tāpēc, veidojot reportāžu, jāpatur prātā žurnālista un auditorijas uzskati, vērtības un pārliecības.⁵¹

Pēc Krievijas iebrukuma Ukrainā Latvijas vadošie mediji pārskatīja sava darba vērtības. Piemēram, Latvijas lielākā ziņu portāla *Delfi* galvenais redaktors Filips Lastovskis atzīst, ka redakcijās parādījās diskusijas par neitralitāti un objektivitāti. Bija jāpārvērtē, kas ir mediju misija, vērtības, kāda ir mediju loma. Mediju eksperte Rīta Ruduša uzsver, ka kara situācijā vadmotīvs nav neitralitāte, vadmotīvs ir vērtības.⁵² Mēnesi pēc kara sākuma Ukrainā Latvijas sabiedriskie mediji kopā ar Latvijas sabiedrisko mediju tiesībsardzi Andu Rožukalni izstrādāja kara un konfliktu žurnālistikas vadlīnijas.⁵³ LTV galvenā redaktore Sigita Rože skaidro, ka, veidojot ikdienas ziņas, žurnālistiem vienmēr ļoti būtiska bijusi atsvešināta vērotāja loma, taču kara situācijā tā mainās: “Mēs visi esam pret vardarbību, par cilvēcību. Vai drīkstam nenovaldīt emocijas, stāstot par mirušiem bērniem? Vai drīkstam viņus rādīt tuvplānā, lai dokumentētu kara šausmas un vienlaikus nepalīelinātu tuvinieku ciešanas?” LTV galvenā

redaktore secina, ka vadlīnijās ir ietvertas normas, kas saglabā augstas profesionālās kvalitātes un ētikas normas.⁵⁴ Kaut arī vadlīnijās saglabāti ziņu žurnālistikas pamatprincipi, ir atkāpe no ierastā. Piemēram, tiek atgādināts, ka sabalansētība žurnālistikā ir svarīga norma, taču mākslīgi meklēt pretējo viedokli nav vajadzīgs. Vadlīnijas pieļauj šokējošu kara skatu izmantošanu, un žurnālisti to arī dara – ļoti tieši parādot kara šausmas un pret iedzīvotājiem pastrādātos noziegumus. Pēc raksta autoru domām, vēstījuma emocionalitāte, kas stiprina žurnālista, medija un auditorijas vērtības, ir akceptējama, tomēr tā nedrīkst samazināt vēstījuma informatīvo patiesumu.

Mediju pētnieki galvenokārt runā par objektivitāti kā žurnālistikas standartu, taču kara kontekstā viņi maz analizē viedokļu daudzveidību un sabalansētību. Ir grūti iedomāties, kā šo standartu var ievērot kara apstākļos. Balstoties teorijā, tam vajadzētu būt tā: lai ko teiktu ukraiņu puse, žurnālistiem būtu jādod iespēja izteikties arī Krievijai. Taču šāda pieeja nozīmētu atbalstīt Krievijas propagandas un dezinformācijas izplatīšanu, kas ir pretrunā ar atbildīgu žurnālistiku. Pētījums apliecina, ka mediji kara apstākļos pārkāpj gadiem ilgi ievērotus žurnālistikas standartus: neitralitāte, viedokļu daudzveidība, pretējo viedokļu līdzvērtīgs atspoguļojums. Raksta autore uzskata, ka karā ir jāieņem nostāja konkrētā pusē, un piekriņt BBC vadītāja sacītajam jau Folklendu kara laikā, ka medijs nav un nevar būt neitrāls attiecībā pret savu valsti un agresoru.⁵⁵

Nobeigums

Pamatojoties uz veikto pētījumu, autores secina, ka plašsaziņas līdzekļu uzdevums sniegt sabiedrībai uzticamu un skaidru informāciju kara apstākļos, kad būtiski pieaug pieprasījums pēc mediju radītā satura, ir augstākā mērā nozīmīgs un ietekmē sabiedrības spēju pieņemt lēmumus un rīkoties. Tāpēc medijiem jau miera apstākļos ir jābūt izstrādātam rīcības plānam, kā nodrošināt medija kritisko personālu un tā drošību kara gadījumā, ņemot vērā,

⁵⁰ Kulykov 2022.

⁵¹ Harb 2022.

⁵² Satori 2022.

⁵³ LTV 2022.

⁵⁴ LSM 2022.

⁵⁵ Rai 2000.

ka žurnālisti nereti kļūst par karojošo pušu militāru mērķi un viņu drošība ir tikpat lielā mērā apdraudēta kā bruņoto spēku drošība. Pasaules prakse un Ukrainā notiekošā kara pieredze rāda, ka šādi plāni, iestājoties karadarbībai, var nebūt atbilstoši reālajai situācijai un ir jāmaina. Neraugoties uz to, plāna esamība paredz, ka laikus ir apzināti medijam pieejamie resursi, noteikti trūkstošie visu veidu resursi un izstrādāti pamata algoritmi mediju darbības nodrošināšanai, tādējādi mazinot krīzes radīto dezorganizāciju un mediju disfunkcionalitātes risku.

Kara apstākļos mainās ne tikai mediju organizatoriskā darbība, bet arī satura veidošanas principi un profesionālie žurnālistikas standarti. Cenzūra un propaganda kļūst par līdzekļiem uzvaras gūšanai valstu ideoloģiskajā konfliktā un militārajās darbībās. Turklāt kara gadījumā mediju satura veidošanu nosaka ne vien žurnālistu brīvā griba un profesionālās ētikas principi, bet arī konkrētās valsts normatīvais regulējums, paredzot kā funkcionālos, tā

saturiskos ierobežojumus par labu valsts drošībai un aizsardzībai.

Autoru pētījums liecina, ka žurnālisti, kuri atspoguļo Krievijas iebrukumu Ukrainā, savos vēstījumos ir emocionālāki un personīgāki, tādējādi tādi žurnālistikas standarti kā neitralitāte un viedokļu daudzveidība tiek aizstāti ar medija un žurnālista vērtībām, tostarp ieņemot skaidru pozīciju attiecībā pret konfliktējošajām pusēm. Latvijas sabiedriskie mediji ir izstrādājuši konflikta un kara žurnālistikas vadlīnijas, kurās ir atrunātas pieļaujamās atkāpes no tādiem žurnālistikas standartiem kā neitralitāte, viedokļu daudzpusība un emociju paušana savos vēstījumos. Darba autore secina, ka ziņu standartu maiņa vērojama Ukrainas un Latvijas žurnālistu darbā konkrēto pētījumā iekļauto gadījumu kontekstā, un atzīst, ka būtu nepieciešami papildu pētījumi par to, vai mainījušies žurnālistu standarti to mediju darbā, kuru valstis atrodas ģeogrāfiski tālāk no konflikta zonas un nav ģeopolitiski un/vai vēsturiski saistītas ar karā iesaistītām valstīm.

VĒRES

- Abend, L. (2022, 6 March) *What It's Like for Ukrainian Journalists Reporting on the War in Their Country*. Pieejams: <https://bit.ly/3Rc2bC1> (10.08.2023.).
- Al-Ghazzi, O. (2023) "Forced to report": Affective proximity and the perils of local reporting on Syria. *Journalism*, 24 (2), 280–294. <https://doi.org/10.1177/1464884920984874>.
- Carpentier, N. & Terzis, G. (2005) *Media representations of war and conflict*. Pieejams: <https://bit.ly/44xAF4F> (16.08.2023.).
- Chiluwa, I. (ed.) (2022) *Discourse, Media, and Conflict. Examining War and Resolution in the News*. Cambridge: Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/9781009064057>.
- Council of Europe Portal (2022) *Not a target – the need to reinforce the safety of journalists covering conflicts*. Pieejams: <https://www.coe.int/en/web/kyiv/-/not-a-target-the-need-to-reinforce-the-safety-of-journalists-covering-conflicts> (16.10.2022.).
- Dubchak, A. (2022, 29 March) *Eyewitness Ukraine*. Pieejams: <https://eyewitnessukraine.balkaninsight.com/> (15.08.2023.).
- Ednannia, I. (2022) *Newsrooms' survival needs during wartime*. Pieejams: <https://www.youtube.com/watch?v=rCqBz4hRhIE> (20.10.2022.).
- Encyclopedia of International Media and Communications* (2003), Johnson, D. H. (ed.) Academic Press.
- Englom, A. (2021, 2 December) *The role of the media in times of crises*. Pieejams: <https://assembly.coe.int/LifeRay/CULT/Pdf/TextesProvisoires/2021/20211202-MediaTimesCrisis-EN.pdf> (05.01.2023.).
- Gouse, V.; Valentin-Llopis, M.; Perry, S.; Nyamwange, B. (2019) An Investigation of the Conceptualization of Peace and War in Peace Journalism Studies of Media Coverage of National and International Conflicts. *Media, War & Conflict*, 12 (4), 435–449. <https://doi.org/10.1177/175063521881091>.
- Grant, M. (2022, 5 July) Reporting Ukraine: the first 7 days. *International News Safety Institute*. Pieejams: <https://insi.ws-django.co.uk/news/managing-conflict-reflections-on-the-first-7-days-of-conflict/> (14.08.2023.).
- Gumenyuk, N. (2022, 21 March) *Eyewitness Ukraine*. Pieejams: <https://eyewitnessukraine.balkaninsight.com/> (15.08.2023.).

- Hanitzsch, T.; van Dalen, A.; Steindl, N. (2018) Caught in the Nexus: A comparative and longitudinal analysis of public trust in the press. *The International Journal of Press/ Politics*, 23 (1), 3–23. <https://doi.org/10.1177/1940161217740695>.
- Harb, Z. (2022, 9 March) Ukraine war: Is impartiality always key to quality journalism? *Aljazeera. Opinion*. Pieejams: <https://www.aljazeera.com/opinions/2022/3/9/is-absolute-impartiality-always-a-necessity-in-journalism> (09.08.2023.).
- Hoiby, M.; Ottosen, R. (2019) Journalism under pressure in conflict zones: A study of journalists and editors in seven countries. *Media, War & Conflict*, 12 (1), 69–86. <https://doi.org/10.1177/1750635217728092>.
- Hussain, S.; Ahmad, A.R. (2021) Examining perceptions towards war / peace journalism: A survey of journalists in Iraq, Afghanistan and Pakistan. *International Communication Gazette*, 84 (3), 183–205. <https://doi.org/10.1177/1748048521101561>.
- Kariakina, A. (2022, 29 April) *Eyewitness Ukraine*. Pieejams: <https://eyewitnessukraine.balkaninsight.com/> (15.08.2023.).
- Kulykov, A. (2022, 17 March) *Eyewitness Ukraine*. Pieejams: <https://eyewitnessukraine.balkaninsight.com/> (15.08.2023.).
- Latvijas Republikas Satversme* (15.02.1922.) Pieejams: <https://likumi.lv/ta/id/57980> (04.09.2023.).
- Lehigh University (1995) *Military and the Media – History*. Pieejams: <https://www.lehigh.edu/~j10d/J246-97/246war1.html> (11.08.2023.).
- Levin, S. (2018) Mark Zuckerberg: I regret ridiculing fears over Facebook's effect on election. *The Guardian*. Pieejams: <https://www.theguardian.com/technology/2017/sep/27/mark-zuckerberg-facebook-2016-election-fake-news> (15.08.2023.).
- Likums "Par ārkārtējo situāciju un izņēmuma stāvokli"* (07.03.2013.). Pieejams: <https://likumi.lv/ta/id/255713> (04.09.2023.).
- LSM (29.03.2022.) *Sabiedriskie mediji kopā ar tiesībsardzi izstrādājuši kara un konfliktu žurnālistikas vadlīnijas*. Pieejams: <https://lvtv.lsm.lv/lv/informacija-medijiem/raksts/257153/sabiedriskie-mediji-kopar-tiesibsardzi-izstradajusi-kara-un-konfliktu-zurnalistikas-vadlinijas> (03.08.2023.).
- LTV (2022) *Sabiedrisko mediju kara un konfliktu žurnālistikas vadlīnijas 2022*. Pieejams: <https://bit.ly/45X7hWW> (18.08.2023.).
- Luckhurst, T. (2016) War Correspondents. *International Encyclopedia of the First World War*. Pieejams: https://encyclopedia.1914-1918-online.net/article/war_correspondents (15.08.2023.).
- Lynch, J. (2021a) *Peace Journalism*. Pieejams: <https://www.professorjakelynych.com/peace-journalism/> (10.08.2023.).
- Lynch, J. (2021b) *Peacebuilding: What Is Peace Journalism?* Pieejams: <https://www.professorjakelynych.com/peacebuilding-what-is-peace-journalism/> (10.08.2023.).
- Mercier, A. (2005) War and media: Constancy and convulsion. *International Review of the Red Cross*, 87 (860), 649–659. <https://doi.org/10.1017/S1816383100184486>.
- Nacionālās drošības likums* (14.12.2000.). Pieejams: <https://likumi.lv/ta/id/14011> (23.08.2023.).
- Orgeret, K. S.; Tayebwa, W. (eds.) (2016) *Conflict and Post-Conflict Journalism. Worldwide Perspectives*. University of Gothenburg : Nordicom. Pieejams: <http://www.diva-portal.org/smash/get/diva2:935872/FULLTEXT01.pdf> (12.08.2023.).
- Panagiotopoulos, P.; Barnett, J.; Bigdeli, A. Z.; Sams, S. (2016) Social Media in Emergency Management: Twitter as a Tool for Communicating Risks to the Public. *Technological forecasting and social change*, 111, 86–96. <https://doi.org/10.1016/j.techfore.2016.06.010>.
- Puddephatt, A. (2006) *Conflict and the role of the media*. International Media Support. Pieejams: [https://www.media-diversity.org/additional-files/documents/b-studies-reports/Conflict%20and%20the%20role%20of%20the%20Media%20\[EN\].pdf](https://www.media-diversity.org/additional-files/documents/b-studies-reports/Conflict%20and%20the%20role%20of%20the%20Media%20[EN].pdf) (12.08.2023.).
- Rai, A. K. (2000) Media at War: Issues and Limitations. *Strategic Analysis*, 24 (9), 1681–1694. <https://doi.org/10.1080/09700160008455312>.
- Satori (2022) *Diskusija: žurnālistika kara apstākļos*. Pieejams: <https://satori.lv/article/diskusija-zurnalistika-kara-apstaklos> (12.08.2023.).
- Sergatskova, K. (2022, 28 March) *Eyewitness Ukraine*. Pieejams: <https://eyewitnessukraine.balkaninsight.com/> (15.08.2023.).

- Shandra, A. (2022, 18 March) *Eyewitness Ukraine*. Pieejams: <https://eyewitnesukraine.balkaninsight.com/> (15.08.2023.).
- Stupart, R. (2021) Feeling responsible: Emotion and practical ethics in conflict journalism. *Media, War and Conflict*, 14 (3), 268–281. <https://doi.org/10.1177/17506352211013461>.
- Toff, B.; Badrinathan, S.; Mont'Alverne, C.; Arguedas, A. R.; Fletcher, R.; Nielsen, R. K. (2020) Overcoming indifference: What attitudes towards news tell us about building trust. *Reuters Institute for the Study of Journalism*. Pieejams: <https://ssrn.com/abstract=3750935> (12.08.2023.).
- Tomilenko, S. (2022, 17 April) *Eyewitness Ukraine*. Pieejams: <https://eyewitnesukraine.balkaninsight.com/> (15.08.2023.).
- Tsaplienko, A. (2022, 8 April) *Eyewitness Ukraine*. Pieejams: <https://eyewitnesukraine.balkaninsight.com/> (15.08.2023.).
- UNESCO (2022) *UNESCO organizes a session on safety of journalists in Ukraine war on the occasion of WPF2022*. Pieejams: <https://www.unesco.org/en/articles/unesco-organizes-session-safety-journalists-ukraine-war-occasion-wpf2022> (23.08.2023.).
- University of Zurich (2022) *High-Quality Media Coverage of Ukraine War*. Pieejams: <https://www.news.uzh.ch/en/articles/media/2022/Media-Coverage-Ukraine.html> (12.08.2023.).
- Van Tuyl, D. R. (2003) War Reporting, Overview. Johnson, D. H. (ed.) *Encyclopedia of International Media and Communications*. Academic Press. <https://doi.org/10.1016/B0-12-387670-2/00315-0>.
- Wahl-Jorgensen, K. (2020) An emotional turn in journalism studies? *Digital Journalism*, 8 (2), 175–194. <https://doi.org/10.1080/21670811.2019.1697626>.

Summary

Media performance and journalistic principles in wartime

The media, especially the news media, have a duty to provide the most objective and comprehensive information on events occurring both inside and outside a country. In a democratic world, this also involves standing up for democratic values and respecting them. The aim of this article is to explain how the role, functions and journalistic standards of the media are changing in the context of a large-scale emergency crisis such as war. The relevance of the topic is determined by the conventional war being waged in Europe at the time of writing this article: on 24 February 2022, Russia launched a military invasion of the independent state of Ukraine. The article is based both on secondary sources and primary data from a total of nine in-depth interviews with Ukrainian and Latvian public media workers with experience of journalism in war or emergency crisis situations. The authors conclude that independent media are crucial for ensuring citizens' access to reliable information, especially in times of war, when the demand for media-generated content increases significantly. To ensure this, the media must already have a plan of action in place in peacetime to ensure the safety and security of critical personnel in the case of a war crisis. In wartime, the standard of journalistic neutrality and diversity of opinion changes significantly as the media engage in information warfare, in which censorship and propaganda are used as tools to win military victories. In the case of war, media content is not only determined by the free will and professional ethics of journalists, but also by the legal framework of the country in question, with both functional and substantive restrictions safeguarding national security and defense. Journalistic neutrality and the duty of journalists to cover a multiplicity of views are influenced by the need to take a clear position vis-à-vis the conflicting parties. State interference in the media, despite the exceptional circumstances, creates a dilemma between respect for the law and professional ethics in journalism. To mitigate this, Latvian public media have developed conflict and war journalism guidelines which stipulate acceptable deviations from journalistic standards such as neutrality, plurality of opinion and the expression of journalists' emotions in their reporting.

Keywords: news journalism, media, journalistic standards, conventional war, Ukraine.

Redakcijā saņemts: 06.09.2023.

IZŅĒMUMA ELASTĪBA: KĀDAS ATKĀPES NO LATVIJAS LĪDZŠINĒJĀS PATVĒRUMA MEKLĒTĀJU UZŅEMŠANAS PRAKSES PIELĀVA UKRAINAS BĒGLU ATBALSTA TIESISKAIS REGULĒJUMS

Oksana Žabko, sociālo zinātņu maģistre socioloģijā, ir nodibinājuma *Baltic Institute of Social Sciences* pētniece un zinātniskā doktora grāda socioloģijā pretendente. Vairāk nekā 15 gadu garumā pētījusi darba tirgus procesus, arī cilvēkresursu piesaistes problemātiku darba tirgū, kuru izraisa darbaspēka migrācija prom no Latvijas un tādējādi radušos iztrūkumu kompensējoši – uz Latviju. Tā rezultātā pēdējos desmit gadus sekojusi Latvijas tiesiskā regulējuma izmaiņām, kuras nosaka trešo valstu pilsoņu ieceļošanas un nodarbinātības iespējas Latvijā. Šo rakstu sagatavojusi, sekojot interesei izpētīt izmaiņas, kuras Latvijas imigrācijas politikā radījusi Ukrainas civiliedzīvotāju ieceļošana Latvijā, karadarbībai eskalējoties 2022. gadā.

Raksturvārdi: Ukrainas bēgļi, starptautiskās aizsardzības personas, patvēruma politika, migrantu integrācija, migrantu nodarbinātība.

Ievads

Lai gan piederība Eiropas Savienībai (ES) uzliek Latvijai par pienākumu nodrošināt starptautiskajās normās noteiktās bēgļu un patvēruma meklētāju tiesības¹, starptautisko aizsardzību (patvērumu) Latvijā līdz šim meklējis retais. Tam pamatā ir gan Latvijas atturīgā imigrācijas politika², gan ES mērogā salīdzinoši zemais ekonomikas attīstības līmenis, ierobežotais sociālais atbalsts un atšķirīgais migrantu kopienas sastāvs, vērtējot pēc izcelsmes valsts³. Tāpat nozīmīgs aizkavējošs faktors bija ievērojamais attālums no ES dienvidu robežas, caur kuru pēdējos desmit gados ieplūda vislielākais patvēruma meklētāju skaits⁴. Attiecīgi laikā, kad citas ES valstis 2015.–2016. gadā saskārās ar tā

saukto migrantu krīzi, patvērumu meklējošo personu skaits Latvijā pieauga samērā maz.⁵

Situācija būtiski mainījās, paplašinoties karadarbībai Ukrainā 2022. gada 24. februārī. Latvija aktīvi iesaistījās atbalsta sniegšanā Ukrainai, t. sk. izteica gatavību uzņemt tās civiliedzīvotājus, kuri meklēja patvērumu no kara.⁶ Šis nolūkam aptuveni divu nedēļu laikā kopš karadarbības paplašināšanās sākuma Saeima izstrādāja un 2022. gada 3. martā pieņēma Ukrainas civiliedzīvotāju atbalsta likumu, kas noteica kārtību, kā karadarbības laikā Latvija sniedz atbalstu Ukrainas pilsoņiem un viņu ģimenes locekļiem, lai nodrošinātu viņu pamatvajadzības (t. sk. ekonomiskās un veselības aprūpes vajadzības). Lai gan likums neatcēla vispārējo patvēruma izskatīšanas un

¹ Stegall 2015, 3.

² BISS 2009.

³ Stegall 2015.

⁴ Hatton 2020.

⁵ Sk. PLML 2023; Hatton 2020.

⁶ Spundiņa, Krenberga 24.02.2022.

atbalsta sniegšanas procedūru Latvijā⁷, tas paredzēja nozīmīgu īstermiņa atbalstu Ukrainas civiliedzīvotājiem, jau sākotnēji pievēršot lielu uzmanību viņu nodarbinātības sekmēšanai⁸.

Lai gan publiskajā telpā bieži tiek atzīts, ka atbalsts Ukrainas iedzīvotājiem karadarbības laikā un citiem patvēruma meklētājiem atšķiras, sistemātiski tas līdz šim nav raksturots. Attiecīgi šī raksta mērķis, balstoties uz Latvijas tiesiskā regulējuma analīzi, ir salīdzināt vispārējā kārtībā starptautiskās aizsardzības statusu ieguvušo un Ukrainas pilsoņu atbalsta politiku Latvijā, identificējot un analizējot nozīmīgākās atšķirības. Tiesiskā regulējuma analīze ietver gan faktu (atbalsta veids un apjoms) konstatāciju, gan arī to cēloņu un sekū izpēti. Īpaša uzmanība pievērsta jomām, kurās Latvijā patvērumu meklējošie trešo valstu pilsoņi līdz šim ir saskārušies ar vislielākajām grūtībām.

Konteksta raksturojums: trešo valstu pilsoņu un patvēruma meklētāju portrets Latvijā

Analizējot tiesisko regulējumu, kas kopumā attiecas uz migrantu un patvēruma meklētāju, kuri ir trešo valstu (respektīvi, ārpus ES esošu valstu) pilsoņi, uzturēšanos un situāciju Latvijā, ir nošķiramas trīs statusa un pieejamo iespēju ziņā atšķirīgas grupas: (1) personas, kam uzturēšanās tiesības dod pastāvīgā uzturēšanās atļauja (PUA); (2) personas, kam ir termiņuzturēšanās atļauja (TUA); un (3) starptautiskās aizsardzības personas (vispārpieņemti sauktas par bēgļiem un patvēruma meklētājiem). Pēdējā grupa bija skaitliski vismazākā – kopš 1998. gada Latvijā patvērumu pieprasījušas 4142 personas⁹ –, taču tieši tā iecelšanas mērķu ziņā ir vistuvākā Ukrainas civiliedzīvotājiem, kas Latvijā ieradās pēc 2022. gada 24. februāra. Personas ar PUA ir Latvijā pastāvīgi dzīvojošie citu valstu (visbiežāk Krievijas) pilsoņi, savukārt personas ar TUA Latvijā uzturējās, pamatojoties uz ieguldījumu nekustamajā īpašumā (visbiežāk Krievijas un Kazahstānas pilsoņi), ieradās studēt augstskolā (visbiežāk Indijas un

Uzbekistānas pilsoņi) vai strādāt pēc konkrēta darba devēja uzaicinājuma (visbiežāk Baltkrievijas un Ukrainas pilsoņi)¹⁰. Secināms, ka šīs divas trešo valstu pilsoņu grupas, kas ievērojamā skaitā dzīvo Latvijā, nav tieši patvēruma meklētāji. Lai gan Latvijas publiskajā telpā mēdz diskutēt arī par personu ar TUA tiesību paplašināšanu, tās ir nošķiramas kā atsevišķa tiesību un imigrācijas politikas joma. Šie apstākļi ir pamats autores izvēlei šajā rakstā analizēt tikai tās atbalsta politikas regulējumu, kura vērsta uz starptautiskās aizsardzības personām (patvēruma meklētājiem) un Ukrainas bēgļiem.

Saskaņā ar Pilsonības un migrācijas lietu pārvaldes (PMLP) datiem kopš 1998. gada Latvijā starptautisko aizsardzību pieprasījušas 4142 personas, no kurām 521 personai piešķirts bēgļa statuss un 621 personai – alternatīvais statuss. Šīs grupas ir nošķiramas, jo bēgļa statusa ieguvējiem tiesiskais regulējums nosaka plašāku atbalsta spektru. Vislielākais patvērumu pieprasījušo skaits visā pārskata posmā bija 2021. gadā (582 personas) un 2022. gadā (542 personas), respektīvi, aptuveni ceturtdaļa pieprasījumu ir iesniegti 2021. un 2022. gadā. Visbiežāk patvērumu ir pieprasījuši Krievijas, Baltkrievijas, Afganistānas un Irākas pilsoņi.¹¹ Šī statistika neiekļauj Ukrainas iedzīvotājus, kuri Latvijā iecēloja pēc 2022. gada 24. februāra, jo viņiem patvēruma tika piešķirts uz atšķirīga regulējuma pamata. Pēc līdzīgiem principiem apkopota statistika par Ukrainas bēgļiem salīdzinājumam nav pieejama. Saskaņā ar PMLP datiem 2022. gadā Latvija ir izsniegusi Ukrainas pilsoņiem aptuveni 28 tūkstošus vīzu humanitāru iemeslu dēļ un 10 457 uzturēšanās atļaujas.¹² Lai uzturētos Latvijā, Ukrainas pilsoņiem bija nepieciešams viens no iepriekš minētajiem dokumentiem, un reģistrācijas procesa laikā visiem tika piešķirts personas kods. Līdz 2022. gada 29. novembrim personas kods bija piešķirts 43 114 Ukrainas iedzīvotāju.¹³ Šie dati sasaucas ar *Eurostat* apkopoto statistiku, kas, neidentificējot patvēruma meklētāju izcelsmes

⁷ Iekšlietu ministrija 2022b.

⁸ Iekšlietu ministrija 2022b; Saeima 03.03.2022.

⁹ PMLP 2023.

¹⁰ BISS 2017.

¹¹ PMLP 2023.

¹² Saeima 11.01.2023.

¹³ Iekšlietu ministrija 2022d.

valsti, rāda, ka 2022. gadā Latvija piešķīrusi pagaidu aizsardzību 38 135 personām, no kurām 11 780 personas bija jaunākas par 18 gadiem.¹⁴ Salīdzinājumam: Polija 2022. gadā piešķīra pagaidu aizsardzību 1 567 905 personām, Lietuva – 65 450 un Igaunija – 41 870 personām.¹⁵

Ukrainas pilsoņu atbalsta pasākumu formulēšana un pilnveide

Pirms karadarbības Ukrainā paplašināšanās 2022. gada 24. februārī personu tiesības saņemt starptautisko aizsardzību Latvijā noteica 2015. gada 17. decembrī pieņemtais Patvēruma likums (esošā redakcija stājās spēkā 2021. gada 28. jūnijā).¹⁶ Patvēruma likuma normas tika izstrādātas, lai nodrošinātu atbilstību vairākām Eiropas Parlamenta un Padomes direktīvām un regulām, kas noteica vienotu standartu, kādā uzņemami starptautiskās aizsardzības pieteikuma iesniedzēji.¹⁷ Tas nosaka ar patvēruma procedūras pieteikšanu un piešķiršanu saistīto institūciju atbildību, tajā noteikti pieteikuma izskatīšanas termiņi, izmitināšana, tiesības saņemt noteiktus veselības aprūpes pakalpojumus u. tml. Bez tam 2015. gada 2. decembrī tika pieņemts Ricības plāns personu, kurām nepieciešama starptautiskā aizsardzība, pārvietošanai un uzņemšanai Latvijā, kurš ir spēkā arī šī raksta tapšanas laikā.¹⁸ Tas paredz virkni informatīvo atbalsta pasākumu, kā arī sociālā mentora pakalpojumu, lai palīdzētu patvērumu meklējošām personām iekļauties Latvijas sabiedrībā.

Pirmais Ukrainas pilsoņu uzņemšanu regulējošais dokuments – Pasākumu plāns personu no Ukrainas masveida ierašanās gadījumā Latvijā – tika izstrādāts, balstoties uz prognozi par iespējamu karadarbības eskalāciju, un tas tika pieņemts 2022. gada 28. februārī¹⁹, proti, četras dienas pēc šī scenārija izpildīšanās (spēkā līdz 29.04.2022.). Turpinājumā atkārtoti tika izstrādāti vēl divi plāni – 2022. gada

29. aprīlī pieņemtais Pasākumu plāns atbalsta sniegšanai Ukrainas civiliedzīvotājiem Latvijas Republikā²⁰ un 2022. gada 21. decembrī pieņemtais Pasākumu plāns atbalsta sniegšanai Ukrainas civiliedzīvotājiem Latvijas Republikā 2023. gadam²¹.

Izstrādājot sākotnējo pasākumu plānu, politikas veidotāji prognozēja 10 000 Ukrainas iedzīvotāju ierašanos un uzņemšanu. Plānā noteiktie pasākumi tika iedalīti divās daļās, no kurām pirmā bija saistīta ar organizētu Ukrainas iedzīvotāju uzņemšanu, bet otrā – ar izmitināšanu. Uzņemšanas sadaļā uzmanība tika pievērsta ātrai Ukrainas iedzīvotāju tiesiskā statusa Latvijā sakārtošanai, bet izmitināšana tika plānota sadarbībā ar pašvaldībām, to nodrošinot viesnīcās un privātās mājāsaimniecībās, taču neveidojot alternatīvas masveida izmitināšanas vietas izglītības iestādēs vai sporta centros.²²

Nākamais, 2022. gada 29. aprīlī pieņemtais, plāns noteica gatavību uzņemt līdz 40 000 Ukrainas bēgļu. Attiecīgi tika pārskatīti, precizēti un būtiski paplašināti sākotnējā plānā noteiktie pasākumi, sadalot tos 12 grupās. Šajā plānā ietverti jauni pasākumi, lai sniegtu sociālo palīdzību, finansiālo atbalstu, nodrošinātu izglītības, veselības aprūpes un finanšu pakalpojumus, nodarbinātības pieejamību, iesaistītu nevalstiskās organizācijas atbalsta sniegšanā, veicinātu Ukrainas iedzīvotāju sociālo integrāciju un pilnveidotu tiesisko regulējumu.²³ Lemjot par Ukrainas kara bēgļiem sniegtā finansiālā atbalsta apmēru vienai personai, tika noteikts, ka tas nedrīkst pārsniegt Latvijas iedzīvotājiem pieejamo atbalsta apmēru.²⁴ Prognozējot jaunu Ukrainas bēgļu pieplūdumu, kad, tuvojoties ziemai, Krievija radīja civilās infrastruktūras bojājumus Ukrainā,²⁵ tika izstrādāts Pasākumu plāns atbalsta sniegšanai Ukrainas civiliedzīvotājiem Latvijas Republikā 2023. gadam. Salīdzinot ar iepriekšējo plānu, 2023. gada plānā tika paplašināts un precizēts

¹⁴ EUROSTAT 2023.

¹⁵ Turpat.

¹⁶ Saeima 17.12.2015.; Saeima 17.06.2021.

¹⁷ Iekšlietu ministrija 2015a.

¹⁸ Iekšlietu ministrija 2015b.

¹⁹ Iekšlietu ministrija 2022a.

²⁰ Iekšlietu ministrija 2022c.

²¹ Iekšlietu ministrija 2022e.

²² Iekšlietu ministrija 2022a.

²³ Iekšlietu ministrija 2022c.

²⁴ Turpat.

²⁵ Iekšlietu ministrija 2022d.

personu uzņemšanas, reģistrēšanas un informēšanas, izmitināšanas un ēdināšanas, un sociālās integrācijas pasākumu klāsts.²⁶

Tiesiskā līmenī atbalstu Ukrainas iedzīvotājiem nosaka 2022. gada 3. martā pieņemtais Ukrainas civiliedzīvotāju atbalsta likums, kas kopš pieņemšanas brīža ir grozīts 17 reizes²⁷. Pirmajos četros mēnešos pēc likuma pieņemšanas tas grozīts deviņas reizes – divreiz mēnesī martā, aprīlī un jūnijā, bet trīsreiz – maijā. Šo grozījumu mērķis bija precizēt atbalsta sniegšanā iesaistīto iestāžu un organizāciju darbu, Ukrainas civiliedzīvotāju Latvijā reģistrācijas un uzskaites noteikumus, mājokļa, sociālās palīdzības un veselības aprūpes nodrošināšanu, izglītības turpināšanas un nodarbinātības tiesības un izņēmuma gadījumus, sākotnēji paplašinot atbalsta ilgumu un apmēru minētajās jomās. Likums regulē arī privāto juridisko personu (11.¹ pants) un pašvaldības iestāžu (11. pants) iespējas dāvināt (ziedot) finanšu līdzekļus vai mantu, sniedzot atbalstu Ukrainas iedzīvotājiem. Pašvaldībām minētās normas iekļaušana likumā nepieciešama, jo citādi Publiskas personas finanšu līdzekļu un mantas izšķērdēšanas novēršanas likuma 10. pants aizliedz šādu rīcību²⁸. Redzams, ka Ukrainas civiliedzīvotāju atbalsta likuma grozījumi tika veikti, reaģējot uz faktisko situāciju un problēmām, ar kurām saskārās Ukrainas pilsoņu uzņemšanā iesaistītās iestādes, kā arī reaģējot uz nevalstisko organizāciju kritiku par atbalsta īslaicīgumu²⁹.

Patvēruma meklētāju un Ukrainas pilsoņu atbalsta nosacījumu salīdzinājums

Atbalsta nosacījumu salīdzinājumam autore ir atlasījusi tās jomas, kurās saskaņā ar iepriekš veiktajiem pētījumiem patvēruma meklētāji Latvijā sastopas ar visnozīmīgākajām problēmām. Tās ir nodarbinātība (prasības zināt latviešu valodu un darba devēju noraidošās attieksmes dēļ), izmitināšana (mājoklis), sociālā palīdzība un veselības aprūpe³⁰. Abu grupu atbalsta nosacījumu būtiskākie aspekti ir raksturoti tabulā (sk. 46. lpp.).

Analizējot patvēruma meklētāju un Ukrainas pilsoņu atbalsta nosacījumus, ir izmantota Patvēruma meklētāju likuma redakcija, kas ir spēkā kopš 2021. gada 28. jūnija, un Ukrainas civiliedzīvotāju atbalsta likuma redakcija, kura bija spēkā no 2023. gada 1. maija līdz 2. jūnijam.³¹ Tā kā noteiktu atbalsta veidu tvērums un intensitāte laika gaitā ir mainījusies, tad autore īsumā raksturo gan spēku zaudējušās, gan raksta tapšanas brīdī spēkā esošo likuma redakciju, kā arī nākotnes redakciju.

Runājot par **izmitināšanas jautājumiem**, ir jānošķir divas tiesiskā regulējuma un atbalsta apakšjomas: uzturēšanās vieta patvēruma pieteikuma izskatīšanas laikā un atbalsts mājoklim. Patvēruma likums noteic, ka patvēruma meklētājs laikā, kamēr tiek izskatīts viņa patvēruma pieprasījums, uzturas patvēruma meklētāju izmitināšanas centrā (*Mucenieki*), lai gan ir iespējams apmesties arī citur. Patvēruma pieprasījums tiek izskatīts trīs līdz 12 mēnešu laikā, bet, ja starptautiskās aizsardzības personas statuss tiek piešķirts, *Mucenieki* ir jāpamet 15 darba dienu laikā³², respektīvi, šajā termiņā patvēruma meklētājam ir jāatrod cita dzīvesvieta. Faktiski daļa statusu saņēmušo personu šo normu pārkāpj un turpina uzturēties *Muceniekos*.³³ Tā kā turpmākā mājokļa atrašana Latvijā ir būtiska problēma, ar kuru saskaras starptautiskās aizsardzības personas,³⁴

²⁶ Iekšlietu ministrija 2022e.

²⁷ Saeima 03.03.2022.; Saeima 10.03.2022.; Saeima 24.03.2022.; Saeima 07.04.2022.; Saeima 21.04.2022.; Saeima 12.05.2022.; Saeima 19.05.2022.; Saeima 26.05.2022.; Saeima 16.06.2022.a; Saeima 16.06.2022.b; Saeima 14.07.2022.; Saeima 22.09.2022.; Saeima 06.10.2022.; Saeima 08.12.2022.; Saeima 16.02.2023.; Saeima 16.03.2023.; Saeima 30.03.2023.; Saeima 01.06.2023.

²⁸ Saeima 19.07.1995.

²⁹ Sk., piemēram, Laķe 25.09.2022.; Žilde-Krēvica, 23.05.2022.

³⁰ BISS 2017.

³¹ Raksta publicēšanas brīdī spēkā ir stājušās nākamās likuma redakcijas.

³² Saeima 17.12.2015.; Saeima 17.06.2021.

³³ CIVITTA 2023.

³⁴ BISS 2017.

Tabula. Patvēruma meklētāju un Ukrainas pilsoņu atbalsta nosacījumu raksturojums

Atbalsta joma	Starptautiskās aizsardzības personas Patvēruma likuma izpratnē	Ukrainas pilsoņi Ukrainas civildzīvotāju atbalsta likuma izpratnē
Uzturēšanās vieta pieteikuma izskatīšanas laikā	Patvēruma meklētāju izmitināšanas centrā <i>Mucenieki</i> (vai citā pieejamā dzīvesvietā), aizturēšanas gadījumā – aizturēto ārzemnieku izmitināšanas centrā.	Nav īpašu uzturēšanās nosacījumu.
Mājoklis	Nav atbalsta, pēc statusa saņemšanas – mājokļa īre/ iegāde brīvajā nekustamo īpašumu tirgū.	Atlīdzība fiziskajām un juridiskajām personām par Ukrainas civildzīvotāju izmitināšanu līdz 120 dienām (100 EUR par pirmo personu, bet ne vairāk kā 300 EUR par vienu ģimeni); kā arī ilgāk par 120 dienām, ja persona atbilst noteiktiem kritērijiem (persona ar invaliditāti, nepilngadīga vai pensijas vecuma persona, grūtniece, ģimenē ir bērni līdz divu gadu vecumam).
Nodarbinātība	Tiesības uz nodarbinātību bez ierobežojumiem; tiek piemērotas Valsts valodas likuma 6. panta prasības par latviešu valodas prasmes līmeni. Nav nodarbinātības uzsākšanas pabalsta.	Tiesības uz nodarbinātību bez ierobežojumiem. Izņēmuma nosacījumi attiecībā uz nodarbinātību bez latviešu valodas prasmes. Vienreizējais nodarbinātības uzsākšanas pabalsts (valstī noteiktās minimālās algas apmērā): 500 EUR (2022. gadā); 620 EUR (2023. gadā).
Sociālā palīdzība	Vienreizējs finansiālais atbalsts (278 EUR pirmajai pilngadīgajai personai; 194 EUR pārējiem pilngadīgajām personām un bērniem). Pabalsts uzturēšanās izmaksu segšanai (139 EUR pirmajai pilngadīgajai personai; 97 EUR pārējiem pilngadīgajām personām un bērniem) ne vairāk kā 10 mēnešus kopš statusa iegūšanas (pabalsta izmaksas ilgums atkarīgs no statusa un nodarbinātības). Bēgļiem (uzturēšanās pamats – PUA) ir tiesības uz sociālo palīdzību, kāda Sociālo pakalpojumu un sociālās palīdzības likumā noteikta Latvijas pilsoņiem.	Vienreizējs pabalsts krīzes situācijā (272 EUR pilngadīgajai personai; 190 EUR par katru bērnu). Tiesības uz sociālo palīdzību, kāda Sociālo pakalpojumu un sociālās palīdzības likumā noteikta Latvijas pilsoņiem.
Veselības aprūpe	Tiesības saņemt valsts apmaksātās medicīniskās palīdzības minimumu. Saņemot valsts apmaksātos pakalpojumus, atbrīvojums no pacienta līdzmaksājuma. Zobārstniecības palīdzība akūtā gadījumā.	Tiesības saņemt valsts apmaksātos veselības aprūpes pakalpojumus tādā pašā apjomā kā Latvijas iedzīvotājiem valsts obligātās veselības apdrošināšanas ietvaros. Saņemot valsts apmaksātos pakalpojumus, atbrīvojums no pacienta līdzmaksājuma. Tiesības iegādāties medikamentus hronisku slimību ārstēšanai, izņemot psihotropās zāles, pamatojoties uz Ukrainā izrakstītu recepti.

Avoti: BISS 2017; Ministru kabinets 06.06.2017.; Ministru kabinets 28.08.2018.; Saeima 09.12.1999.; Saeima 31.10.2002.a; Saeima 17.12.2015.; Saeima 14.12.2017.; Saeima 17.06.2021.; Saeima 03.03.2022.; Saeima 10.03.2022.; Saeima 24.03.2022.; Saeima 07.04.2022.; Saeima 21.04.2022.; Saeima 12.05.2022.; Saeima 19.05.2022.; Saeima 26.05.2022.; Saeima 16.06.2022.a; Saeima 16.06.2022.b; Saeima 14.07.2022.; Saeima 22.09.2022.; Saeima 06.10.2022.; Saeima 08.12.2022.; Saeima 16.02.2023.; Saeima 16.03.2023.; Saeima 30.03.2023.; Saeima 01.06.2023.

Rīcības plānā personu, kurām nepieciešama starptautiskā aizsardzība, pārvietošanai un uzņemšanai Latvijā, bija iekļauts uzdevums izvērtēt iespējas ieviest aizdevumu pirmajai īres iemaksai/garantijai, kas atmaksājams no personai izmaksājamā pabalsta.³⁵ Veiktais izvērtējums rāda, ka šādu atbalstu sniegt nav jēgpilni pastāvošā tiesiskā regulējuma, mājokļu tirgus dalībnieku uzvedības un problēmas kompleksā rakstura dēļ,³⁶ un mājokļa pieejamības problēma faktiski nav mainījusies. Kā viena no mājokļu tirgus ipatnībām tika minēta zemas cenas mājokļu un pašvaldības piedāvāto sociālo mājokļu šaurā pieejamība, kā arī nepieciešamība pašvaldībām grozīt savus saistošos noteikumus, lai varētu sniegt palīdzību patvēruma meklētājiem.³⁷

Latvijā ierodoties Ukrainas bēgļiem, viņu izmitināšanas organizēšanā tika iesaistīti nozīmīgi valsts, pašvaldību un privāto uzņēmēju resursi. Tiem Ukrainas pilsoņiem, kuriem Latvijā nebija radnieku vai citu pazīstamo, kas nodrošinātu apmešanās iespēju, Valsts ugunsdzēsības un glābšanas dienests koordinēja pagaidu mājokļa piešķiršanu, t. sk. piesaistot privāto sektoru (viesnīcas, viesu mājas u. tml.)³⁸, savukārt Ukrainas civiliedzīvotāju atbalsta likumā jau no tā pieņemšanas brīža tika iekļauts valsts atbalsts izmitināšanai uz 90 dienām (12. pants), šim nolūkam paredzot arī patvērumu meklējošo Ukrainas iedzīvotāju sadalījumu pašvaldību starpā. Lai nodrošinātu vienlīdzīgu attieksmi pret Latvijas iedzīvotājiem un uzņēmumiem, kuri izmitināja ukraiņus pēc pašu iniciatīvas, balstoties uz radniecības vai iepriekšējās pazišanās pamata,³⁹ kopš 2022. gada maija pakāpeniski tika noteikts, kādā apmērā tiek kompensēts fizisko un juridisko personu sniegtais atbalsts (7.¹ pants, sk. tabulu), kas raksta sagatavošanas laikā ir spēkā līdz 2023. gada 31. decembrim.⁴⁰ Vienlaikus, izstrādājot likuma 13.⁴ pantu, tika noteiktas iespējas nodot

lietošanā Ukrainas iedzīvotājiem pašvaldībām piederošas ēkas (dienesta viesnīcas un citas dzīvošanai pielāgotas telpas) līdz 2024. gada 31. decembrim.⁴¹ Šāda likuma redakcija faktiski nozīmē, ka pašvaldībām nav nepieciešams grozīt savus saistošos noteikumus, lai piešķirtu dzīvošanai derīgas telpas Ukrainas pilsoņiem, kas meklē patvērumu no kara, kā tas ir gadījumā ar palīdzību starptautiskās aizsardzības personām, kuras patvērumu ieguvušas vispārējā kārtībā. Redzams, ka līdz 2022. gada 29. novembrim ar pašvaldību starpniecību faktiski izmitināti 11 535 Ukrainas civiliedzīvotāji⁴², t. i., aptuveni trešdaļa no tiem, kas vērsušies pašvaldībās pēc jebkādas palīdzības. Ukrainas civiliedzīvotāju atbalsta likuma 13.⁴ pants arī nosaka, ka pēc noteiktā termiņa pašvaldībai būs pienākums dzīvošanai pielāgotās telpas izmantot atbilstoši tiesību aktiem un pašvaldības saistošajiem noteikumiem par palīdzību dzīvokļa jautājumu risināšanā. Tātad nākotnē pašvaldībai būs pienākums piešķirt šīs telpas arī Latvijas iedzīvotājiem un, ja pašvaldības saistošajos noteikumos tas tiks iekļauts, arī citiem patvēruma meklētājiem. Tas nozīmē, ka pēc norādītā termiņa beigām atbalsta politika mājokļa jautājumos tiecas atgriezties pie līdzšinējās kārtības, taču, papildinot pašvaldību saistošos noteikumus, tiktu pavēta iespēja atbalstīt jebkuru nelabvēlīgā situācijā esošu patvēruma meklētāju.

Starptautiskās aizsardzības personām un Ukrainas iedzīvotājiem izvīzītie **nodarbinātības** nosacījumi atšķiras divos nozīmīgos aspektos – par valsts (latviešu) valodas zināšanas prasībām un profesionālās kvalifikācijas atzīšanu reglamentētājās profesijās. Starptautiskās aizsardzības personām ir jāzina latviešu valoda tādā apmērā, kā to nosaka Valsts valodas likuma 6. pants⁴³ un 08.03.2022. Ministru kabineta noteikumi Nr. 157⁴⁴, kuros valodas prasme iedalīta trīs pakāpēs. Latviešu valodas prasmes zemākā pakāpe nepieciešama zemu un vidēji zemu kvalificētās profesijās (sk. noteikumu 1. pielikumu), kuru apguvē atbalstu

³⁵ Iekšlietu ministrija 2015b.

³⁶ CIVITTA 2023.

³⁷ Turpat.

³⁸ Saeima 03.03.2022.; Ministru kabinets 12.04.2022.

³⁹ Sk. Varpina, Fredheim 2022.

⁴⁰ Saeima 01.06.2023.

⁴¹ Saeima 14.07.2022.

⁴² Iekšlietu ministrija 2022d.

⁴³ Saeima 09.12.1999.

⁴⁴ Ministru kabinets 08.03.2022.

nodrošina Nodarbinātības valsts aģentūra (NVA)⁴⁵. Tas nozīmē, ka pirms darba attiecību uzsākšanas starptautiskās aizsardzības personai ir jāreģistrējas NVA, lai iegūtu vismaz latviešu valodas pamatzināšanas. Savukārt Ukrainas civiliedzīvotāju atbalsta likuma 16. pants nosaka nozīmīgu izņēmumu – darba devējs (t. sk. valsts un pašvaldību kapitālsabiedrības) ir tiesīgs nodarbināt Ukrainas pilsoņus bez latviešu valodas prasmes ar papildu nosacījumu, ka tas netraucē darba pienākumu veikšanu. Realitātē ikdienas saskarsmē darba devēji, Ukrainas pilsoņi un Latvijas iedzīvotāji par starpniekvalodu izmanto krievu un angļu valodu, kuras citas starptautiskās aizsardzības personas pamatā nezina vai zina vāji.

Tāpat Ukrainas civiliedzīvotāju atbalsta likuma 13.³, 14., 14.¹, 15. un 17. pants nosaka izņēmuma (labvēlīgus) nosacījumus Ukrainas pilsoņu izglītības atzīšanai reglamentētajās profesijās, īpaši ārstniecībā, psiholoģijā, izglītībā, sportā un farmaceitiskajā aprūpē, kas ļauj šo profesiju pārstāvjiem arī Latvijā strādāt atbilstoši iegūtajai izglītībai un iepriekšējai darba pieredzei. Kā rāda virkne ziņu plašsaziņas līdzekļos, šī izņēmuma ietekme ir būtiska.⁴⁶ Tā kā starptautiskās aizsardzības personām, kas statusu saņēmušas vispārējā kārtībā, iepriekš iegūtās kvalifikācijas atzīšana ir būtiska problēma,⁴⁷ viņiem pieejams darbs tikai zemu kvalificētās profesijās.⁴⁸

Sociālajā palīdzībā, kuras mērķis ir nodrošināt materiālu atbalstu zemu ienākumu mājāsaimniecībām,⁴⁹ starptautisko aizsardzības personu un Ukrainas pilsoņu atbalsta nosacījumi atšķiras pēc to rakstura un komplikētības, it sevišķi, vērtējot sasaistē ar citiem atbalsta veidiem. Abas grupas saņem vienreizēju finansiālu atbalstu, kura apmērs ir līdzīgs. Savukārt citi atbalsta veidi atšķiras. Lai atbalstītu pirmo dzīves posmu Latvijas sabiedrībā, Patvēruma likuma 53. pants nosaka, ka tās starptautiskās aizsardzības personas, kas ieguvušas bēgļa statusu (attiecīgi uzturēšanās pamats Latvijā ir

PUA), pabalstu uzturēšanās izmaksu segšanai var saņemt līdz desmit mēnešiem pēc statusa iegūšanas, bet alternatīvo statusu ieguvusi persona – septiņus mēnešus. Abos gadījumos, ja persona sākusi strādāt, pabalstu izmaksā trīs mēnešus.⁵⁰ Šim laika posmam noslēdzoties, tiesības saņemt sociālo palīdzību ir tikai bēgļa statusu ieguvušajiem.⁵¹ Savukārt Ukrainas civiliedzīvotāju atbalsta likuma 7. panta 3. daļas 2. punkts noteic, ka Ukrainas pilsoņi, vērstoties pašvaldības sociālajā dienestā, trīs mēnešus var saņemt sociālo palīdzību bez ienākumu izvērtēšanas, vēlāk stājas spēkā tie paši nosacījumi, kādi ir Latvijas iedzīvotājiem.

Veselības aprūpes pakalpojumu saņemšana ir viena no jomām, ar kurām trešo valstu pilsoņi un līdz 2018. gadam arī patvēruma meklētāji saskārās ar nozīmīgām grūtībām.⁵² Ņemot vērā pakalpojumu dažādo raksturu, tabulā (sk. 46. lpp.) ir apkopoti galvenie valsts apmaksāto veselības aprūpes pakalpojumu saņemšanas nosacījumi, kas attiecas uz jebkuru patvēruma meklētāju. Redzams, ka nosacījumi abām salīdzinātajām grupām atšķiras. Patvēruma meklētājiem vispārējā kārtībā ir tiesības saņemt tikai valsts apmaksātās medicīniskās palīdzības minimumu, kas ietver neatliekamo medicīnisko palīdzību, dzemdību palīdzību, ģimenes ārsta pakalpojumus, kā arī tādu slimību ārstēšanu, kuru izplatība kaitētu sabiedrības veselībai⁵³ (pamatā – dažādas infekcijas slimības). Ukrainas iedzīvotājiem valsts apmaksātie veselības aprūpes pakalpojumi ir līdzvērtīgi tiem, kādus saņem Latvijas iedzīvotāji, kuri ir veikuši darba nodokļu (iedzīvotāju ienākuma nodoklis un valsts sociālās apdrošināšanas obligātās iemaksas) maksājumus (obligātās veselības apdrošināšanas ietvaros), kas bez iepriekš minētajiem pakalpojumiem ietver arī ārstu speciālistu konsultācijas, iespēju ārstēties stacionārā un saņemt rehabilitācijas pakalpojumus. Šīs atšķirības ir būtiskas, tomēr tiesību aktu analīzes ietvaros nav iespējams noteikt politikas veidotāju un likumdevēju argumentāciju, piemēram, Ukrainas civiliedzīvotāju

⁴⁵ NVA 2022.

⁴⁶ LSM.lv Ziņu redakcija 08.12.2022.

⁴⁷ CIVITTA 2023.

⁴⁸ BISS 2017.

⁴⁹ Sk. Saeima 31.10.2002.b.

⁵⁰ Saeima 17.12.2015.; Saeima 17.06.2021.

⁵¹ Saeima 31.10.2002.b.

⁵² BISS 2009; BISS 2017.

⁵³ Saeima 14.12.2017.

atbalsta likuma anotācijā nav izklāstīts šīs normas pamatojums, lai gan var pieņemt, ka šī norma varētu būt balstīta uz kādu starpvalstu vienošanos.

Secinājumi

Ukrainas pilsoņu, kuri Latvijā ieradās pēc Krievijas ierosinātās karadarbības Ukrainā paplašināšanās, skaits daudzkārt pārsniedza to patvēruma meklētāju skaitu, kuri Latvijā bija ieradušies kopš valstiskās neatkarības atgūšanas 1991. gadā. Tādējādi līdzšinējā patvēruma meklētāju uzņemšanas, pieteikumu izskatīšanas un atbalsta sniegšanas procedūra nebija piemērota tik liela bēgļu skaita uzņemšanai. Attiecīgi atsevišķa, specifiskajiem apstākļiem pielāgota Ukrainas civiliedzīvotāju atbalsta likuma pieņemšana bija nepieciešama, atbalsta sniegšanā iesaistot arī plašāku valsts un pašvaldības iestāžu, kā ar nevalstisko organizāciju loku.

Salīdzinot tiesisko regulējumu, kas nosaka vispārējo patvēruma meklētāju pieteikumu iesniegšanas, izskatīšanas un tālākā atbalsta procedūru, secināms, ka Ukrainas iedzīvotāju atbalstam tika ieviesti atviegloti un plašāka tvēruma nosacījumi. Šis secinājums attiecas uz visām rakstā aplūkotajām atbalsta jomām, kuras iepriekš veiktie pētījumi ir izcēlušī kā īpaši problemātiskas.⁵⁴ Ukrainas civiliedzīvotāju atbalsta likumā ietvertie nosacījumi ļāva, pirmkārt, aktivizēt piedāvājumā ierobežoto Latvijas mājokļu īres tirgu⁵⁵ un atbalstīt viesmīlības uzņēmumus, kas bija cietuši zaudējumu Covid-19 ierobežojumu dēļ, kuri bija spēkā pirms karadarbības aktivizēšanas, lai

nodrošinātu Ukrainas pilsoņus ar pagaidu dzīvesvietu. Līdzīgi mērķis bija veicināt Ukrainas pilsoņu iesaisti nodarbinātībā, kas ļautu gan piesaistīt darbaspēku, gan samazināt slogu uz valsts un pašvaldību budžetu, nodrošinot bēgļiem sociālo palīdzību. Iesaistei nodarbinātībā tika atcelta nozīmīgākā barjera – prasība zināt latviešu valodu, lai iegūtu tiesības strādāt. Šīs normas atcelšana ļāva pieņemt darbā ukraiņus arī valsts un pašvaldības kapitālsabiedrībās. Savukārt valsts finansētajā veselības aprūpē papildus bēgļiem pieejamajiem neatliekamās medicīnas un ģimenes ārsta pakalpojumiem Ukrainas pilsoņiem tika noteikta iespēja saņemt arī ārsta speciālista konsultācijas, ārstēties stacionārā un saņemt rehabilitācijas pakalpojumus.

Tiesību aktu analīze neļauj noteikt, cik lielā mērā šie atvieglotie nosacījumi izriet no Latvijas politikas veidotāju vēlmēs atbalstīt Ukrainas iedzīvotājus un cik lielā mērā to nosaka kādas starptautiskās vienošanās, jo šāda informācija publiski pieejamajos dokumentos nav atrodamā. Attiecīgi nav skaidrs, cik lielā mērā Ukrainas bēgļu uzņemšanas politiku var uzskatīt par skaidru atšķirīgas attieksmes pret dažādas valstspiederības patvēruma meklētājiem demonstrējumu. Izrietoši: raksta sagatavošanas brīdī nav iespējams prognozēt, ciktāl Ukrainas atbalsta pieredzē gūtās mācības – ieguvumu un zaudējumu izvērtējums – varētu noderēt Latvijas vispārējās bēgļu uzņemšanas politikas pārskatīšanā nākotnē. Vienlaikus iegūtais materiāls ir pamats rosināt turpmākos pētījumus, lai analizētu politikas veidotāju un sabiedrības kopumā atbalstu Latvijas īstenotās patvēruma meklētāju uzņemšanas politikas pārskatīšanai un paplašināšanai – šādu iespējamību nodemonstrēja Ukrainas pilsoņu uzņemšanas piemērs.

⁵⁴ Sk. BISS 2009; BISS 2017.

⁵⁵ Sk. CIVITTA 2023.

VĒRES

Baltic Institute of Social Sciences – BISS (2009) *Imigranti Latvijā: iekļaušanās iespējas un nosacījumi*. Rīga : Baltic Institute of Social Sciences.

Baltic Institute of Social Sciences – BISS (2017) *Trešo valstu pilsoņu situācijas izpēte Latvijā 2017*. Rīga : Baltic Institute of Social Sciences. Pieejams: <https://petijumi.mk.gov.lv/node/3166> (09.06.2023.).

CIVITTA (2023) *Izvērtējums par rīcības plāna personu, kurām nepieciešama starptautiskā aizsardzība, pārvietošanai un uzņemšanai Latvijā rīcības virzienu – sociālekonomiskā iekļaušana*. Pieejams: <https://www.sif.gov.lv/lv/media/4812/download?attachment> (09.06.2023.).

- EUROSTAT (2023) *Decisions granting temporary protection by citizenship, age and sex – annual data* (MIGR_ASYTPFA). Pieejams: https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/MIGR_ASYTPFA/default/table?lang=en (09.06.2023.).
- Hatton, T. (2020) *European asylum policy before and after the migration crisis*. IZA World of Labor 2020: 480. Pieejams: <https://wol.iza.org/articles/european-asylum-policy-before-and-after-the-migration-crisis/long> (09.06.2023.).
- Latvijas Republikas Iekšlietu ministrija (2015a) *Likumprojekta “Patvēruma likums” sākotnējās ietekmes novērtējuma ziņojums (anotācija)*. Pieejams: <https://titania.saeima.lv/LIVS12/SaeimaLIVS12.nsf/0/91D62440A01A1053C2257E34001EBB8F?OpenDocument#b> (09.06.2023.).
- Latvijas Republikas Iekšlietu ministrija (2015b) *Rīcības plāns personu, kurām nepieciešama starptautiskā aizsardzība, pārvietošanai un uzņemšanai Latvijā*. Pieejams: <https://likumi.lv/ta/id/278257-ricibas-plans-personu-kuram-nepieciešama-starptautiska-aizsardziba-parvietosanai-un-uznemsana-latvija> (09.06.2023.).
- Latvijas Republikas Iekšlietu ministrija (2022a) *Pasākumu plāns personu no Ukrainas masveida ierašanās gadījumā Latvijā*. Pieejams: <https://likumi.lv/ta/id/330397-par-pasakumu-planu-personu-no-ukrainas-masveida-ierasanas-gadjuma-latvija> (09.06.2023.).
- Latvijas Republikas Iekšlietu ministrija (2022b) *Tiesību akta projekta “Ukrainas civiliedzīvotāju atbalsta likums” sākotnējās ietekmes (ex-ante) novērtējuma ziņojums (anotācija)*. Pieejams: <https://titania.saeima.lv/LIVS13/SaeimaLIVS13.nsf/0/877EDC3DAD423E20C22587F9002447CD?OpenDocument#B> (09.06.2023.).
- Latvijas Republikas Iekšlietu ministrija (2022c) *Pasākumu plāns atbalsta sniegšanai Ukrainas civiliedzīvotājiem Latvijā Republikā*. Pieejams: <https://likumi.lv/ta/id/332025-par-pasakumu-planu-atbalsta-sniegsana-ukrainas-civiliedzivotajiem-latvijas-republika> (09.06.2023.).
- Latvijas Republikas Iekšlietu ministrija (2022d) *Tiesību akta projekta “Pasākumu plāns atbalsta sniegšanai Ukrainas civiliedzīvotājiem Latvijā Republikā 2023. gadam” sākotnējās ietekmes (ex-ante) novērtējuma ziņojums (anotācija)*. Pieejams: <https://tapportals.mk.gov.lv/annotation/a109f79a-5611-40d4-9143-cba3f68c369f> (09.06.2023.).
- Latvijas Republikas Iekšlietu ministrija (2022e) *Pasākumu plāns atbalsta sniegšanai Ukrainas civiliedzīvotājiem Latvijā Republikā 2023. gadam*. Pieejams: <https://likumi.lv/ta/id/338308-par-pasakumu-planu-atbalsta-sniegsana-ukrainas-civiliedzivotajiem-latvijas-republika-2023nbspgadam> (09.06.2023.).
- LSM.lv Ziņu redakcija (08.12.2022.) NVA: Latvijā darbu atraduši vismaz 11 000 Ukrainas iedzīvotāju. LSM.lv. Pieejams: <https://www.lsm.lv/raksts/zinas/ekonomika/nva-latvija-darbu-atradusi-vismaz-11-000-ukrainas-iedzivotaju.a486015/> (09.06.2023.).
- Pilsonības un imigrācijas lietu pārvalde – PLMP (2023) *Patvēruma meklētāju statistika līdz 2023. gadam*. Pieejams: <https://www.pmlp.gov.lv/lv/patveruma-mekletaju-statistika-lidz-2023-gadam> (09.06.2023.).
- Laķe, L. (25.09.2022.) *NVO mudina nevilcinoties viest skaidrību par Ukrainas bēgļiem pieejamo atbalstu nākamgad*. Pieejams: <https://www.lsm.lv/raksts/kas-notiek-latvija/raksti/nvo-mudina-nevilcinoties-viest-skaidrību-par-ukrainas-begliem-pieejamo-atbalstu-nakamgad.a474355/> (09.06.2023.).
- Latvijas Republikas Ministru kabinets (06.06.2017.) *Ministru kabineta noteikumi Nr. 302. Noteikumi par vienreizējo finansiālo atbalstu un pabalstu uzturēšanās izmaksu segšanai bēglim un alternatīvo statusu ieguvušai personai*. Pieejams: <https://likumi.lv/ta/id/291311-noteikumi-par-vienreizejo-finansiālo-atbalstu-un-pabalstu-uzturesanas-izmaksu-segsanai-beglim-un-alternatīvo-statusu-ieguvusiai-personai> (09.06.2023.).
- Latvijas Republikas Ministru kabinets (28.08.2018.) *Ministru kabineta noteikumi Nr. 555. Veselības aprūpes pakalpojumu organizēšanas un samaksas kārtība*. Pieejams: <https://likumi.lv/ta/id/301399-veselibas-aprupes-pakalpojumu-organizšanas-un-samaksas-kartiba> (09.06.2023.).
- Latvijas Republikas Ministru kabinets (08.03.2022.) *Ministru kabineta noteikumi Nr. 157. Noteikumi par valsts valodas zināšanu apjomu, valsts valodas prasmes pārbaudes kārtību un valsts nodevu par valsts valodas prasmes pārbaudi*. Pieejams: <https://likumi.lv/ta/id/330669-noteikumi-par-valsts-valodas-zinasanu-apjomu-un-valsts-valodas-prasmes-parbaudes-kartibu> (09.06.2023.).
- Latvijas Republikas Ministru kabinets (12.04.2022.) *Ministru kabineta noteikumi Nr. 235. Noteikumi par pašvaldībās izmitināmo Ukrainas civiliedzīvotāju skaitu*. Pieejams: <https://likumi.lv/ta/id/331671-noteikumi-par-pasvaldibas-izmitinamo-ukrainas-civiliedzivotaju-skaitu> (09.06.2023.).

- Latvijas Republikas Saeima (19.07.1995.) *Publiskas personas finanšu līdzekļu un mantas izšķērdēšanas novēršanas likums*. Pieejams: <https://likumi.lv/ta/id/36190-publiskas-personas-finansu-lidzeklu-un-mantas-izskerdšanas-noversanas-likums> (18.08.2023.).
- Latvijas Republikas Saeima (09.12.1999.) *Valsts valodas likums*. Pieejams: <https://likumi.lv/ta/id/14740-valsts-valodas-likums> (09.06.2023.).
- Latvijas Republikas Saeima (31.10.2002.a) *Imigrācijas likums*. Pieejams: <https://likumi.lv/ta/id/68522-imigracijas-likums> (09.06.2023.).
- Latvijas Republikas Saeima (31.10.2002.b) *Sociālo pakalpojumu un sociālās palīdzības likums*. Pieejams: <https://likumi.lv/ta/id/68488-socialo-pakalpojumu-un-socialas-palidzibas-likums> (09.06.2023.).
- Latvijas Republikas Saeima (17.12.2015.) *Patvēruma likums*. Pieejams: <https://likumi.lv/ta/id/278986-patveruma-likums> (09.06.2023.).
- Latvijas Republikas Saeima (14.12.2017.) *Veselības aprūpes finansēšanas likums*. Pieejams: <https://likumi.lv/ta/id/296188-veselibas-aprupes-finansesanas-likums> (09.06.2023.).
- Latvijas Republikas Saeima (17.06.2021.) *Grozījums Patvēruma likumā*. Pieejams: <https://likumi.lv/ta/id/324124-grozijums-patveruma-likuma> (09.06.2023.).
- Latvijas Republikas Saeima (03.03.2022.) *Ukrainas civiliedzīvotāju atbalsta likums*. Pieejams: <https://likumi.lv/ta/id/330546-ukrainas-civiliedzivotaju-atbalsta-likums> (09.06.2023.).
- Latvijas Republikas Saeima (10.03.2022.) *Grozījumi Ukrainas civiliedzīvotāju atbalsta likumā*. Pieejams: <https://likumi.lv/ta/id/330741-grozijumi-ukrainas-civiliedzivotaju-atbalsta-likuma> (09.06.2023.).
- Latvijas Republikas Saeima (24.03.2022.) *Grozījumi Ukrainas civiliedzīvotāju atbalsta likumā*. Pieejams: <https://likumi.lv/ta/id/331096-grozijumi-ukrainas-civiliedzivotaju-atbalsta-likuma> (09.06.2023.).
- Latvijas Republikas Saeima (07.04.2022.) *Grozījumi Ukrainas civiliedzīvotāju atbalsta likumā*. Pieejams: <https://likumi.lv/ta/id/331559-grozijumi-ukrainas-civiliedzivotaju-atbalsta-likuma> (09.06.2023.).
- Latvijas Republikas Saeima (21.04.2022.) *Grozījums Ukrainas civiliedzīvotāju atbalsta likumā*. Pieejams: <https://likumi.lv/ta/id/331862-grozijums-ukrainas-civiliedzivotaju-atbalsta-likuma> (09.06.2023.).
- Latvijas Republikas Saeima (12.05.2022.) *Grozījumi Ukrainas civiliedzīvotāju atbalsta likumā*. Pieejams: <https://likumi.lv/ta/id/332485-grozijumi-ukrainas-civiliedzivotaju-atbalsta-likuma> (09.06.2023.).
- Latvijas Republikas Saeima (19.05.2022.) *Grozījumi Ukrainas civiliedzīvotāju atbalsta likumā*. Pieejams: <https://likumi.lv/ta/id/332715-grozijumi-ukrainas-civiliedzivotaju-atbalsta-likuma> (09.06.2023.).
- Latvijas Republikas Saeima (26.05.2022.) *Grozījumi Ukrainas civiliedzīvotāju atbalsta likumā*. Pieejams: <https://likumi.lv/ta/id/332743-grozijumi-ukrainas-civiliedzivotaju-atbalsta-likuma> (09.06.2023.).
- Latvijas Republikas Saeima (16.06.2022.a) *Grozījumi Ukrainas civiliedzīvotāju atbalsta likumā*. Pieejams: <https://likumi.lv/ta/id/333453-grozijumi-ukrainas-civiliedzivotaju-atbalsta-likuma> (09.06.2023.).
- Latvijas Republikas Saeima (16.06.2022.b) *Grozījumi Ukrainas civiliedzīvotāju atbalsta likumā*. Pieejams: <https://likumi.lv/ta/id/333511-grozijumi-ukrainas-civiliedzivotaju-atbalsta-likuma> (09.06.2023.).
- Latvijas Republikas Saeima (14.07.2022.) *Grozījumi Ukrainas civiliedzīvotāju atbalsta likumā*. Pieejams: <https://likumi.lv/ta/id/334147-grozijumi-ukrainas-civiliedzivotaju-atbalsta-likuma> (09.06.2023.).
- Latvijas Republikas Saeima (22.09.2022.) *Grozījumi Ukrainas civiliedzīvotāju atbalsta likumā*. Pieejams: <https://likumi.lv/ta/id/335816-grozijumi-ukrainas-civiliedzivotaju-atbalsta-likuma> (09.06.2023.).
- Latvijas Republikas Saeima (06.10.2022.) *Grozījumi Ukrainas civiliedzīvotāju atbalsta likumā*. Pieejams: <https://likumi.lv/ta/id/336250-grozijumi-ukrainas-civiliedzivotaju-atbalsta-likuma> (09.06.2023.).
- Latvijas Republikas Saeima (08.12.2022.) *Grozījumi Ukrainas civiliedzīvotāju atbalsta likumā*. Pieejams: <https://likumi.lv/ta/id/337915-grozijumi-ukrainas-civiliedzivotaju-atbalsta-likuma> (09.06.2023.).
- Latvijas Republikas Saeima (16.02.2023.) *Grozījumi Ukrainas civiliedzīvotāju atbalsta likumā*. Pieejams: <https://likumi.lv/ta/id/339602-grozijumi-ukrainas-civiliedzivotaju-atbalsta-likuma> (09.06.2023.).
- Latvijas Republikas Saeima (16.03.2023.) *Grozījumi Ukrainas civiliedzīvotāju atbalsta likumā*. Pieejams: <https://likumi.lv/ta/id/340395-grozijumi-ukrainas-civiliedzivotaju-atbalsta-likuma> (09.06.2023.).
- Latvijas Republikas Saeima (30.03.2023.) *Grozījumi Ukrainas civiliedzīvotāju atbalsta likumā*. Pieejams: <https://likumi.lv/ta/id/340916-grozijumi-ukrainas-civiliedzivotaju-atbalsta-likuma> (09.06.2023.).
- Latvijas Republikas Saeima (01.06.2023.) *Grozījumi Ukrainas civiliedzīvotāju atbalsta likumā*. Pieejams: <https://likumi.lv/ta/id/342315-grozijumi-ukrainas-civiliedzivotaju-atbalsta-likuma> (09.06.2023.).

- Latvijas Republikas Saeima (11.01.2023.) *Komisija iepazīstas ar PMLP darbību un spēju pildīt tai uzdotos pakalpojumus*. Pieejams: <https://saliedetiba.saeima.lv/816-komisija-iepaz%C4%ABstas-ar-pmlp-darb%C4%ABbu-un-sp%C4%93ju-pild%C4%ABt-tai-uzdotos-pakalpojumus-2> (09.06.2023.).
- Nodarbinātības valsts aģentūra – NVA (2022) *Bēgļu un personu ar alternatīvo statusu nodarbināšana*. Pieejams: <https://www.nva.gov.lv/beglu-un-personu-ar-alternativo-statusu-nodarbinasana-darba-devejiem> (09.06.2023.).
- Spundiņa, S.; Krenberga, O. (24.02.2022.) *Latvija gatava uzņemt 10 000 iespējamo Ukrainas bēgļu*. Pieejams: <https://www.lsm.lv/raksts/zinas/latvija/latvija-gatava-uznemt-10-000-iespejamo-ukrainas-beglu.a445130/> (09.06.2023.).
- Stegall, L. (2015) Immigration and asylum policy in Europe. Explaining the variation in recognition rates regarding applications for asylum across different European destination countries in the light of the current refugee crisis. *Student Paper Series 21*. Institut Barcelona Estudis Internacionals. Pieejams: https://www.ibe.org/ibe_studentpaper21_71968.pdf (09.06.2023.).
- Varpina, Z.; Fredheim, K. (2022) Ukrainian asylum seekers in Latvia: The circumstances of destination choice. *SSE Riga/BICEPS Occasional papers No. 17*. Pieejams: https://biceps.org/wp-content/uploads/2022/10/op_no17.pdf (09.06.2023.).
- Žilde-Krēvica, K. (23.05.2022.) *NVO ceļ trauksmi par Ukrainas bēgļu atbalstu pēc 90 dienu sliekšņa*. Pieejams: <https://zinas.tv3.lv/latvija/sabiedriba/nvo-cel-trauksmi-par-ukrainas-beglu-atbalstu-pec-90-dienu-slieksna/> (09.06.2023.).

Summary

Exceptional flexibility: What kind of deviation from Latvia's previous refugee reception practice was allowed by the legal framework for Ukrainian refugee support

Based on an analysis of the Latvian legal framework, the aim of this article is to compare the general support policy for refugees and Ukrainian citizens in Latvia, identifying and analyzing the most significant differences in the following areas: employment, housing, social assistance and health care. In all of the areas analyzed in the article, the support available to Ukrainian citizens was found to be broader than for refugees of other nationalities, as it allowed for the involvement of a wide range of stakeholders, including natural and legal persons who had not previously participated in the reception of refugees. Such deviations can be considered justified as the number of Ukrainian refugees in Latvia greatly exceeded the number of refugees hosted in Latvia so far. Accordingly, the support policy was focused on the compensation of housing rental costs to stimulate interest in rental housing to Ukrainians in the limited Latvian rental market. The focus was also on the rapid integration of Ukrainians into the labor market by annulling the requirement to demonstrate national language proficiency to secure a job offer. This provision also removed barriers to hiring Ukrainians in state and municipal capital companies. In the area of public health care, in addition to the emergency medical and family doctor services available to refugees, Ukrainian citizens can also receive specialist consultations, hospital treatment and rehabilitation services. As the analysis of the legislation does not allow us to identify to what extent these facilitating conditions stem from the willingness of Latvian policymakers to support Ukraine or whether they are determined by international agreements, it is not possible to predict to what extent the lessons learnt from the experience of supporting Ukraine could be useful for the reception of refugees in the future.

Keywords: Ukrainian refugees, persons under international protection, asylum policy, migrant integration, migrant labor.

Redakcijā saņemts: 11.06.2023.

LIELAJIEM KAPIEM RĪGĀ – 250

Juris Millers, *Dr. philol.*, dzimis Rīgā 1978. gadā. Promocijas darbu *Galvenā literatūras pārvalde 1985–1990* aizstāvējis 2013. gadā. Patlaban ir lektors biznesa augstskolā *Turība* un Daugavpils Universitātē, kā arī skolotājs Rīgas Mākslas un mediju tehnikumā. 2021. gadā publicējis pirmo zinātnisko monogrāfiju *Manas dzimtas vēsture* (dokumentālu pētījumu par dzimtas vēsturi kopš 1490. gada), bet 2023. gadā publicēta otrā zinātniskā monogrāfija *Lielie kapi Rīgā* – līdz šim pirmais visaptverošais zinātniskais pētījums par Lielo kapu vēsturi no to izveidošanas 1773. gadā līdz mūsdienām.

Raksturvārdi: Lielie kapi, kapsētas, sakrālās celtnes, Rīgas vēsture.

Ievads

Lai arī šogad aprit 250 gadi, kopš izveidoti Rīgas Lielie kapi, līdzšinējie to vēstures pētījumi ir bijuši fragmentāri, nesniedzot visaptverošu šīs sakrālās kultūrvietas vēstures apskatu. Šim notikumam par godu autors piedāvā ieskatu sava pētījuma atziņās, kas publicētas monogrāfijā *Lielie kapi Rīgā*¹.

Lielo kapu vēstures izpētē un saglabāšanā līdzās ilggadējam šīs kapsētas vēstures izpētes entuziastam Eiženam Upmanim (1955–2016) noteikti jāmin vēsturnieki Oļģerts Tāļivaldis Auns (1923–2010) un Rūdolfš Širants (1910–1985), kā arī fotogrāfi Roberts Johansons (1877–1959), Rīgas Valsts tehnikuma direktors, būvīnženieris Ansis Grīnbergs (1880–1930), Atis Ieviņš (1946), arhitekts Aleksandrs Birzenieks (1893–1980) un arhitekts Edgars Georgs Slavietis (1905–1986), kuri dažādos laikos ir veikuši Lielo kapu teritorijas dokumentēšanu. Plašu publikāciju par Lielo kapu vēsturi grāmatā *Rīgas Vidzemes priekšpilsēta pirms 100 gadiem* ir iekļāvis vēsturnieks Andris Caune, bet Lielo kapu padomju perioda vēstures aspektu izpētei pievērsies *Dr. hist.* Mārtiņš Mintaurš, kas pētījumā *Kultūras mantojums*

un vēsturiskā atmiņa Latvijas PSR: Rīgas Lielo kapu rekonstrukcijas piemērs 20. gadsimta 60.–80. gados (2012) norāda, ka Rīgas Lielo kapu liktenis pēc II Pasaules kara jāaplūko padomju varas realizētās kultūras politikas kontekstā, ietverot arhitektūras un mākslas pieminekļu aizsardzības praksi kā vienu no šīs politikas sastāvdaļām.² Savukārt memoriālās tēlniecības darbu sistemātiska apzināšana un izpēte mūsdienā Latvijas teritorijā aizsākās 19. gadsimta beigās – 20. gadsimta sākumā ar vācbaltiešu autoru Vilhelma Neimaņa (*Wilhelm Neumann*, 1849–1919) un Hermaņa fon Bruininga (*Hermann, Baron von Bruiningk*, 1849–1927) pētījumiem,³ taču tajos uzmanība tika pievērsta galvenokārt atsevišķiem viduslaiku tēlotājas mākslas pieminekļiem. 1904. gadā nelielu populāru apcerējumu par memoriālās mākslas vēsturi publicēja Tartu (tolaik Tērbatas) skolotājs Alfrēds Grass (*Alfred Grass*, 1862–1933)⁴, taču kopumā šī tēma vācbaltiešu historiogrāfijā netika plašāk izvērstā. Arī latviešu historiogrāfijā pirmie oriģinālie pētījumi par memoriālo tēlniecību parādījās tikai 20. gadsimta

² Mintaurš 2012.

³ Sk. Cielava 1989, 49–50.

⁴ Grass 1904, 252–262.

¹ Millers 2023.

80. gados, un tie bija veltīti Rīgas Brāļu kapu⁵ un Meža kapu⁶ vēsturei.

Rīgas Lielo kapu senākās daļas vēsturi⁷ 19. gadsimta beigās pētījis jurists Ārends Vol-demārs fon Berkholcs (*Arend Woldemar von Berkholz*, 1863–1937), izmantojot un papildinot pirms tam presē publicētos materiālus⁸. Tieši presē ir atrodams arī kāds unikāls Lielo kapu vēstures avots: 1823. gadā laikrakstā *Rigasche Stadtblätter* publicēts pilsētas dārznieka Johana Hermaņa Cigras (*Johann Hermann Zigra*, 1775–1857)⁹ saskaņā ar klasicisma arhitektūras principiem izstrādātās Lielo kapu plānojuma koncepcijas izklāsts¹⁰. Savukārt Berkholca darbi vēlāk ir citēti arī citās publikācijās, piemēram, arhitekta Paula Kampes (1885–1960) pēc II Pasaules kara emigrācijā izdotajā apcerējumā par Latvijas kapsētām¹¹. Starpkaru periodā Latvijā nebija vērojama izteikta pētnieku interese par šo tematiku, arī nedaudzie un visai lakoniskie Rīgas kapsētu vēstures apraksti¹² sniedz tikai īsu ieskatu Rīgas Lielo kapu vēsturē, pamatā atkārtojot jau senāk publicētās faktoloģiskās ziņas¹³, taču piedāvājot arī dažus jaunus akcentus šīs kapsētas objektu mākslinieciskās un kultūrvēsturiskās nozīmes vērtējumos. 1932. gadā mākslas vēsturnieks Visvaldis Peņģerots (1897–1938) sniedza Rīgas kapliču un kapu pieminekļu stilistisko un tipoloģisko analīzi, iekļaujot tajā 16 Lielo kapu pieminekļus un septiņas kapliņas, kā arī trīs, viņaprāt, ievērojamākos Pokrova kapu pieminekļus,¹⁴ tā apliecinot savu profesionālo interesi par šādiem objektiem.

Apjoma ziņā plašākie sistemātiskie Rīgas Lielo kapu 18. gadsimta beigu – 20. gadsimta 80. gadu sākuma vēstures pārskati, kas izveidoti,

izmantojot arī padomju laikā sakarā ar plānoto kapsētas rekonstrukciju veiktās zinātniskās izpētes materiālus, ir atrodami arhitektes Irēnas Dāvidsones (1913–1988) pētījumos par Rīgas dārzu un parku vēsturi¹⁵. Tādējādi publikācijas ir izmantojamas, arī pētot Memoriālā parka veidošanu Lielajos kapos 20. gadsimta 60. un 70. gados. Latvijas historiogrāfijā, izņemot divus plašāka apjoma rakstus¹⁶, minētā tēma līdz šim nav detalizēti aplūkota, taču par tās aktualitāti liecina 2011. gadā izdots eseju un fotomateriālu krājums *Nevajadzīgie cilvēki*¹⁷, kas dokumentē Lielo kapu memoriālās tēlniecības objektu stāvokli 2011. gadā gan vizuālajā, gan sociāli filozofiskajā aspektā, bet 2020. gadā – Dainas Pērkones sakārtotais izdevums *Lielie kapi. Rīgas nekropole*¹⁸.

Kapsētu ierīkošanas iemesli

Teritorija, kuru kopš 20. gadsimta sākuma dēvē par Rīgas Lielajiem kapiem, faktiski ir trīs dažādas kapsētas – Sv. Jēkaba (luterāņu) draudzes kapi, krievu pareizticīgo (Pokrova) kapi un apvienotā pilsētas un priekšpilsētas draudžu (Doma, Sv. Pētera, Sv. Jāņa, Sv. Ģertrūdes, Jēzus un Reformātu) kapsēta –, kuras laika gaitā saplūda vienotā teritorijā. Rīgas pilsētas pirmās publiskās kapsētas izcelsme ir saistīta ar notikumiem 18. gadsimta beigās, kad sanitāru apsvērumu dēļ imperatore Katrīna II ar 1771. gada 24. decembra senāta ukazu Nr. 13724 *O snoshenii gubernatorov i voevod s duhovnymi pravitel'stvami po otvodu mest dlja kladbishh i postroenija cerkvej*¹⁹ [Par gubernatoru un karavadoņu sadarbību ar garīdzniecību jaunu teritoriju ierīdīšanā kapsētu un baznīcu celšanai] aizsāka visaptverošu Krievijas Impērijas kapsētu reformu, turpmāk visā Krievijā mirušos aizliedzot apbedīt

⁵ Apsītis 1982.

⁶ Cēbere, Rivari 1987.

⁷ Berkholz 1895.

⁸ Beise 1864, 23 (181–184); 24 (191–194); 26 (205–208); 27 (216–219); 29 (233).

⁹ Sk. Campe 1957, 190–192.

¹⁰ Zigra 1823, 239–241.

¹¹ Campe 1956, 20–26.

¹² Pirangs 1932, 501–506; Kāpostiņš 1938/39, 35903.–35912. sl.

¹³ Salīdzināt ar Berkholz 1903, 326–336.

¹⁴ Peņģerots 1932, 734.

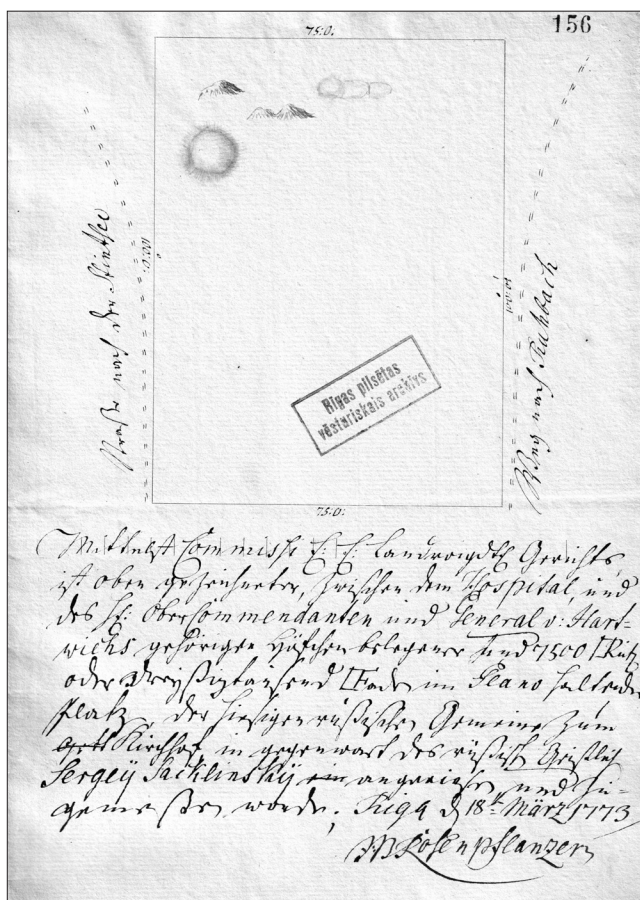
¹⁵ Dāvidsone 1981, 17–27; Dāvidsone 1988, 140–143.

¹⁶ Sk.: Barteles 2003, 161–173; Puķīte 2008, 132–146.

¹⁷ Hanovs 2011.

¹⁸ Sk. Pērkone 2020.

¹⁹ Polnoe sobranie zakonov Rossijskoj Imperii. Obshhij hronologicheskij ukazatel' k Polnomu sobraniju zakonov, Tom 1 (1649–1825), 566.

1. attēls. Rīgas rātes 1773. gada 18. marta protokols par pilsētas draudžu kapsētai (Lielajiem kapiem) ierādāmo zemi

baznīcās, kā arī ap tām. Savukārt 1772. gada 19. maijā tika izdots senāta ukazs Nr. 13803 *Ob" ucherezhdennii kladbishh" v" udobnyh" m'stah"*, raastojaniem" ot" posl'ednjago gorodskago zhil'ja ne blizhe 100 sazhl²⁰ [Par kapsētu dibināšanu tam piemērotās vietās, ne tuvāk par 100 asīm no pilsētas tālākās dzīvojamās mājas], bet 1772. gada 19. decembrī – Nr. 13927 *Ob" ucherezhdennii kladbishh" v" Viborgskoj i prochih" Ostzejski" guberniijah"*²¹ [Par kapsētu dibināšanu Viborgas un Baltijas guberņās]. 1773. gada 23. februārī ukazs

Nr. 13927 sasniedza Rīgu ar norādījumu, ka kapsētas ierādāmas klajā vietā ārpus pilsētas, vismaz 300 asu (aptuveni 2 km) attālumā un tās nodalāmas ar žogu. Līdz ar to turpmāk Rīgā mirušos drīkstēja apglabāt kapsētās, kas ierīkotas vismaz 300 asis (1 ass = 2,13357 m) aiz tālākajām pilsētas būvēm. Saskaņā ar ģenerālgubernatora Georga (Džordža) Brauna rīkojuma 3. punktu "visas līdzšinējās kapličas baznīcās to īpašniekiem aizmūrējamas, vienalga, vai tās atrastos zem zemes vai virs grīdas".²² Rīkojums publicēts 1773. gada 4. marta izdevumā *Rigische Anzeigen von allerhand Sachen* [Rīgas sludinājumi par dažādām lietām]

²⁰ Polnoe sobranie zakonov Rossijskoj Imperii. Obshhij hronologicheskij ukazatel' k Polnomu sobraniju zakonov, Tom 1 (1649–1825), 569.

²¹ Turpat, 574.

²² Širants (bez datuma).

65.–66. lpp. Šis rikojums 19. aprīli papildināts, nosakot, ka bez izņēmuma visiem dižciltīgajiem, kam Rīgas baznīcās pieder kapenes, tās nekavējoties pilnībā jāaizmūrē, radušies izdevumi jāsedz no pašu līdzekļiem un tam jānotiek līdz maija beigām.²³

Jaunās kapsētas ierīkošana bija absolūta revolūcija toreizējās Rīgas kapu kultūrā, kuru rīdzinieki pieņēma pakāpeniski – bija vajadzīgi aptuveni 50 gadi, lai pilsētnieki šādu apbedījumu veidu akceptētu kā pašsaprotamu. Par to liecina ne tikai vairākkārtējā kapsētas paplašināšana, bet arī kapsētas un tās apkāmes labiekārtošana – tikai pēc 1825. gada tiek bruģēta un apzaļumota Miera un Klusā iela, izstrādāts jauns, klasicisma principiem atbilstošs kapsētas plānojums. Rīgas iedzīvotāju skaita straujais pieaugums jau 20. gadsimta sākumā liecināja, ka Lielie kapi drīz sasniegs savu maksimālo kapacitāti. 1903. gadā Ārends Berkholcs, rakstot par Lielajiem kapiem, minēja, ka kapsēta ir pārbīvēta ar kapuvietām, un paredzēja, ka pēc 50–70 gadiem to slēgs un tā ar saviem lielajiem kokiem kļūs par krāšņu parku.²⁴ Šo domu 1900. gadā izvirzīja un atbalstīja arī pilsētas galvenais dārznieks Georgs Kūfalts (*Georg Kuphaldt*), kas sāka tagadējo Meža kapu projektēšanu.

Nozīmīgākie atklājumi

Par vienu no nozīmīgākajiem atklājumiem Lielo kapu zinātniskās izpētes gaitā noteikti var minēt atrastos 1884. gadā izveidotos kapsētas plānus ar tajos norādītajiem apbedīto dzimtu un personu uzvārdiem, kas korelācijā ar kapu grāmatā norādītajām ziņām ļauj ļoti precīzi restaurēt aptuveni 70 % no kapsētas plānojuma (līdz tam nozīmīgākais kartogrāfiskais materiāls par Lielajiem kapiem bija 1822. gadā Georga Rinca (*Georg Rinck*) veidotais Pilsētas un priekšpilsētas draudžu kapsētas plāns Lielo kapu vecākajam sektoram pirms tā paplašināšanas). 1884. gada plāni sevī ietver Doma un Sv. Pētera draudžu sektoru apbedījumus, taču tajos nav norādīti citu draudžu apbedījumi.

Šo plānu oriģināli kādreiz bija Sv. Jāņa draudzes arhīvā, tad uz brīdi tie nokļuva Brāļu kapu komitejā, kur daļēji digitalizēti (šīs digitālās kopijas ir izmantotas arī monogrāfijā *Lielie kapi Rīgā*). Pirms dažiem gadiem šo dokumentu oriģināli pārceļoja pie kāda Latvijas zinātnes vidē labi pazīstama indivīda, kurš tos nu uzskata par savu privātīpašumu. Pateicoties sadarbībai ar *Dr. geol.* Aivaru Markotu un viņa studentu Edvardu Auzānu, ir veikta šo restaurēto kapsētas plānu ģeoreferencēšana turpmākajiem Lielo kapu vēstures pētījumiem.

Vēsturisko kartogrāfisko materiālu izpēte sniedza divus interesantus atklājumus. Tā, piemēram, Rīgas pilsētas 1867. gada kartē (*Plan der Gouvernements-Stad Riga mit ihren Vorsädten*)²⁵ redzams, ka gandrīz gadsimtu pēc kapsētu izveides starp tām bija ceļš, kas sākās T veida krustojumā Miera ielā un vijās līdz Kerkoviusa iebraucamajai sētai (*Kerkowius Hofsch*en; tā atradās aptuveni tagadējās Indrānu un Brīvības ielas krustojumā). Vizuāli šķiet, ka šis ceļš pilnībā dublē padomju laikā izbūvēto Senču ielas trasi, bet tas atradās aptuveni 75 metrus tuvāk vietai, kur vēlāk izbūvēja pusloka stāvvietu un galveno ieeju kapsētā. Šis ceļš vēl ir redzams arī 1871. gada pilsētas kartē, kurā atspoguļota holēras izplatība Rīgā (*Cholera in Riga 1871*)²⁶. Savukārt desmit gadus vēlāk – 1881. gadā – sastādītajā pilsētas kartē (*Plan chasti reki Zapodnoj Dvini v predelah Rihzskogo porta ot ostrova Daljena do ust'ja*)²⁷ kapsēta jau ir ieguvusi vienotu teritoriju – no Pokrova (tagad Mēness) ielas gar Miera ielu (ar atzaru par toreizējo Ķīšežera, tagadējo Kluso ielu) līdz vēl neizbūvētajai Klijānu ielai (Klijānu iela pirmo reizi Rīgas ielu sarakstos minēta 1885. gadā ar nosaukumu Vanagu iela).

Otrs kartogrāfiskā materiāla izpētes atklājums liecina, ka 20. gadsimta sākumā bija paredzēts paplašināt kapsētu dzelzceļa virzienā: 1899. gada 21. augustā Rīgas pilsētas pārvaldes saimnieciskā komisija vērsās pie Sv. Ģertrūdes draudzes²⁸ ar priekšlikumu izska-

²³ Rigische Anzeigen von allerhand Sachen, 1773, XVII, 29 April, 130; Taimiņa 2009.

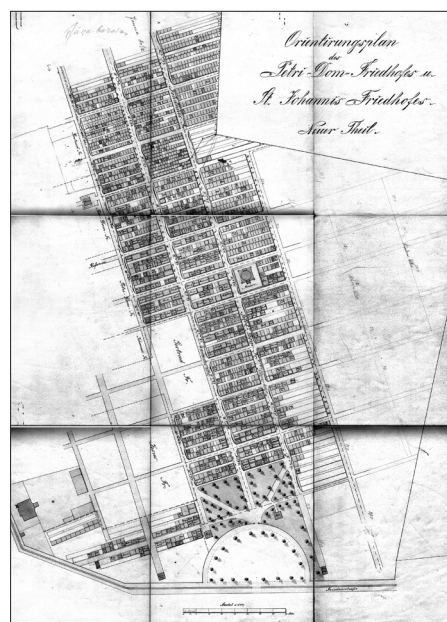
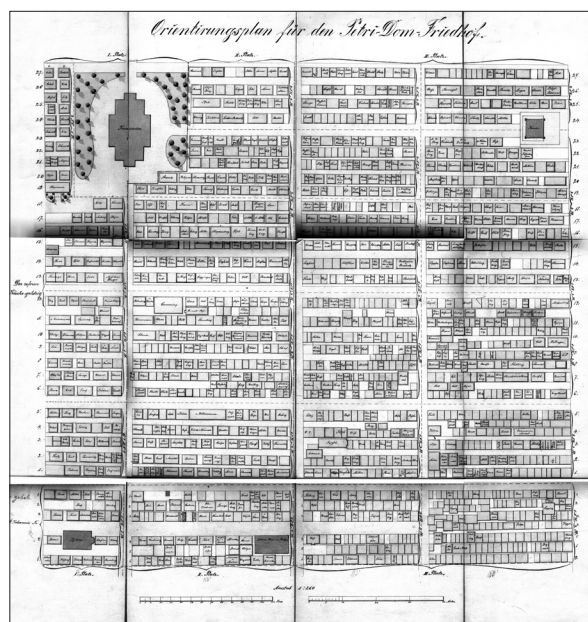
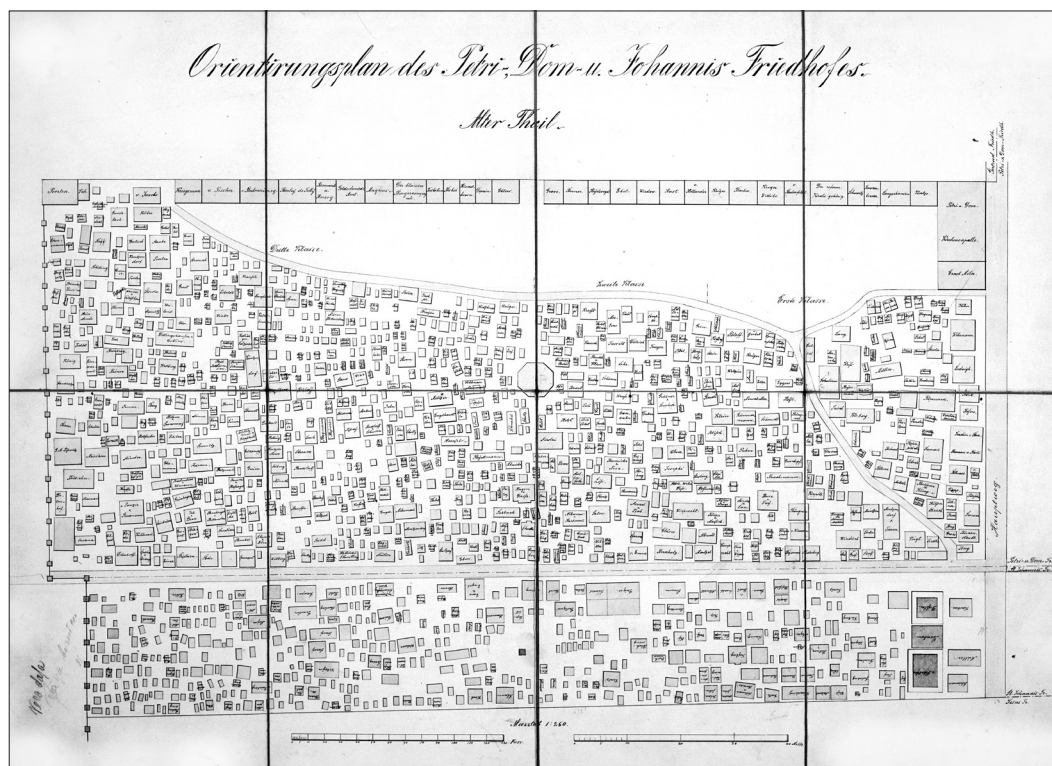
²⁴ Sk. Berkholz 1903, 327.

²⁵ Sk. <https://kartes.lndb.lv/details/34216>

²⁶ Sk. <https://kartes.lndb.lv/details/75946>

²⁷ Sk. <https://kartes.lndb.lv/details/77481>

²⁸ Latvijas Valsts vēstures arhīvs, 1429. fonds, 1. apraksts, 219. lieta

2. attēls. Ap 1884. gadu veidotie Lielo kapu Sv. Pēteru un Doma draudzes apbedījumu plāni ar apbedīto dzimtu uzvārdiem

Piezīme: Šos plānus E. Upmanis ieguva no Sv. Jāņa draudzes arhīva, bet to oriģinālus šobrīd ir piesavinājis viens no Latvijas zinātniekiem.

tīt iespēju veikt zemesgabalu maiņu – pilsēta savā īpašumā vēlējās iegūt draudzei piederošo zemi pie toreizējās Lielās Lāču (tagad Miera) ielas, piedāvājot pretī draudzei iegūt gruntsgabalu toreizējā Ķīšezerā ielā (tagad Klusā iela), kas kādreiz bija zināms kā *Kalna Širbes* (*Kalna Schirbe*) zemnieku sēta, kurā 1896. gadā bija divas celtnes. Gruntsgabalu maiņas nepieciešamību Rīgas pašvaldība pamatoja ar elektriskā tramvaja līnijas izbūves plāniem. Kā secināms no vēlākajos gados izveidotiem plāniem, darījums notika, un, neskatoties uz Meža kapu atvēršanu, Sv. Ģertrūdes draudze tomēr plānoja paplašināt Lielo kapu teritoriju. Par to liecina 1904. gada 10. augustā sagatavotais kapsētas paplašināšanas plāns, kurā kādreizējā *Kalna Širbes* teritorija ir iezīmēta kā Lielo kapu teritorija, kas sadalīta trīs sektoros. 1905. gada 12. aprīlī tapis vēl detalizētāks Sv. Ģertrūdes draudzes sektora plāns ar jaunām apbedījumu vietām un kokiem apstādītu gājēju ceļu gar kapsētas žogu.

Drīz vien pilsētas kartēs un plānos varam redzēt šo teritoriju jau kā kapsētu, tomēr ziņu par reāli veiktiem apbedījumiem šajā vietā nav. Piemēram, 1915. gadā izdotajā kartē (*Rīga und Dünamunde, 1915*)²⁹ pirmo reizi kā Lielo kapu teritorija ir norādīta arī vieta, kur tagad slejas kādreizējās Rīgas Autoelektroaparātu rūpnīcas administratīvā, tagad policijas ēka. Vēl 1912. gada kartē šī vieta nav atzīmēta kā kapsēta – toreizējā Lielā Klijanu (vēlāk Klijanu) iela Klusajai ielai pieslēgās krustojumā ar Upes ielu. Šādi tā ir iezīmēta gan 1915. gada, gan 1918. gada³⁰ plānā, kā arī kartē, kas izdota pēc I Pasaules kara³¹. Savukārt 1925. gadā šī teritorija vairs nav atzīmēta kā kapsēta, un turpmākajās kartēs tā norādīta kā trīs dažādi gruntsgabali un nav iekļauta kapsētas teritorijā. Acīmredzot pēc Meža kapu atvēršanas Lielo kapu paplašināšana vairs nešķita aktuāla.

Vācbaltiešu kopienas masveida izceļošana 1939. gadā un 1944. gada bēgļu vilnis, kā arī 1941. un 1949. gada deportācijas no Latvijas aizveda daudzus Lielajos kapos guldīto piederīgos, kuri vairs nevarēja rūpēties un apkopt

savu radu kapavietas. Tas noveda pie straujas un nenovēršamas Lielo kapu stāvokļa pasliktināšanās – tie aizauga, un pamestības dēļ tos iemīloja personas, ko mēdz dēvēt par “antisociāliem elementiem”. Cilvēki atminas stāstus par bruņotām bandām, kas apmetušās un sirojušas pamestajās kapličās un esot iesaistījušās apšaudēs ar miliciju. M. Mintauris norāda, ka padomju laikā Lielo kapu teritorija tika nodota Rīgas pilsētas izpildkomitejas komunālās saimniecības Labiekārtošanas pārvaldes rīcībā. Historiogrāfijā ir nostiprinājies viedoklis, ka iecere par Memoriālā parka izveidošanu bijušo Lielo kapu teritorijā radās 60. gadu beigās, konkrēti norādot uz Rīgas pilsētas izpildkomitejas 1967. gada 23. aprīļa lēmumu par šo jautājumu³². Tomēr Latvijas PSR kultūras ministra vietnieka Ilgvara Batraga sagatavotajā izziņā³³ minēts, ka pilsētas pašvaldības lēmums par Memoriālā parka izveidošanu pieņemts jau 1953. gadā vienlaikus ar lēmumu, kas paredzēja Lielo kapu slēgšanu.

Pētījuma gaitā atrastie un apkopotie fotomateriāli un kapsētas plāni ļāva noskaidrot, ka no 1773. līdz 1939. gadam kapu teritorijā uzceltas vismaz 85 sakrālās celtnes: Lielajos kapos uzbūvētas vismaz 32 rindu kapličas, 4 brīvēstāvošas kapelas un 27 mauzoleji; Jēkaba kapos – 1 kapela un 6 mauzoleji, bet Pokrova kapos – 1 kapela un 4 mauzoleji. Iespējams, bez iepriekš norādītajām Lielajos kapos vēl tika uzceltas 1 brīvēstāvoša un 1 rindu kapliča, par kurām nav dokumentālu pierādījumu. Diemžēl liela daļa no šīm celtnēm padomju gados brutāli iznīcinātas. Mākslas vēsturnieks *Dr. habil. art.* Imants Lancmanis ir salīdzinājis Rīgas Lielo kapu izpostīšanu pēc II Pasaules kara ar Franču revolūcijas laika notikumiem, kad ikdienišķs vandalisms apvienojās ar valdošā politiskā režīma ideoloģijas motivēto atbrīvošanos no personificētiem naidīgās pagātnes lieciniekiem.³⁴ Lielo kapu industriālo postījumu hroniku iezīmē arī pētījumā ietvertās

²⁹ Sk. <https://kartes.lndb.lv/details/98779>

³⁰ Sk. <https://kartes.lndb.lv/details/1053542>

³¹ Sk. <https://kartes.lndb.lv/details/76413>

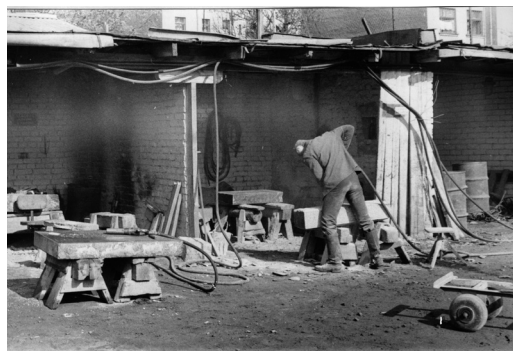
³² Sk., piemēram, Dāvidsone 1981, 17; Puķīte 2008, 136.

³³ Par memoriālā parka *Lielie kapi* labiekārtošanu (07.07.1987.). VKPAI PDC. Inv. Nr. 32.065/6921-2, 77.

³⁴ Lancmanis 1998, 52.

intervijas ar akmeņkaļiem, kas savulaik strādāja uzņēmumā *Granīts* un kombinātā *Māksla*.

Šajā kontekstā par absolūti unikālu var uzskatīt Latvijas Evaņģēliski luteriskās baznīcas fondos atrasto mācītāja Roberta Feldmaņa 1969. gada fotokolekciju, kurā ir iemūžināta ne tikai kapsēta, bet arī tās postīšanas pirmā redzamākā fāze – tagadējās Senču ielas trases izbūve pāri apbedījumiem. Tāpat interesants atklājums bija Rīgas rātes 1773. gada sēžu protokolu pielikums, ko mūsdienās var dēvēt par sava veida

3. attēls. Lielajos kapos demontēto pieminekļu pārstrāde uzņēmuma *Granīts* darbnīcās 1977. gadā un tur fiksētie Lielo kapu pieminekļi un to detaļas

4. attēls. 1969. gada ziemā sākās tagadējās Senču ielas izbūve, lai savienotu Pērnavas un Zirņu ielu

Piezīme: Mācītāja Roberta Feldmaņa kolekcijā ir unikāli kadri, kuros iemūžināti ielas izbūves darbu sākuma mirkļi Lielajos kapos. Attēli liecina, cik brutāli tika iznīcināta kapsēta, ar smago tehniku rokot pamatni ielai, iznīcinot kapu pieminekļus, žogus un celtnes, arī attēlā redzamo brīvkunga fon Nolkena (*von Nolcken*) kapliču ar tornīti.

“zemesgrāmatu apliecību” – Lielo kapu senākās daļas teritorijas ierādīšanas plāns. Par lūzuma punktu sabiedrības apziņā un Lielo kapu atdzimšanas sākumu autors uzskata 1985. gadu, kad, gatavojoties Krišjāņa Barona 150. jubilejas atzīmēšanai padomju laikam raksturīgajā kampaņā tika organizēta viņa kapavietas sakopšana un pieminekļa uzstādīšana³⁵. Kapsētas atdzimšanā nozīmīgs ir arī pēdējais mēģinājums nodarīt kapsētai apzinātu neatgriezenisku kaitējumu 2016. gada 11. oktobrī, kad Nila Ušakova vadītā Rīgas dome atbalstīja Skanstes tramvaja līnijas projektēšanas sākšanu. Bija iecerēts, ka jaunā līnija savienos esošo maršrutu tīklu, 1. tramvaja maršrutu, šķērsojot 11. tramvaja maršrutu, ar 5. un 9. tramvaja maršrutu. Bija paredzēts, ka jaunā tramvaja līnija būs 3,6 kilometrus gara, taču, pateicoties sabiedrības protestiem, to izdevās novērst. Sabiedriskā rezonanse un uzmanība liedza realizēt šo postošo ieceri un būtiski palielināja sabiedrības interesi par Lielajiem kapiem.

Būtiska monogrāfijas *Lielie kapi Rīgā* pētījuma daļa bija Lielo kapu vēsturisko attēlu meklējumi dažādās krātuvēs un privātkolekcijās. Par vissenākajām Lielo kapu vizuālo attēlu kolekcijām ir uzskatāmi J. K. Broces (LU Akadēmiskajā bibliotēkā) un O. fon Hūna (Latvijas Valsts vēstures arhīvā) veidotās kapu plāksņu un pieminekļu attēlu kolekcijas. Līdz mūsdienām ir saglabājušās vairākas sistemātiski veidotas Lielo kapu fotokolekcijas, kā arī atsevišķas attēlu privātkolekcijas. Ja neskaita grāmatā *Rīga und seine Bauten* 1903. gadā publicētās divpadsmit Lielo kapu fotogrāfijas, kuru oriģināli pagaidām nav atrasti, par senāko no privātkolekcijām varam uzskatīt skolotāja, Kurzemes guberņas skolu inspektora, novadpētnieka un amatierfotogrāfa Oskara Emila Šmita (1846–1917) vākumu. Tajā ir četri ap 1900. gadu tapuši Lielo kapu attēli, kuru fotonegatīvi uz stikla pamatnes glabājas Latvijas Nacionālajā vēstures muzejā. Turpat ir arī 86 fotodokumentu lielā Izglītības ministrijas Pieminekļu valdes attēlu kolekcija, kas glabājas Vēstures departamenta Fotonegatīvu un Rakstīto materiālu kolekcijās. To veido arhitekta Pētera Ārenda (1900–1960) un Jāņa Jaunzema

³⁵ Dvinskis 28.06.1985.; Kubuliņa 22.03.1985.

(1903–1978) 1925.–1928. gadā uzņemtie attēli un to stikla plašu fotonegatīvi (5779. fonds). Tāpat šajā kolekcijā ir arī vairāki Lielo kapu rindu kapliču un brīvstāvošo kapliču fasāžu uzmērojumi, kas galvenokārt tapuši ap 1926. gadu, un vairums no tiem publicēti 1932. gadā grāmatā *Rīga kā Latvijas galvaspilsēta*. Jāpiebilst, ka šīs kolekcijas attēli gandrīz pilnībā ir atrodamī arī kolekcijās, ko pazīstam kā Grinberga kolekciju (LU Akadēmiskajā bibliotēkā) un Birzenieka kolekciju (Rīgas vēstures un kuģniecības muzejā). Tāpat šie attēli ir Nacionālā kultūras mantojuma pārvaldes un Rīgas domes Attīstības departamenta arhīvā. Šīs kolekcijas lielākais trūkums ir tas, ka nav saglabājušies attēlu tekstuālie pavaddokumenti, ir tikai attēlu nosaukumi. Bez Pieminekļu valdes kolekcijas Latvijas Nacionālā vēstures muzeja krājumā ir aptuveni 30 dažādos gados tapuši Lielo kapu fotoattēli, kuru vidū ir arī 1949. gadā veikto atsevišķu pieminekļu uzmērojumu lietas ar pieminekļu novietojuma plāniem.

Kā nākamā ir jāmin samērā plašā Grinberga kolekcija. To dažus gadus pēc I Pasaules kara beigām izveidoja Rīgas Valsts tehnikuma direktors, būvzinīeris Ansis Grinbergs (1880–1930). Kolekcija glabājas LU Akadēmiskās bibliotēkas Misiņa bibliotēkā, un tajā ir aptuveni 80 fotogrāfijas un attēli (arī uzmērojumu pārfotografējumi, kuru oriģinālus veidojuši citi autori un kuri atrodami arī citās kolekcijās), kas tapuši pirms to autora došanās mūžībā 1930. gada novembrī. Visticamāk, A. Grinbergs šo kolekciju veidoja profesionālu motīvu vadīts – viņš bija ne tikai tehnikuma direktors (1920–1930), bet arī Būvniecības nodaļas vadītājs (1925–1930). Publicējot šīs kolekcijas attēlus, to aprakstos tika saglabāta autora terminoloģija, piemēram, “vecie kapi”, kas ir kā pretstats “jaunajiem” jeb Meža kapiem. Grinberga kolekcija mums sniedz ieskatu, kā Lielie kapi izskatījās īsu brīdi pirms savas spozmes norieta.

Veicot detalizētāku izpēti, tika konstatēts, ka vairākiem identiskiem fotoattēliem dažādu personu fotoarhīvos ne tikai ir minēti atšķirīgi autori, kas rada patiesās autorības noskaidrošanas problēmas, bet arī atsevišķos gadījumos vienam un tam pašam fotouzņēmumam ir norādīti atšķirīgi tapšanas gadskaīti (piemēram,

identiski Roberta Johansona attēli datēti ar 1928. un 1934. gadu). Lielo kapu fotogrāfijas bieži norādītas kā “kolekcijas”, saistot tās ar to autoru vai arī glabātāju, kurš ne vienmēr var būt autors.

Nākamā pirmskara fotokolekcija ir fotogrāfa Roberta Johansona veidotā – vienpadsmit tās stikla plašu negatīvi un attēli ir Rīgas vēstures un kuģniecības muzeja krājumā. Muzeja īpašumā ir arī grafiķa Artūra Kiršfelda (1932) 20. gadsimta 60.–70. gados tapusi 89 fotogrāfiju kolekcija³⁶), kas 1989. gadā eksponēta Latvijas Nacionālā vēstures muzeja izstādē *Atbildiet mirušajiem un dzīvajiem! Mārtiņa kapi, Lielie kapi Rīgā*. Fotogrāfijās fiksētie pieminekļi nav aprakstīti. Muzeja kolekcijā ir arī daži citu fotogrāfu atsevišķi fotouzņēmumi, un te glabājas t. s. Birzenieka kolekcija (73 fotogrāfijas)³⁷, ko 1965. gadā dāvinājis Aleksandrs Birzenieks. Taču tā ir gandrīz identiska t. s. Grinberga kolekcijai Misiņa bibliotēkā un Pieminekļu valdes attēlu kolekcijai Latvijas Nacionālajā vēstures muzejā.

Pēc II Pasaules kara fotogrāfi sāka interesēties par Lielajiem kapiem 60. gados, kad tur kapsētas detaļas un savus modeļus fotografēja Gunārs Binde. Par absolūti unikālām ir uzskatāmas mācītāja, LU teoloģijas profesora un baznīcas vēsturnieka Roberta Emīla Feldmaņa (1910–2002) 1969. gada ziemā un 1970. gada aprīlī kapsētā tapušās fotogrāfijas, kas tagad glabājas Latvijas Evaņģēliski luteriskās baznīcas arhīvā. Tieši šajā kolekcijā ir atrodamas pagaidām vienīgās zināmās dokumentālās fotoliecības par Senču ielas izbūvi. Tē ir aptuveni 60 oriģinālatēlu. Atsevišķi attēli, kuru precīzs kopskaīts nav nosakāms, ir atrodami arī preses izdevumos (arī trimdas presē, kur galvenokārt redzami kapsētas postījumi) un grāmatās (piemēram, Alfrēda Stinkula grāmatā *Mati sarkanā vējā*).

Nelielas Lielo kapu fotokolekcijas ir Herdera institūta arhīvā un Mārburgas arhīvā Vācijā (kopā aptuveni 15 attēlu), bet Latvijas Nacionālajā bibliotēkā ir vēsturnieka Rūdolda Širanta fonds, kurā līdzās viņa veidotajiem pieminekļu aprakstiem ir aptuveni 100 fotogrāfiju,

³⁶ VRVMp 54366/1–89

³⁷ VRVM 89710/1–73

no kurām liela daļa nav uzskatāmas par paša Širanta veidotām, jo dublējas ar Rīgas domes Pilsētas attīstības departamenta Arhitektūras pārvaldes Kultūras mantojuma aizsardzības nodaļas krājumā esošo attēlu kolekciju. To pamatā veido četru fotogrāfu veikums (aptuveni 900 attēlu) – T. Ciparsona (galvenokārt 1965. gada attēli), Edgara Slavieša (galvenokārt 1965.–1975. gada attēli) un Ata Ieviņa (galvenokārt 1973. gada attēli) darbi, kā arī A. Birzenieka kolekcija, kas savukārt pilnībā dublējas ar Anša Grīnberga kolekciju un Rīgas vēstures un kuģniecības muzeja, un daļēji ar Latvijas Nacionālā vēstures muzeja Pieminekļu valdes krājumu; ir arī vairāku nezināmu autoru darbi. Īpaši nozīmīga šajā arhīvā ir kolekcija, ko 1952. gadā izveidoja mācītājs un gleznotājs Miervaldis Ķemers (1902–1980). Tajā ir aptuveni 140 attēlu, kuros iemūžināti Lielie kapi.

Samērā plaša attēlu kolekcija ir Nacionālā kultūras mantojuma pārvaldes arhīvā, bet nelielas ir arī citos muzejos, piemēram, Rakstniecības un mūzikas muzeja fondos ir aptuveni 30 attēlu. Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts kinofotofonodokumentu arhīva fondos atrodami vien aptuveni desmit Lielo kapu attēli. Savukārt Rundāles pils muzeja arhīvā glabājas to vēsturei veltīts fonds, kurā galvenokārt ir Imanta Lancmaņa 20. gadsimta 50. un 60. gados veikto lauka ekspedīciju uzmērojumi, zīmējumi, apraksti un fotogrāfijas. Šajā kolekcijā ir aptuveni 350 unikālu attēlu.

Savu fotokolekciju veidoja arī pētnieks Eižens Upmanis, galvenokārt fiksējot Lielo kapu stāvokli ap 2000. gadu. Šobrīd apzinātas ir aptuveni 500 fotogrāfijas, taču viņa veidoto attēlu skaitu precīzi noteikt nav iespējams, jo atstātais dokumentu krājums ir tikai daļēji pieejams un atrodas pie dažādiem glabātājiem, tai skaitā Brāļu kapu komitejā un ģimenes arhīvā. Līdz ar to var uzskatīt, ka līdz mūsdienām ir saglabājušies (apzināti un sistematizēti) aptuveni 1800 Lielo kapu pieminekļu un kapliču attēli, kas uzņemti 19. un 20. gadsimtā (līdz neatkarības atjaunošanai), un gadījumos, kad nav pilnīgas pārliecības par konkrētā fotoattēla autoru, korektāk būtu lietot terminu *kolekcija*, kurā tas iekļauts. Pētījumā publicētajos fotoparakstos daudzviet ir izmantoti Misiņa bibliotēkas fondu priekšmetu rādītāju nosaukumi no

Grīnberga kolekcijas (saglabājot to oriģinālo stilistik), kuri papildināti ar R. Širanta sastādītajiem pieminekļu aprakstiem, kā arī vēlākos pētījumos iegūtu informāciju.

Īpaši izceļama ir mākslas fotogrāfiju kolekcija, kuras aptuveni 60 darbu autors ir Latvijas fotomākslas vecmeistars Gunārs Binde (1933). 20. gadsimta 60. gadu sākumā G. Binde strādāja par pasniedzēju Lietišķās mākslas vidusskolā, kas toreiz apdzīvoja divus stāvus bijušajā profesora Dr. Pētera Sņiķera klīnikā tagadējās Brīvības ielas 39. namā. Tieši tur 1967. gadā tapa fotogrāfija *Akts pie krēsla*, kas dažādās izstādēs ir saņēmusi neskaitāmas godalgas, četras zelta medaļas (G. Ārmanis precizē, ka G. Bindes darbnīca bija skolas telpās Stabu ielā 14, tādēļ, ticamāk, attēls tapis tur, nevis Brīvības ielas telpās, kur notika nodarbības citos priekšmetos). Ņemot vērā to, ka G. Binde ir patiesi izcils aktu fotogrāfs, tas nepārsteidz, taču šajā aktā ir kāda īpaša detaļa – smags, grezns čuguna lējuma krēsls, kas uz skolas klasi atceļojis tieši no Lielajiem kapiem. “Tolaik skolēniem mācīju fotogrāfijas mākslu, un viens no uzdevumiem bija *Gaisma, forma un faktūra*. Man pašam šī bilde tapa gandrīz pa jokam – tikai divi kadri. Tas krēsls tieši stāvēja pie loga, bija vajadzīgs tikai ķermenis, uz kuru var krist gaisma.”³⁸ Pats G. Binde šo aktu uzskata par vienu no saviem izcilākajiem mākslas darbiem. Kurš toreiz atnesa šo krēslu uz skolu, G. Binde neatceras, bet Lielie kapi viņu ieinteresēja jau vairākus gadus pirms tam – 1965. gadā.

Viena no Lielo kapu fotogrāfiju privātkolekcijām – Simonas Gubro ģimenes kolekcija, kurā redzamas viņas radnieka Kārļa Johanna Filrozes bēres un kapu kopiņa, kā arī šī pati vieta 1986. gadā, jau izdemolēta. Runājot par profesionālām vajadzībām veidotām fotokolekcijām, kā nākamais ir jāmin Atis Ieviņš, kas sadarbībā ar Gunāru Ārmani 1973. gadā veidoja patlaban apjomīgāko Lielo kapu attēlu kolekciju, arhivējot tajā vēl esošās, daļēji nopostītās un iznīcināšanai nolemtās vēstures liecības.

Jau pēc monogrāfijas *Lielie kapi Rīgā* izdošanas tās autoram ar Rīgas domes un Valsts Kultūrkapitāla fonda atbalstu bija iespēja iepazīties ar vairāku Vācijas arhīvu dokumentiem,

³⁸ Millers 2023, 321–322.

kas saistīti ar Rīgas Lielajiem kapiem. Šo dokumentu padziļināta izpēte ir tikai uzsākta, taču jau tagad var pavisam droši apgalvot, ka līdzās iepriekš minētajiem Lielo kapu vēstures pētniekiem turpmāk noteikti ir jāmin arī vācbaltiešu pētnieks Helmutš Špērs (*Helmut Speer*), kas 1942.–1944. gadā ir veicis Lielo kapu senākajā daļā veikto apbedījumu inventarizāciju (dokumentu krājums glabājas Darmštātē, Vācbaltiešu biedrības arhīvā), kā arī Maksimilians fon Kilians-Filips (*Maximilian von Kilian-Philipp*), kura 1948. gadā sastādītais manuskripts *Zur Geschichte Rigaer Friedhöfe*³⁹ ir īpaši nozīmīgs turpmākai Rīgas kapsētu vēstures izpētei. Manuskripts glabājas Mārburgā, Herdera institūta Kurzemes bruņniecības arhīvā.

Nobeigums

Lielo kapu vēstures pētījumi nekādā ziņā nav uzskatāmi par pabeigtiem, drīzāk tieši otrādi – 2023. gadā izdotā monogrāfija *Lielie kapi*

Rīgā, tās autora ieskatā, ir tikai sākums jaunu pētījumu veikšanai, kā arī plašai diskusijai par šīs kapsētas (nevis parka!) turpmāko vietu un lomu Rīgas pilsētvidē, sabiedrības apziņā un Latvijas vēsturē. Nacionālā kultūras mantojuma pārvaldes vadītājs Juris Dambis grāmatas tapšanas laikā norādīja: “Šobrīd esam jaunā un grūtā situācijā. Lielajiem kapiem jāatdod padomju režīma nodarīto postījumu parāds. Kā to izdarīt visuzmanīgākajā veidā, ir vēl neatrisināts un pietiekami neizdiskutēts jautājums. Manuprāt, šai unikālajai vietai vispirms nepieciešama cieņpilna un vēsturi respektējoša attieksme. Ir jācenšas saglabāt to, kas šajā vietā ir saglabājies, redzams vai neredzams. Ir jāglābj, jāpēta, jākonservē un jārestaurē ar vislielāko rūpību. Sabiedrības apziņā ir jāstiprina šīs vietas memoriālā nozīme. Visu, ko, ievērojot autentiskuma principus, iespējams atgūt, ir jāatjauno. To nevar paveikt uzreiz, bet virzība būs veiksmīga, ja būs atbildīgs saimnieks, skaidra vīzija un rīcības politika. Rīgas domei ir visas iespējas!”⁴⁰

³⁹ Herder-Institut, Marburg, Dokumentesammlung, DSHI 190 Krusenstjern 505.

⁴⁰ Millers 2023, 330.

VĒRES

- Apsītis, V. (1982) *Brāļu kapi*. Rīga : Zinātne
- Bartele, T. (2003) Rīgas Lielie kapi kā kultūrvēsturisks piemineklis (vēsture un saglabāšana). No: *Sabiedrība un kultūra. Liepājas Pedagoģijas akadēmijas Sociālo zinātņu un vadības katedras rakstu krājums*. 5. sēj. Liepāja : LPA.
- Beise, T. (1864) Etwas zur Geschichte des grossen Stadtfriedhofs. *Rigasche Stadtblätter*, 23; 24; 26; 27; 29.
- Berkholz von, A. (1895) *Der St. Jakobi-Kirchhof in Riga (1773–1895)*. Rīga : N. Kymmell.
- Berkholz von, A. (1903) Die Friedhöfe. In: *Riga und seine Bauten*. Rīga : Rigasche Technische Verein & Rigasche Architekten-Verein.
- Campe, P. (1956) Begräbnisstätten und Friedhöfe Lettlands. *Baltische Hefte*, I (3), 20–26.
- Campe, P. (1957) *Lexicon liv- und kurländischer Baumeister, Bauhandwerker und Baugestalter von 1400–1850*. Bd. 2. Stockholm : (o. N.).
- Cēbere, G; Rivari, Dz. un J. (1987). *Meža kapu memoriālā skulptūra*. Rīga : Zinātne.
- Cielava, S. (atb. red.) (1989) *Materiāli feodālisma posma Latvijas mākslas vēsturei*. 4. laid. Rīga : Zinātne.
- Dāvidsone, I. (1981) Memoriālais parks – Lielie kapi. No: Dāvidsone, I. *Rīgas parki un dārzi*. 2. daļa. Rīga : Zinātne.
- Dāvidsone, I. (1988) *Rīgas dārzi un parki*. Rīga : Liesma.
- Dvinskis, U. (1985) Vēl viens parks. *Padomju Jaunatne*, 28. jūnijs.
- Grass, A. (1904) Die Kunst an den Gräbern. Hunnius, C., Wittrock, V. (Hrsg.). *Heimatstimmen. Ein baltisches Hausbuch*. Bd. 1. Reval : Franz Kluge.
- Hanovs, D. (2011) *Nevajadzīgie cilvēki: par Rīgas Lielo kapu saglabāšanu un kopīgas kultūras telpas veidošanos*. Mārupe : Drukātava.

- Kāpostiņš, Ā. (1938/1939). Rīgas kapsētas. No: Švābe, A.; Būmanis, A.; Dišlērs, K. (red.) *Latviešu konversācijas vārdnīca*. 18. sēj. Rīga : Ansis Gulbis.
- Kubuliņa, A. (1985) Piemīņas brīdis pie K. Barona kapa. *Literatūra un Māksla*, 22. marts.
- Lancmanis, I. (1998) Iznīcības simboli un romantisms. No: Grosmane E. (sast.). *Romantisms un neoromantisms Latvijas mākslā*. Rīga : AGB.
- Latvijas Valsts vēstures arhīvs*, 1429. fonds, 1. apraksts, 219. lieta.
- Millers, J. (2023) *Lielie kapi Rīgā*. Rīga : Global Technology group.
- Mintauris, M. (2012) Kultūras mantojums un vēsturiskā atmiņa Latvijas PSR: Rīgas Lielo kapu rekonstrukcijas piemērs 20. gadsimta 60.–80. gados. *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 2, 62–88.
- Par memoriālā parka "Lielie kapi" labiekārtošanu* (07.07.1987.). VKPAI PDC. Inv. Nr. 32.065/6921–2, 77.
- Peņģerots, V. (1932) Rīgas pieminekļi. No: Līventāls, T.; Sadovskis, V. (red.). *Rīga kā Latvijas galvaspilsēta. Rakstu krājums Latvijas Republikas 10 gadu pastāvēšanas atcerei*. Rīga : Rīgas pilsētas valde.
- Pērkone, D. (2020) *Lielie kapi. Rīgas nekropole*. Rīga : Rīgas dome un Rīgas Pieminekļu aģentūra, Eveko.
- Pirangs, H. (1932) Rīgas kapsētas. No: Līventāls, T.; Sadovskis, V. (red.). *Rīga kā Latvijas galvaspilsēta. Rakstu krājums Latvijas Republikas 10 gadu pastāvēšanas atcerei*. Rīga : Rīgas pilsētas valde.
- Polnoe sobranie zakonov Rossijskoj Imperii. Obshhij hronologicheskij ukazatel' k Polnomu sobraniju zakonov*, Tom 1 (1649–1825). Pieejams: https://nlr.ru/e-res/law_r/search.php (16.11.2022.).
- Puķīte, Š. (2008) Lielo kapu saglabāšanas problēmas padomju okupācijas gados un mūsdienās. No: Gavriļins, A. (sast.). *Latvijas materiālās kultūras mantojuma saglabāšanas problēmas*. Rakstu krājums. Rīga : Latvijas Universitāte.
- Rigische Anzeigen von allerhand Sachen* (1773), IX, 4 März, 65–66.
- Rigische Anzeigen von allerhand Sachen* (1773), XVII, 29 April, 130.
- Širants, R. (Bez datuma) *Rīgas memoriālais parks*. Latvijas Nacionālās bibliotēkas Reto grāmatu un rokrakstu krājums, R. Širanta fonds RXA285, Nr. 43.
- Taimiņa, A. (2009) Rīgas Sv. Jēkaba baznīcā 1774. gadā atrastais stāvus iemūrētais cilvēks. *Mākslas Vēsture un Teorija*, 2009/12.
- Zigra, J. H. (1823) Ein öffentlicher Begräbniss-Platz. *Rigische Stadtblätter*, 29, 239–241.

KARTES

- Cholera in Riga 1871. Pieejams: <https://kartes.lndb.lv/details/75946> (12.12.2022.).
- Plan chasti reki Zapodnoj Dvini v predelah Rizhskogo porta ot ostrova Daljena do ust'ja, 1881. Pieejams: <https://kartes.lndb.lv/details/77481> (12.12.2022.).
- Plan der Gouvernements-Stad Riga mit ihren Vorsädten*, 1867. Pieejams: <https://kartes.lndb.lv/details/34216> (12.12.2022.).
- Riga und Dünamunde, 1915. Pieejams: <https://kartes.lndb.lv/details/98779> (12.12.2022.).
- Plan von Riga. Pieejams: <https://kartes.lndb.lv/details/1053542> (12.12.2022.).
- Rīgas plāns. Pieejams: <https://kartes.lndb.lv/details/76413> (12.12.2022.).

Summary

The Great Cemetery in Riga marks 250 years

In 2023, one of Latvia's most historically significant cemeteries, the Great Cemetery in Riga, marked its 250th anniversary. For two and a half centuries, this cemetery was the burial place of the most important figures in Latvian history, but during the Soviet era it was barbarically destroyed in an attempt to erase its historical significance from public consciousness. Although distinguished businessmen, politicians, artists, architects, composers and other members of society were buried here, after World War II these family burial plots were turned into parks and a motorway was built through the cemetery. Artistic and architecturally significant family tombs were demolished, and many tombstones were sold

on the black market as raw material for other tombstones, or worse, used as building material for fences enclosing the backyard gardens of Soviet citizens.

In the recent past, municipal authorities wanted to continue the destruction of the cemetery by building a new tramline through its territory. Although less than 10% of the cemetery's sacred heritage has been preserved, it may certainly be compared with the Pere Lachaise Cemetery (*cimetière du Père-Lachaise*) in Paris and other internationally renowned historic cemeteries.

This article is based on the monograph "*The Great Cemetery of Riga*" by Dr. Juris Millers, published in 2023. It is the first scientific study to cover the entire history of the cemetery and to provide a sequential overview of its most important milestones – its founding, development, period of active use, destruction and revival.

The main aim of the publication is to provide the readers with a comprehensive insight into the history of the Great Cemetery of Riga, because today the historic cemetery is once again the center of public attention – there is an active discussion about its future and role not only in society, but also in the urban environment, with a heated debate between the proponents of preserving the historical heritage and the initiators of the idea of transforming the cemetery into a park.

Keywords: The Great Cemetery, cemeteries, sacred buildings, history of Riga.

Redakcijā saņemts: 29.06.2023.

LIETUVIEŠŪ VALSTYBĒ ‘VALSTS’ – SIMONA DAUKANTA AIZGUVUMS NO LATVIEŠŪ VALODAS¹

Giedrūs Subačius² (*Giedrius Subačius*), Čikāgas (ASV) Ilinoisas Universitātes (*University of Illinois at Chicago*) profesors un Lietuvas studiju katedras vadītājs, kā arī zinātniskais līdzstrādnieks Lietuvas vēstures institūtā Viļņā. Viņa galvenās zinātniskās intereses ir vēsturiskā sociolingvistika, Eiropas standartvalodu attīstība, lingvistiskās domas vēsture, ortogrāfijas vēsture, lietuviešu valodas un imigrācijas ASV vēsture. Viņš ir sagatavojis un izdevis vairākus 19. gadsimta lietuviešu valodniecības manuskriptu zinātniskus izdevumus. Viņa jaunākās monogrāfijas ir: *Simono Daukanto Rygos ortografija (1827–1834)* [Simona Daukanta Rīgas ortogrāfija (1827–1834)] (2018), *Simono Daukanto Sankt Peterburgo ortografija (1834–1846)* [Simona Daukanta Sanktpēterburgas ortogrāfija (1834–1846)] (2021). G. Subačius ir lietuviešu vēsturiskās sociolingvistikas zinātniskā žurnāla *Archivum Lithuanicum* (1.–24. sēj., kopš 1999) dibinātājs un redaktors.

Pēteris Vanags³, Latvijas Universitātes latviešu diahroniskās valodniecības profesors, kā arī Stokholmas Universitātes baltu valodu profesors. Viņa galvenie pētījumu virzieni saistīti ar baltu valodu vēsturi, īpaši latviešu rakstu valodas agrīno periodu (16.–18. gs.). Viņš ir izdevis faksimila izdevumu ar 1705. gada četrvālodu vārdnīcas komentāriem *Wörter-Büchlein, vārdnīciņa, kā dažas parastas lietas tiek dēvētas vācu, zviedru, poļu un latviešu valodā* (1999), monogrāfiju *Luterāņu rokasgrāmatas avoti: vecākā perioda (16. gs. – 17. gs. sākuma) latviešu teksti* (2000). Bijis grāmatas *Common Roots of the Latvian and Estonian Literary Languages* (2008) līdzredaktors. Publicējis arī daudz rakstu periodikā un citos izdevumos par baltu valodu vēsturi. LU baltu valodniecības žurnāla *Baltu filoloģija* atbildīgais redaktors (kopš 1996).

Raksturvārdi: Simonas Daukantas, liet. *valstybė*, la. *valstība*, Wolfgang Lazius, Joachim Lelewel, Povilas Višinskis.

Lietuviešu valodas vārda *valstybė* uztvere

Lietuviešu valodā mūsdienās ļoti bieži sastopams vārds *valstybė* ‘valsts, t. i. – organizēta politiska kopiena’. 1997. gadā izdotajā

biežuma vārdnīcā *Dažnīnis dabartinės lietuvių rašomosios kalbos žodynas vārds valstybė* minēts kā 61. biežākais lietuviešu valodas vārds.³ Pēc vārdiem *Lietuva, darbas, žmogus, metai, teisė, dokumentas, laikas, diena* vārds *valstybė* ir devītais biežākais lietuvārds⁴.

¹ Izsmeljšs pētījums par liet. *valstybė* rašanos publicēts: Subačius, Vanags 2016.

² Saziņai ar autoru: Giedrūs Subačius, Department of Slavic and Baltic Languages and Literatures, University of Illinois at Chicago, 601 S. Morgan St., Chicago IL 60607, U.S.A.; e-pasts: subacius@uic.edu

³ Saziņai ar autoru: Pēteris Vanags, Baltu valodniecības katedra, Latvijas Universitāte, Visvalža iela 4a, LV-1050 Rīga, Latvija, e-pasts: peteris.vanags@lu.lv

⁴ Grumadienė, Žilinskienė 1997, 3.

Līdz šim lietuviešu valodas etimoloģiskajās vārdnīcās *valstybė* uzskatīts par lietuviešu valodā darinātu atvasinājumu no vārda *valsčius* (*valstis*) ‘administratīvi teritoriāla vienība, pagasts’ ar piedēkli *-ybė*. 1965. gadā Ernsts Frenkelis (*Fraenkel*) vārdu *valstybė* ievietoja šķirkļi pie vārda *valsčius* (un *valstis*), pieņemot to savstarpējo saistību.⁵ Vojceha Smočiņska (*Smoczyński*) vārdnīcā 2023. gadā *valsčius* un tā variants *valstis* etimoloģizēts kā aizgūvums no senkrievu *volostī* (kr. *vólostb*, baltkr. *vóloscb*), bet *valstybė* norādīts kā atvasinājums no tiem.⁶

Pēc Otrā pasaules kara Amerikā dzīvojušais lietuviešu valodnieks Prans Skardžus (*Skardžius*, 1899–1975) vārda *valstybė* darināšanas autorību bija sliecies piešķirt ievērojamajam 19. gadsimta beigu un 20. gadsimta sākuma lietuviešu valodniekam Jonam Jablonskim (*Jablonskis*, 1860–1930). Skardžus to uzskatīja par Jablonska jaunvārdu. Piemēram, Skardžus lietuviešu trimdas laikraksta *Dirva* 1952. gada 24. aprīļa numurā rakstīja šādi:

.. nepriklausomaj Lietuvoj oficialiu terminu visuotinai jau buvo vartojama *valstybė*. Kilimo šis žodis yra vėlyvas naujadaras, rodos, J. Jablonskio sudarytas nusižiūrėjus į latvių *valstyba* (užuoat y patys latviai rašo i su brūkšneliu) ‘State; district’; dėl priesagų plg. liet. *lygyba*, *piktyba* ir *lygybė*, *piktybė*. [...] Tam tikrais atvejis su šia priesaga [-*ybė*] dar gali būti sudaroma daiktavardžių ir iš daiktavardžių, pvz.: *draugybė* ‘draugystė’, *kiaulybė* ‘kiaulystė’, *ponybė* ‘poniškumas, didybė’ (ir ‘ponai, ponija’), *šunybė* ‘šuniškas darbas’ ir kt. Taigi *valstybė* sudaryta iš *valstis*..⁷

[.. neatkarīgajā Lietuvā kā oficiāls termins vispārēji tika lietots *valstybė*. Cilmes ziņā šis vārds ir vēlins jaunvārds, šķiet, J. Jablonska darināts, noskatoties no latviešu *valstyba* (y vietā latvieši paši raksta i ar svītriņu) ‘State, district’; piedēkļu ziņā sal. liet. *lygyba*, *piktyba* un *lygybė*, *piktybė*. Noteiktos gadījumos ar šo piedēkli [-*ybė*] var tikt darināti lietvārdi

arī no lietvārdiem, piem.: *draugybė* ‘draudzība’, *kiaulybė* ‘cūcība’, *ponybė* ‘kundziskums’ (un ‘kungi’), *šunybė* ‘nekrietnība’ u. c. Tātad *valstybė* ir darināts no *valstis* ..]

Taču vēl pirms Skardžus lielās lietuviešu vārdnīcas *Lietuvių kalbos žodynas* aizsācējs Kazimiers Būga (*Būga*, 1879–1924) zināja, ka vārdu *valstybė* daudz agrāk bija lietojis lietuviešu vēsturnieks, valodnieks, folklorists, kultūras darbinieks Simons Daukants (*Daukantas*, 1793–1864), tādējādi tas nevarēja būt Jablonska jaunvārds. Būgas izrakstos *valstybė* fiksēts no agrinajiem Daukanta izdevumiem – *Prasma lotynų kalbos*⁸ un *Žodrodis*⁹.

Tikai 1997. gadā pēc vārdnīcas *Lietuvių kalbos žodynas* 18. sējuma (*vali-vėsus*)¹⁰ iznākšanas kļuva pilnīgi skaidrs, ka pirmais lietuviešu tekstos vārdu *valstybė* patiesām sācis lietot Daukants. Ja balstītos uz Frenkeļa un Smočiņska vārdnīcām, kā arī Skardžus pārdomām, tad varētu nodomāt, ka tas patiesi ir lietuviskas cilmes vārds un ka tieši Daukants arī ir tā autors, jo pirmais to lietojis.

Taču tā tas tomēr nav. *Valstybė* nav lietuviešu valodas darinājums vai jaunvārds, tas ir Daukanta aizgūvums no latviešu valodas – latvisms, ko Daukants sāka lietot savos rakstos. Kāpēc tas nav pamanīts jau agrāk? Gan Būga, gan Skardžus, gan Frenkelis un Smočiņskis taču zināja latviešu valodas vārdu *valstība* ar tādu pašu nozīmi ‘valsts, valstība’. Skardžus pat prātoja, ka Jablonskis, iespējams, lietuviešu vārdu ir darinājis pēc latviešu valodas vārda parauga. Kāpēc viņi neiedomājās, ka tas ir vienkārši aizgūts latviešu valodas vārds?

Galvenais lingvistiskais iemesls, kas traucēja pamanīt, ka lietuviešu *valstybė* ir latvisms, bija tā piedēklis *-ybė*. Latviešu valodā nav piedēkļa *-ībe*, ir tikai *-ība* (ar *-a*, nevis *-e*), bet lietuviešu valodā ir divi piedēkļi: *-ybė* un *-yba*. Tāpēc lietuviešu valodas speciālistiem šķita, ka šajā vārdā ir tieši īsti lietuviskais piedēklis *-ybė* (ar *-ė* galā), nevis latviešu *-ība*. Viņiem likās, ka *valstybė* ir radies no lietuviešu valodas elementiem:

⁵ Fraenkel 1965, 1192.

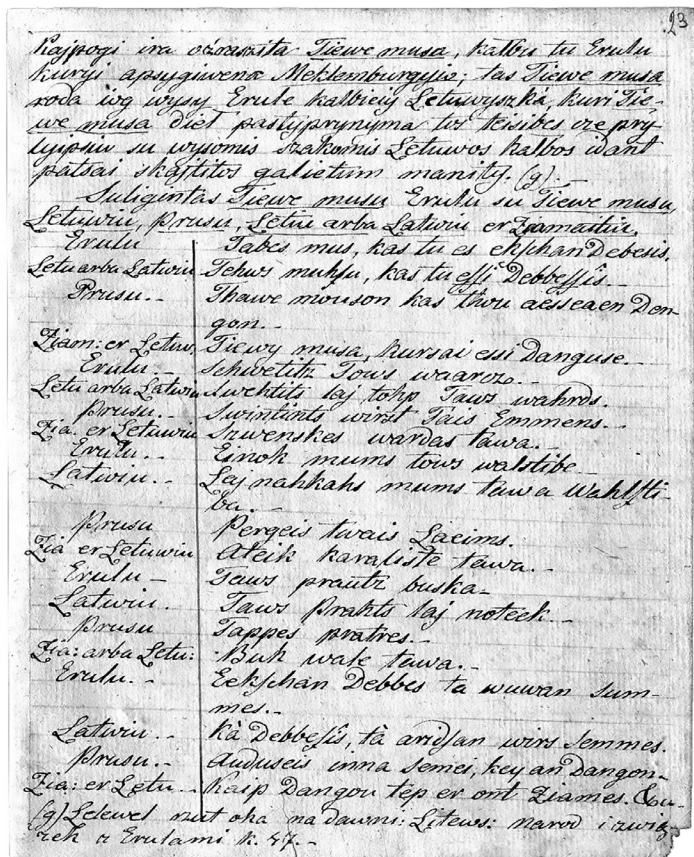
⁶ Smoczyński 2023, 2064.

⁷ Skardžius 1999, 855.

⁸ Daukantas 1837.

⁹ Daukantas 1838.

¹⁰ *Lietuvių kalbos žodynas* 18, 1997.

1. attēls. Darai lietuvīų ir žemaičių, 23. lpp.: heruļu walstibe (18. rinda), latviešu Wahlstiba (19.–20. rinda), žemaišu un lietuviešu karaliste (22. rinda); Vilniaus universiteto bibliotekos rankraščių skyrius: f. 1 – D 66

vārda *valstis* (aizgūvums no senkrievu valodas) un lietuviešu valodas piedēkļa *-ybē*.

Taču interpretējot šādu, šķietami lietuvīsku, vārda *valstybē* darināšanas modeli, tika pamanīts arī tā savādums. Atvasinājumi ar piedēkli *-ybē* lietuviešu valodā visbiežāk ir darināti no īpašības vārdiem, piem.: *aklybē* 'aklums' (: *aklas* 'akls'), *lygybē* 'vienlīdzība' (: *lygus* 'vienlīdzīgs, vienāds; līdzens'), *piktybē* 'ļautums' (: *piktas* 'ļauts; dusmīgs'), *puikybē* 'lieliskums; lepība' (: *puikus* 'lielisks; lepnis'), *skaistybē* 'nevainība, šķīstība' (: *skaistus* 'nevainīgs, šķīsts'), *teisybē* 'taisnība' (: *teisus* 'taisnīgs') un apzīmē abstraktu īpašību. Tiesa, ir arī viens otrs atvasinājums no lietvārda, piemēram, seno rakstu abstraktas vai kolektīvas nozīmes vārdi *draugybē* 'draudze, kopa' (: *draugas* 'draugs, biedrs'), *maldybē*

'dievbijīgums' (: *malda* 'lūgšana'), *valdonybē* 'padotība' (: *valdonas* 'valdnieks; padotais')¹¹, arī sarunvalodas vārdi ar nievājošu nozīmi *kiaulybē* 'cūcība' (: *kiaulē* 'cūka'), *ponybē* 'kundziskums' (: *ponas* 'kungš'), *šunybē* 'nekrietība' (: *šuo*, *šuns* 'suns'). Taču vārds *valstybē* nav nedz darināts no īpašības vārda, nedz ir vārda *valsčius* 'administratīvi teritoriāla vienība, pagasts' (valstiskuma) īpašības abstrakts, nedz kolektīvs lietvārds (tas nenozīmē 'valstu kopums'), nedz arī nievājošs apzīmējums. Citiem vārdiem, kaut arī izskatās, ka vārdam *valstybē* ir lietuviešu valodas piedēklis *-ybē*, lietuviešu valodas vārdarināšanas sistēma nespēj izskaidrot šī vārda atvasināšanas vēsturi.

¹¹ Ambrasas 2000, 14.

Tu tarpin Jaroslava Didesis Gudū kunegaikstis nu benges kanes su Boleslawu narsiuūi ir Msiu-
wa broli saō, sukas i walstibe, Lotawū arba Letuwiū
arūpus uppes Daugaōs gyvenantū ir tynai nu-
weikes jus pyli Odempē wadinama sugraime,
ir nauis i cōs weita wadynamo Jury skenden.
Tarapatū ikurs, reges cog detuue ir de maite tus
Lotawus kaiprosao wengy mius karie skelpe, ir gel-
kiejs, noris rasxtuse miva terondama, kaiprogj
tas pats Jaroslava tujau supates detuues ras, ditto
ieme kariaute.

2. attēls. *Istorija žemaitiška*, 53v. lp.: pirmo reizi lietuviėšu tekstā lietots vārds *valstybė* – formā *i walstibę Lotawū* (3. rinda); Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto biblioteka: f. 1 – SD 2

Simona Daukanta valstybė

Kā vārds *valstybė* parādījies Daukanta tekstos? Vēsturnieks Justins Dementavičs (*Dementavičius*) ir pievērsis uzmanību, ka Daukants, vēl dzīvodams Viļņā, ar 1822. gadu datētajā rokraksta grāmatā *Darai lietuvių ir žemaičių* (precīzāk – šī sacerējuma 1833. gada norakstā)¹² vispirms lietojis vārdu *valstybė* nevis kā lietuviėšu, bet kā heruļu valodas vārdu vairāku valodu tēvreižu tekstu salīdzinājumā – tas uzrakstīts *walstibe*¹³ (sk. 1. att.).

No Viļņas Daukants pārcēlās dzīvot uz Rīgu (precīzs datums nav zināms, taču iespējams, ka jau 1823¹⁴), no 1826. līdz 1834. gadam strādāja Rīgas ģenerālgubernatūrā. Un pirmo reizi vārdu *valstybė* jau lietuviėšu tekstā Daukants lietoja tieši savā Rīgā gatavotajā manuskriptā *Istorija žemaitiška*¹⁵ (ap 1831–1834¹⁶). Pats pirmais lietojuma gadījums liekas vissvarīgākais, jo no tā sākas vārda *valstybė* vēsture lietuviėšu valodā. Lūk, šī manuskripta *Istorija žemaitiška* vieta (53v. lp.; sk. 2. att.):

Daukants šajā rindkopā runā par 11. gadsimta pirmo pusi, min Maskavas lielkņazu Jaroslavu, kas devās uz latviešu (jeb lietuviėšu!)

valsti: *i walstibę Lotawū* arba *Letuwiū* (no Lietuvas perspektīvas – otrpus Daugavas), to iekaroja, sagrāva Odempē pili un tās vietā uzcēla citu – Tērbatu (*Jury, Tarapatū*). Tālāk skaidro, ka lietuviėšiem un žemaišiem (tātad, pēc Daukanta izpratnes, citiem lietuviėšiem, jo latvieši viņam arī bija lietuviėši) bija jāiet palīgā latviešiem, un tāpēc Jaroslavam bijis jāsāk karot ar pašiem lietuviėšiem, kaut arī avotos par to neesot rakstīts.

Vārdu *valstybė* Daukants manuskriptā *Istorija žemaitiška* lietojis tikai sešas reizes un tikai tā sākumā (53v.–79v. lp., bet visu manuskriptu veido 553 lapas = 1106 lappuses), tātad aptuvenais vārda *valstybė* aizgūšanas laiks lietuviėšu valodā ir 1831.–1833. gads.

Kā Daukants pats norādījis darbā *Darai lietuvių ir žemaičių*¹⁷, heruļu tēvreizi viņš pārņēmis no ievērojamā 19. gadsimta sākuma Viļņas Universitātes profesora Joahima Lelevela (*Lelewel*, 1786–1861) 1808. gadā izdotās grāmatas *Rzut oka na dawnosc Litewskich narodow i związki ich z Herulami*¹⁸. Tajā patiešām ir citēta tēvreize vairākās valodās (poļu, heruļu, latviešu, prūšu, lužiciešu, lietuviėšu) (sk. 3. att.).

¹² Daukantas 1833, 23.

¹³ Dementavičius 2013, 251; Daukantas 1976, 54.

¹⁴ Griškaitė 2003, 289, 78. piezīme.

¹⁵ Daukantas 1831–1834.

¹⁶ Subačius 2018, 362–365.

¹⁷ Daukantas 1833, 23.

¹⁸ Lelewel 1808.

<i>Polskié.</i>	— —	Oycze nasz, któryś jst w Niebiesiech;	Przyjdź Królestwo Twoje;
<i>Herulskié</i>	—	*Tabes mus, kas tu es eekschan Debbes's;	Enach mums Tows Walstibe;
<i>Lotewskié</i>	— —	*Tehvs muhsu, kas tu esi eekschan Debbessim;	Enach mums Tows Valstibs;
		*Taws myusu, kotry essi Debessim;	Eenhk mums Tava Valstibá;
		(Thawe nuson, kas ihu asse andangon;	Lay inok mums Towa Walstiba .
<i>Pruskié</i>	— —	*Thawe nouson, kas thou aesse aendengon;	Pergeis Twais Laeims;
		(Nos-en thewes, cur tu es Delbes;	Pareysey noumans Twayja Ryeny;
<i>Litewskié i Zmuzkié.</i>		Tieve musu, kursaj esi Danguse;	Penag mynys Thowe Mystlalsibe;
<i>Luzackié</i>	— —	*Woschzi r'ssch, kers sy nu Nebu;	Ateyk Karaliste Tava;
		*Vosz nasz, kenz sy na Nebobu;	Psiszknam Kralostwo Twojo;
			Pushish knam Krailestwo Twojo;

3. attēls. Lelewel 1808, 48. lpp (ielīme pēc 48. lpp.); sal. heruļu (2. un 3. rinda) un latviešu (4. un 5. rinda) tekstus; Vilniaus universiteto biblioteka: 24/Le165

Vatter	vsfer	der	du	bist	im	himmel	gheiligt	zwerd	din	nam	zukom
Tābes	mus	kas	tu	es	eekschān	debbessis/	Schwertz	tows	waartz/	enack	
uns	dein	reich	dein	zwill	geschch	uue	im	himmel	also	auff	
mums	tows	walstibe	tows	praats	bus	ka	eekschān	Debbes/	ta	wursān	
erden	unser	tāglich	brot	gib	vns	heüt	uergib	uns			
semmes.	Musse	denische	Wāyse	Düth.	müms	schodeen/	pammate	müms			
unser	schuld	als	uuir	uergeben	unfern	schuldigern	nit	ynfir	uns.		
musse	grāte	ka	meß	pammat	musse	parradueken/	Ne	wedde	mums		
böß	uerfuchung	sunder	behüt	uns	uor	allem	bösen				
louna	badeckle/	pett	passarga	mums	nir	wüffe	loune	Amen.			
Sis alles oder süm größern theil hab ich vō dem weit erfarn Johan Hasentōdtee so manch jar in Lyffland an den herren hōffen vnd Cāzeliē gewesen/vil erfare hat.											

4. attēls. Münster 1550, 932: tēvreize vācu izdevumā; latviešu vārda *valstība* forma jau uzrakstīta skaidri *tows walstibe* (4 e.); tāda pati forma ir arī *Cosmographia* 1550. gada latīņu izdevumā¹⁹; Universitätsbibliothek Freiburg: J 4763, d.

Lelevels savukārt norādījis, ka pirmo heruļu tēvreizi ar vārdu *Walstibe* pārņēmis no Volfganga Lācija (*Lazius*, 1514–1565) grāmatas *De gentium aliquot migrationibus sedibus fixis, reliquiis, linguarumque, initiis (et) immutationibus ac dialectis* 1572. gada izdevumā 789. lpp.²⁰ (Šajā Lācija grāmatas izdevumā gan tēvreizes teksts ir 787.–788. lpp.)

Latviešu valodas *valstība*

Vārds *walstibe* (mūsdienu latviešu valodā *valstība*) fiksēts jau pašos pirmajos latviešu rakstos, tas lietots tēvreizes lūgšanā, tulkojot

latīņu *regnum* vai vācu *Reich* 'valsts, valstība'. Vissenākie pieraksti rāda tikai aptuvenu vārda formu, sal. 16. gadsimta pirmās puses (ap 1507–1540) t. s. Gisberta tēvreizi²¹: *tow walscyby* 'tava valstība' un t. s. Simona Grūnava tēvreizi: *Tholbe müftlaftilbi*²². Tiesa, Mateusa Pretorija (*Prātorius*, 1635–1704) darbā *De lingua Prussica* šī Grūnava tēvreizes vieta ir skaidrāka: *thowe Wyswalstibe*²³. Citos 16. gadsimta tekstos vārda forma jau ir pilnīgi skaidra, piemēram, t. s. Bruno tēvreizē: *touws wallstibfs*²⁴.

¹⁹ Draviņš 1952, 216.

²⁰ Lelewel 1808, 42.

²¹ Biezais 1973, 13–15.

²² Arbužovs 1920, 357–358; Draviņš 1972, 150–151.

²³ Prātorius 1731, 554.

²⁴ Biezais 1973, 20.

TABES MVS KAS TV ES ECKSCHAN DEBBESSIS SCHVVE-
 TITZ TOVVS VVAARCZ ENAK MVMS TOVVS VVALSTIBE
 TOVVS PRAATZ BVSKA ECKSCHAN DEBBES TA VVVRSAN
 SVMMES MVSSSE DENISCHE MAYSE DVTH MVMS SCHODEN
 PAMMATE MVMS MVSSSE GRAKE KA MESS PAMMAT MVS-
 Vu 3 SE

5. attēls. Lazius 1557, 787: tēvreizes fragments ar TOVVS VVALSTIBE (2. rinda); Bayerische Staatsbibliothek München: 2 H. int. 67a.

Senākā zināmā iespēstā lūgsnas versija ir t. s. Johana Hāzentētera tēvreize, kuru savā pasaules ģeogrāfijas aprakstā *Cosmographia* ievietojis Sebastians Minsters (*Münster*, 1488–1552)²⁵. Latviešu tēvreizes teksts pirmoreiz publicēts grāmatas 1550. gada vācu izdevumā. Tajā redzama forma *tows walftibe* (sk. 4. att.).

Minsterā grāmata savukārt bija 1557. gadā izdotā Volfganga Lācija darba *De aliquot gentium migrationibus sedibus fixis, reliquiis, linguarumque, initiis (et) immutationibus ac dialectis* 787.–788. lpp. minētās šķietamās heruļu tēvreizes avots. Lācijs mūs interesējošos latviešu vārdus publicējis kā heruļu TOVVS VVALSTIBE (sk. 5. att.).

Šo formu viņš atkārtoja arī turpmākajos izdevumos. Ka Lācijs ir pārņēmis latviešu tēvreizes tekstu tieši no Minsterā, nevis no kāda cita avota, jau 1858.–1859. gadā argumentēti pierādīja toreizējais Tērbatas Universitātes docents, pilsētas ģimnāzijas skolotājs, vēsturnieks Karls Širrens (*Schirren*, 1826–1910) rakstā *Das Vaterunser der Heruler, als Plagiat erwiesen*²⁶. Viņa viedokli atbalstījuši arī vēlākie pētnieki: Leonīds Arbuzovs²⁷, Johans Zēvers²⁸, Alvilis Augstkalns²⁹, Ernesta Kazakēnaite (*Kazakēnaite*)³⁰.

Vārds *valstība* plaši lietots arī citos agrīnajos latviešu rakstos³¹, ne tikai pirmajās tēvrei-

zēs. Tas sastopams visās 16. gadsimta grāmatās: *Catechismus Catholicorum* (1585 – *walftibe* 5×, *walftieb* 1×, *walftibb* 1×), *Enchiridion* (1586 – *walftibe* 8×, *walftybe* 1×), *Evangelien und Epjsteln* (1587 – *walftibe* 22×, *walftybe* 8×, *walftiibe* 1×, *walftyba* 1×, *walftibes* 3×), *Undeudsche Psalmen* (1587 – *walftibe* 27×, *walftybe* 5×, *walftibes* 2×, *walftiban* 1×).

Vsk. nom. galotne <-a> fiksēta tikai vienreiz līdzās daudziem piemēriem ar <-e>. Tāda pati situācija ir arī 17. gadsimta sākuma latviešu rakstos. Tas pilnībā atbilst toreizējai latviešu valodas rakstības tradīcijai, kad visi gala zilbes īsie patskaņi neatkarīgi no to cilmes – divzilbīgos vārdos bieži, bet daudzsilbīgos gandrīz vienmēr – apzīmēti tikai ar <-e>. Vsk. nom. apzīmējums ar <-a> nostiprinājās tikai vēlāk, līdz ar Georga Manceļa (*Manzelius*, 1593–1654) darbiem. Viņš mūs interesējošā vārda vsk. nom. rakstījis tikai *Wallftiba*, bet nekad vairs ar <-e>. Manceļa rakstos līdzās atvasinājumam ar *-iba* visai bieži lietots arī īsākais vārds *Wallfta* vai *Wallfte*, abu nozīmes ir vienādas, proti, ‘valsts, valstība’.

Arī turpmāk latviešu rakstos ir lietoti abi lietvārdi – *valsts* un *valstība*. Šo vārdu lietojuma vēsturi atspoguļo arī divvalodu vārdnīcas. Manceļa vārdnīcā *Lettus* (1638) atrodams tikai īsais variants *Wallfta*, ar ko tulkoti vācu valodas vārdi *Königreich*³² un *Reich, Herrschafft*³³. Taču 17. gadsimta rokraksta vārdnīcās fiksēti abi vārdi. Kristofa Fīrekerā (*Fürecker*, 1612–ap 1685) vārdnīcā *Lettisches und Teutsches Wörterbuch* biežāk atrodams īsākais

²⁵ Draviņš 1952, 212–213; Münster 1550.

²⁶ Schirren 1859.

²⁷ Arbuzovs 1920, 358–360.

²⁸ Zēvers 1929, 512–513.

²⁹ Augstkalns 1930, 309–311.

³⁰ Kazakēnaite 2021, 5–9.

³¹ Visi piemēri no latviešu seno tekstu korpusa SENIE (www.korpuss.lv/senie).

³² Mancelius 1638, 105.

³³ Turpat, 141.

vārds – *Walsta, ein reich, könig reich, Walstas kohks, ein Zepter, regir-Stab*³⁴; *Walsts, eine herschafft, gebihte*³⁵, bet atvasinājums *valstība* citēts tikai no tēvreizē teksta *Taws ir tas Gohds, tew lenz, i.e. peederr ta walstiba, dir gebühret die Ehre u. das Reich Curt*³⁶.

Vairāk piemēru ar *valstība* atrodams Johana Langija (*Langius*, 1615–ap 1690) vārdnīcas *Lettisch-deutsches Lexicon* (1685) rokrakstā: *Walftiba, ein Reich*³⁷, *Walftiba, eine Herrschafft, Reich*³⁸, *Pawęsta Walftib' Babftthumb*³⁹. Abi vārdi, gan *valsts* (*valsta, valste*), gan *valstība*, visai plaši lietoti daudzās 17. gadsimta otrās puses tekstos, piemēram, Heinriha Ādolfija (*Adolphius*, 1622–1686) sagatavotajā Kurzemes luterāņu baznīcas rokasgrāmatā *Vermehretes Lettijches Hand=Buch* (1685)⁴⁰.

Latviešu rakstu valodā abi vārdi tika plaši lietoti arī 18. gadsimtā. Taču pamanāma arī zināma nozīmju atšķirība. Atvasinājums *valstība* galvenokārt saistīts ar 'valsti, valstību', bieži lietots vārdu savienojumos *Kehniņa Walftiba, Königreich*⁴¹; *Debbefu Walftiba, Himmelreich*⁴², bet isākais vārds apzīmē ne tikai 'valsti', piem., *Königreich, Kehniņa Walfts*⁴³; *Keijsera walfts, Kaijerthum*⁴⁴; *Großfürst aller Reuffen, Leels Wirfts Wiffas Kreewu Walfts*⁴⁵, bet arī mazāku teritoriālu vienību, piem., *gebiete oder Land worüber man zu gebieten hat, Teefa, Walfts*⁴⁶; *bafnizas walfts, Kirchspiel; muifchas walfts, Gebiet das zu einem Hof gehört*⁴⁷; *Kirchspiel, bafnizas walfts*⁴⁸.

19. gadsimta sākumā latviešu rakstos plašāk bija nostiprinājies vārds *valsts*, taču līdzās bija saglabājies arī *valstība*. Kaut visbiežāk lietots vārdu savienojumā *debesu valstība*, reizēm tas fiksēts arī ar 'laicīgas valsts' nozīmi.

Daukanta izvēle

Daukanta ideju izvēlēties šķietamo heuru vārdu *walstibe* varēja veicināt fakts, ka 19. gadsimta 20. gados Rīgā, kur tobrīd Daukants strādāja, Vidzemes gubernatūras sagatavotos tekstos latviešu valodā visai bieži tika lietots lietvārds *valstība* ar nozīmi 'valsts'. Sal. ar 1825. gada 27. novembri datētās Krievijas Senāta tiesas pavēles par cara Aleksandra I nāvi⁴⁹ tulkojuma vsk. ģen. *Kreewu=Walftibas* (sk. 6. att.); tāpat 1826. gada 9. jūlija Vidzemes gubernatūras pavēles par ceļa uz Rīgas kapsētu apsargāšanu *Kreewu=Walftibas*⁵⁰; 1827. gada 27. maija Vidzemes gubernatūras pavēles par klaiņojošiem zemniekiem *Kreewu=Walftibas*⁵¹; 1829. gada 11. septembra Vidzemes gubernatūras pavēles par zemnieku migrācijas reģistrāciju⁵² *Kreewu walftibas* (sk. 7. att.).

Redzams, ka laikā, kad Daukants rakstīja *Istorija žemaitiška*, Rīgā Krievijas valsts varas latviski publiskotajos rakstos tika plaši lietots vārds *valstība* savienojumā *Krievu valstība*, lai apzīmētu 'Krievijas valsti'. Ar šādiem dokumentiem nevarēja nesaskarties arī Daukants, kas tolaik strādāja gubernatūrā.

Atšķirībā no problēmām, kas rodas, cenšoties skaidrot Daukanta vārdu *valstybė* ar lietuviešu valodas vārddarināšanas līdzekļiem, latviešu valodas lietvārda *valstība* darināšana nekādas šaubas nerada. Tas ir ierasta darināšanas tipa ar piedēkli *-ība* atvasinājums no vārda *valsts*. Atvasinājumi no lietvārda ar piedēkli *-ība* bieži sastopami arī mūsdienu latviešu

³⁴ Fürecker 1997, 304.

³⁵ Turpat.

³⁶ Turpat.

³⁷ Langius 1685, 17, 1.

³⁸ Turpat, 169, 2.

³⁹ Turpat, 95a, 1.

⁴⁰ Adolphi 1685.

⁴¹ Elvers 1748, 189; Lange 1777, 1, 351.

⁴² Stender 1789, 2, 328.

⁴³ Elvers 1748, 158.

⁴⁴ Stender, 1789, 1, 346.

⁴⁵ Lange 1777, 1, 254.

⁴⁶ Elvers 1748, 158.

⁴⁷ Stender 1789, 1, 346.

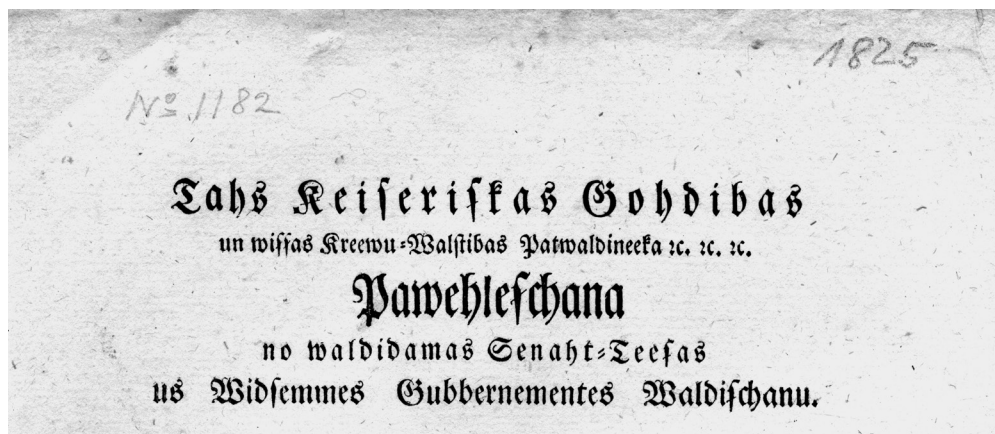
⁴⁸ Lange 1777, 1, 344.

⁴⁹ *Tahs Keijerifkas Gohdibas* 1825.

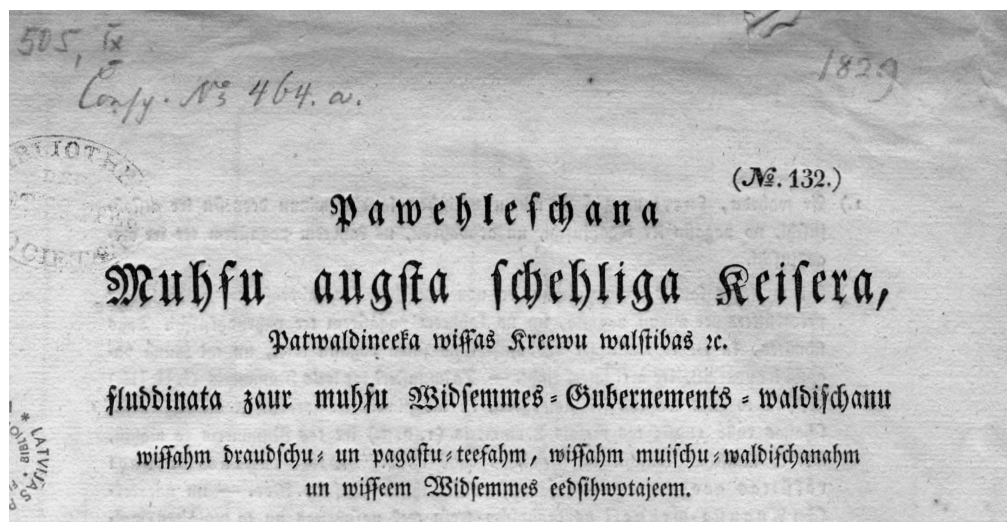
⁵⁰ *Tahs Keijerifkas Gohdibas* 1826.

⁵¹ *Sawas Keijerifkas Gohdibas* 1827.

⁵² *Pawehlefhana Muhfu augsta fchehlīga Keijera* 1829.

6. attēls. Ar 1825. gada 27. novembri datētās Krievijas Senāta tiesas pavēles par cara Aleksandra I nāvi tulkojums ar formu *Kreewu=Walstibas* (2. rinda); Latvijas Nacionālā bibliotēka: 34 inv. 60982

7. attēls. Ar 1829. gada 11. septembri datētās Vidzemes gubernatūras pavēles par zemnieku migrācijas reģistrāciju tulkojums ar formu *Kreewu walstibas* (3. rinda); Latvijas Universitātes Akadēmiskā bibliotēka, J. Misiņa nodaļa: Inv. 17622

valodā, sal. *amatniecība* (: *amatnieks*), *auglība* (: *auglis*), *bērnība* (: *bērns*), *brālība* (: *brālis*), *verdzība* (: *vergs*) u. c.⁵³

Kaut daļa no šiem lietvārdiem neapšaubāmi ir samērā neseni darinājumi, vārddarināšanas

tips ir zināms arī no senajiem rakstiem. Šādi atvasinājumi fiksēti, piemēram, Manceļa rakstos – *draudzība* (: *draugs*), *godība* (: *gods*), *mantība* (: *manta*), *mūžība* (: *mūžs*) un arī *valstība* (: *valsts*)⁵⁴.

Loks noslēdzas: aizgūdam no Lelevela it kā heruļu vārdu *walstibe*, Daukants patiesībā paņēma latviešu valodas vārdu *walstibe*.

⁵³ Sal. Endzelīns 1951, 392; *Mūsdienu latviešu literārās valodas gramatika* 1959, 1, 122–124; *Latviešu valodas gramatika* 2013, 230–231; sal. arī Ambrasas 2000, 8–17.

⁵⁴ Fridenberga 2012, 7.

Vārda formu Daukants pārņēma no Lelevela, Lelevels no Lācija, Lācijs no Minstera, Minsters no Hāzentētera: Hāzentēters (16. gs. pirmā puse) → Minsters (1550) → Lācijs (1557) → Lelevels (1808) → Daukants (1831–1833).

Daukants arī vēlāk reizēm savos darbos lietoja *valstybė*, kaut biežāk izmantoja citus sinonīmus (*karalystė, rykė, ūkė, valdystė*). Sākumā vārdu *valstybė* Daukants turklāt lietoja ne tikai vienā nozīmē, tas varēja nozīmēt arī vienkārši ‘vara’. Bet vienā no vēlākajiem darbiem, t. s. Lielajā poļu-lietuviešu vārdnīcā (1852–1856), vārds *valstybė* ar nozīmi ‘valsts’ Daukantam jau bija kļuvis par ierastu vārdu, sal. *Krolestwo, rykie, walstye* (I 565); *Państwo, walstye* (II 332); *Sobie-państwo, sau-walstye* (III 210).

Izplatība pēc Daukanta

Taču tas nebūt nenozīmē, ka vārdu *valstybė* Daukants pats arī iedzīvināja lietuviešu valodā. No Daukanta to uz īsu brīdi bija noskaidrojies Žemaitijas bīskaps, rakstnieks Motiejs Valančus (*Valančius*, 1801–1875), taču pēc Daukanta nāves vārds *valstybė* lietuviešu valodā ilgi netika lietots. 19. gadsimta otrajā pusē ‘valsts’ jēdzienu apzīmēja ar citiem vārdiem: *valstija, viešpatystė, viešpatija*. Vārdu *valstybė* no Daukanta rakstiem izcēla rakstnieks un politiskais darbinieks Povils Višinskis (*Višinskis*, 1875–1906). Laikrakstā *Vilniaus žinios* – pirmajā legālajā lietuviešu avīzē, ko izdeva Viļņa pēc 1904. gadā atcēltā latīņu burtu aizlieguma lietuviešu valodai, – 1905. gada 29. janvārī [11. februārī] Višinskis publicēja rakstu *Kiek pinigų surenka ir išleidžia Rusų vyriausybė* [Cik naudas ievāc un izdod krievu valdība]⁵⁵. Tajā līdztekus ar agrāko *viešpatystė* Višinskis lietoja arī Daukanta *valstybė*, lūk, dažī piemēri: *kiek pinigų išleido visa valstybė dėl karo* ‘cik naudas izdeva visa valsts par karu’; *viešpatystės skolų procentams apmokėti* ‘valsts parādu procentu apmaksāšanai’; *viešpatystės turtų ministerijos* ‘valsts īpašumu ministrijas’; *valstybės skolų apmokėjimas* ‘valsts parādu apmaksa’; *valstybės izdo (kaznos) pinigų* ‘valsts kases naudas’.

⁵⁵ Višinskis 1905, 1.

Kādu brīdi Višinskis šaubījās, lietoja vairāk nekā vienu sinonīmu. Taču aptuveni no 1905. gada vidus svārstības viņa tekstos vairs nav sastopamas, tad viņš jau rakstīja tikai *valstybė*, kaut citos laikrakstos un grāmatās tobrīd lietoti apzīmējumi *viešpatystė* un *valstija*. Īpaši svarīga šai sakarā ir Višinska 1905. gada 30. jūnija [13. jūlija] vēstule⁵⁶, kurā viņš norāda, ka jāizvēlas tieši vārds *valstybė*: “Šis tas pataisyta, bet ne viskas nes reikėjo skubėti progā pasinaudoti. Liko dar ten kai-kur *valstybė*, o kitur *viešpatija, viešpatystė*. Geriau būtų visur padėti „*valstybė*”.” [Šis tas ir izlabots, bet ne viss, jo vajadzēja steigties izmantot izdevību. Vēl šur tur ir palicis *valstybė*, bet citur *viešpatija, viešpatystė*. Labāk būtu visur likt „*valstybė*”.]⁵⁷ (Sk. 8. att.) Ja nebūtu Povila Višinska, *valstybė* tagad lietuviešiem varbūt liktos tikai kā dīvains, senatnīgs un aizmirsts Daukanta vārds.

Tā laika kontekstā Višinskis ar savu izvēlēto vārdu *valstybė* likās ļoti novatorisks. Pēc viņa kā otrais vārdu *valstybė* sāka lietot vēsturnieks, politiskais darbinieks Augustins Janulaitis (*Janulaitis*, 1878–1950), kas 1905. gada martā–aprīlī arī atteicās no līdzšinējā apzīmējuma *viešpatystė*. Taču tas nenozīmē, ka līdz ar to vārds *valstybė* jau bija ieviesies. Pat tā paša gada beigās visos dokumentos, ko pieņēma Lielais Viļņas seims (1905. gada 21.–22. novembrī [4.–5. decembrī]) – visas Lietuvas un visu politisko partiju kongress, kas diskutēja par Lietuvas politisko nākotni –, dominēja agrākie termini ‘valsts’ apzīmēšanai: *viešpatystė* un *valstija* (piemēram, zināmajā 2. [15.] novembra Lietuviešu memorandā Krievijas Ministru padomes priekšsēdētājam grāfam S. Vitem lietots tikai apzīmējums *valstija*). Vienīgi Lietuvas sociāldemokrātu partija, kas nepiedalījās Seimā, bet sastādīja savu alternatīvu kongresa programmu, rakstīja *valstybė*⁵⁸. Sociāldemokrātu izvēli par labu vārdam *valstybė* iespējams saistīt ar Janulaiša vārdu.

Kāpēc vairumā dokumentu (izņemot sociāldemokrātu), kas saistīti ar Lielo Viļņas seimu,

⁵⁶ Publicēts: Višinskis 1964, 560–561; Višinskis 1901–1906, 80.

⁵⁷ Višinskis 1901–1906, 80.

⁵⁸ Motieka 1996, 288–289.

1. VI
 3. VII
 15/7 05

Vakar isieliaus 138-148 psl
 šis las palasvta, bek ne vinas,
 nes reirējo skubēt progā pasi-
 naudēt. Liko das ten kai - ves
 valstybē, o kitus viespatija,
 viespatystē. Gensau būtes vīru
 pādēti "valstybē".
 Ar gavai Tamsta 50 Jveica,
 rijos ir 50 Duona. Uz nusiun
 lino nēmonojau 74 kap.
 Viso gens!
 P. Višinskas

80

8. attēls. Povila Višinska 1905. gada 30. jūnija [13. jūlija] vēstule Mortai Zauņūtei (Zauniūtē), 80. lpp.: viņš norāda, ka pārskatīties un netīšām atstājis ne tikai vārdu *valstybē*, bet arī citus sinonīmus; Vilniaus universiteto bibliotekas Rankraščiu skyrius: f 1 – F 463

gandrīz nemaz nav lietots vārds *valstybē*? Tāpēc, ka ne Višinskis, ne Janulaitis šos dokumentus neizstrādāja. Vairākums citu lietuviešu kultūras darbinieku tai laikā vēl nevēlējās vārdu *valstybē*. Šis vārds bija iekļauts Jurgā Šlapēja (Šlapelis, 1876–1941) 1907. gadā izdotajā svešu un nesaprotamu vārdu vārdnīcīnā *Svetimų ir nesuprantamų žodžių žodynėlis* (ievads parakstīts 1906. gada 2. februārī): “**Valstybē** – viešpatystē, karalystē”⁵⁹, tātad ar lasītājiem saprotamu vārdu *viešpatystē* skaidrots viņiem mazāk

zināmais *valstybē*. Arī valodniekam Kazimieram Būgam 1907. gadā ne īpaši patika *valstybē*, viņš kā labāku alternatīvu piedāvāja *viešpatija* ‘valstybē, gosudarstvo’ (jo *viešpats* – ‘gosudar’, valdonas)⁶⁰.

Arī Jons Jablonskis, lielākā lietuviešu valodas autoritāte, pirmo lietuviešu rakstu valodas normatīvo gramatiku autors, neslicās izvēlēties vārdu *valstybē*. Bet pēc Lielā Viļņas seima Višinskis kļuva par jaunā laikraksta *Lietuvos ūkininkas* redaktoru, un, kā pamanījis vēsturieks Rimants Miknis (*Miknys*), pirmos divus

⁵⁹ Šlapelis 1907, 106. Sal. Dementavičius 2015, 128.

⁶⁰ Būga 1958, 113.

Secinājumi

numurus (pirmais – 1905. gada 1. [14.] decembrī, otrais – 15. [28.] decembrī) faktiski rediģēja P. Višinskis un J. Jablonskis, turklāt pēdējais rūpējās tikai par laikraksta valodu un stilu⁶¹. Višinskis un Jablonskis strādāja roku rokā. Radikālākais Višinskis izcēla un centās ieviest jaunu, neierastu, pat nesaprotamu vārdu *valstybė*, bet viņa mērenākais līdzstrādnieks Jablonskis vēl šaubījās, līdz tomēr, iespējams, 1905. gada decembrī beidzot piekāpās. Savukārt laikraksts *Vilniaus žinios* izteiktāk pārgāja pie vārda *valstybė*, sākot ar 1906. gada 21. februāra [6. marta] numuru. Šādam lūzumam bija jānotiek ar Jablonska piekrišanu. Tādējādi valodnieka Skardžius minējums, ka vārds *valstybė* ir Jablonska jaunvārds, nav apstiprinājies – Jablonskis ne tikvien nav šo vārdu radījis, viņš tam ir pat kādu laiku pretojies.

Valodniekiem īpaši neiebilstot, vārds *valstybė* ir nostiprinājies vispārējā lietuviešu valodas lietojumā. Šis vārds lietuviešiem ir ļoti parocīgs, no tā darināti daudzi atvasinājumi – *valstybinis* ‘valsts, valstisks’, *valstybiškas* ‘valstisks’, *valstybingumas* ‘valstiskums’. Turklāt lietuviešiem *valstybė* liekas savējais vārds: ne tikai tāpēc, ka tam ir šķietami lietuvisks piedēklis *-ybė*, bet arī semantiski tas it kā asociējas ar vārdiem *valdyti* ‘valdīt’, *valdžia* ‘vara’, *valdymas* ‘valdišana; pārvalde’. Un nav tik svarīgi, ka šādu asociāciju nevar īsti pamatot. Skardžius vienmēr uzsvēra šķietami netipisko vārda *valstybė* darināšanu, bet vienlaikus atkārtoti vārdu aizstāvēja: „esame ja [valstybė] įpratę vartoti ir todėl ji mums yra lietuviška” [esam to pieraduši lietot, un tāpēc tā mums ir lietuviska], „dabar jau turime tenkintis nors ir ne visai tinkama [...] *valstybe*” [tagad mums ir jāapmierinās kaut arī ar ne visai pareizo .. *valstybė*].⁶²

⁶¹ Miknys 1995, 58.

⁶² Skardžius 1998, 812.

VĒRES

Adolphi, H. (1685) *Vermehretes Lettifches Hand=Buch* [...]. Mitau : George Radetzky.

Ambrazas, S. (2000) *Daiktavardžių darybos raida, 2. Lietuvių kalbos vardažodiniai vediniai*. Vilnius : Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.

Arbuzovs, L. (1920) Latviešu tēvreizes senos tekstos. *Izglītības ministrijas mēnešraksts*, 10, 357–362.

Augstkalns, A. (1930) Par vecajām tēvreizēm. *Izglītības ministrijas mēnešraksts*, 1, 309–311.

Lietuviešu valodas tekstā vārds *valstybė* pirmo reizi fiksēts 1831.–1833. gadā Simona Daukanta darbā *Istorija žemaitiška* – formā *i walstibę Lotawū*.

Daukanta vārds *valstybė* ir lietuviešu valodas latvisms, t. i. – vārds, kas aizgūts no latviešu valodas. Daukants to pārņēma kā heruļu valodas vārdu no Lelevela. Forma *walstibe* pie Daukanta nonāca šādā ceļā: Hāzentēters (16. gs. pirmā puse) → Minsters (1550) → Lācijs (1557) → Lelevels (1808) → Daukants (1831–1833).

Pamudināt Daukantu pārņemt vārdu *valstybė* lietuviešu valodā varēja viņa darbs gubernatūrā Rīgā, kur viņš noteikti sastapās ar tekstiem, kuros bija lietots latviešu valodas vārdu savienojums *Kreewu(=) walstibas* (vsk. ģen.).

Pirmais piemirsto Daukanta vārdu *valstybė* lietoja Povils Višinskis 1905. gada 29. janvāra [11. februāra] laikraksta *Vilniaus žinios* rakstā *Kiek pinigų surenka ir išleidžia Rusų vyriausybė*. 1905. gada laikā Višinskis pilnīgi pārgāja uz vārdu *valstybė* (atteicās no tolaik populāriem sinonīmiem *viešpatystė, valstija*). Otrais pēc Višinska 1905. gada martā–aprīlī Daukanta *valstybė* sāka lietot Augustins Janulaitis. Valodnieks Jons Jablonskis vārdu *valstybė* sāka pieņemt kā valodas faktu, domājams, pašās 1905. gada beigās.

1905. gada Krievijas revolūcija, karš ar Japānu, 1905. gada beigu Lielais Viļņas seims un 1906. gada pavasara Krievijas Valsts domes vēlēšanas bija tas politiskais konteksts, kurā ‘valsts’ jēdziens kļuva īpaši aktuāls, un sacensības par ērtāko vārdu tā apzīmēšanai lietuviešu valodā 1906. gadā uzvarēja vārds *valstybė* – laikraksts *Vilniaus žinios* uz to pārgāja, sākot ar 1906. gada 21. februāri [6. martu].

- Biezais, H. (1973) *Beiträge zur Lettischen Kultur- und Sprachgeschichte. Acta academiae aboensis, ser. A, 47 (2)*. Åbo : Åbo akademi.
- Būga, K. (1958) *Rinkiniai raštai*, 1, sudarė Zigmas Zinkevičius. Vilnius : Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla.
- [Daukantas, S.] (1831–1834) *ISTORYJE ZEMAYTYSZKA*. Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto biblioteka: f. 1 – SD 2 (rokraksts, autografs).
- [Daukantas, S.] (1833) *DARUS Letuwiu er Ziamaitiu surasz S. TIEWELIS, u. z. [...] Metusy 1833*. Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyrius: f. 1 – D 66 (rokraksts, noraksts).
- [Daukantas, S.] (1837) *PRASMA ŁOTINŪ KALBOS PARASZĘ K. W. MYLE*. Petrapilie : Ispausta pas K. Hintze.
- [Daukantas, S.] (1838) *ZODRODYS toie kningelieie essontiu žodiū, EPITOME. HISTORIAE SACRAE*. Petropoli.
- Daukantas, S. (1976) *Raštai*, 1, sudarė V[ytautas] Merkys, tekstą paruošė B[irutė] Vanagienė. Vilnius : Vaga.
- Daukantas, S. (1993–1996) *Simono Daukanto raštai. Didysis lenkų-lietuvių kalbų žodynas*, 1–3, parengė Giedrius Subačius. Vilnius : Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1993–1996 (1852–1856).
- Dementavičius, J. (2013) Ištariame valstybė. Daukanto politinės minties štrichai. *Naujasis židinys–Aidai*, 4, 245–252.
- Dementavičius, J. (2015) *Tarp ūkininko ir piliečio: modernėjančios Lietuvos politinės minties istorija*. Vilnius : Lietuvos istorijos institutas.
- Draviņš, K. (1952) Das Hasentötersche lettische Vaterunser. *Studi Baltici*, 9, 211–230.
- Draviņš, K. (1972) Latviešu 16. gs. rakstu pieminekļi attēlos. Izlase. *Archivs*, 3 (2), 147–175.
- Elvers, C. (1748) *LIBER MEMORIALIS LETTICUS, Oder Lettifches Wörter=Buch [...]*. RIGA : bey Samuel Lorentz Frölich.
- Endzelins, J. (1951) *Latviešu valodas gramatika*. Rīga : Latvijas Valsts izdevniecība.
- Fraenkel, E. (1965) *Litauisches etymologisches Wörterbuch*, 2. Heidelberg : Carl Winter, Göttingen : Vandenhoeck & Ruprecht.
- Fridenberga, A. (2012) Motivācijas attieksmes sufiksālajiem atvasinājumiem ar *-ība* Georga Manceļa darbos. *Baltu filoloģija*, 21 (2), 5–16.
- Fürecker, Ch. *Lettifches und Teutfches Wörterbuch zufahmen geschrieben und mit fleiß gefamlet Von Christopher Fürecker*. Latvijas Akadēmiskā bibliotēka, L. dr. b. 5361 (rokraksts, noraksts). Publicēts: Trevor G. Fennell, *Fürecker's dictionary: the first manuscript* (1997). Rīga : Latvijas Akadēmiskā bibliotēka.
- Griškaitė, R. (2003) Dominikas Cezarijus Chodzka – Simono Daukanto kolega. *Archivum Lithuanicum*, 5, 263–296.
- Grumadienė, L.; Žilinskienė, V. (1997) *Dažninis dabartinės lietuvių kalbos žodynas (mažėjančio dažnio tvarka)*. Vilnius : Mokslo aidai.
- Kazakėnaitė, E. (2021) *Nepamet mums grēkus mūsu* jeb latviešu tēvreize 16. gs. pasaules aprakstos un tēvreižu krājumos. *Baltu filoloģija*, 30 (1/2), 4–25.
- Lange, J. (1777) *Vollständiges deutfchlettisches und lettifchdeutsches Lexicon, nach den Hauptdialecten in Lief= und Curland aufgefertigt von Jacob Lange*. Mitau : J. Fr. Steffenhagen.
- Langius, J. (1685) *Lettifch=Deutsches LEXICON*. Universitätsbibliothek Heidelberg, Heid. Hs. 78 (rokraksts, autografs). Publicēts: Ernests Blese, *Nicas un Bārtas mācītāja Jāņa Langija 1685. gada latviski-vāciskā vārdnīca ar īsu latviešu gramatiku* (1936). Rīga : Latvijas Universitāte.
- Latviešu valodas gramatika*. (2013) Rīga : Latvijas Universitātes Latviešu valodas institūts.
- Lazius, W. (1557) *De gentium aliquot migrationibus sedibus fixis, reliquiis, linguarumque, initiis (et) immutationibus ac dialectis*. Basel: Off. Oporiniana. Bayerische Staatsbibliothek München: 2 H. int. 67a.
- Lelewel, J. (1808) *Rzut oka na dawnosc Litewskich narodow i związki ich z Herulami*. W Wilnie : Józef Zawadzki. Vilniaus universiteto biblioteka: 24/Le165.
- Lietuvių kalbos žodynas* 18. (1997) *Vali–Vėsus*, tomą redagavo: Irena Ermantytė, Gertrūda Naktinienė, Jonas Paulauskas, Ritutė Petrokienė, Dovilė Svetikienė, Zita Šimėnaitė, Vytautas Vitkauskas (vyr. redaktorius), Klementina Vosylytė. Vilnius : Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
- Mancelius, G. (1638) *LETTUS, Das ift Wortbuch Sampt angehengtem täglichem Gebrauch der Lettifchen Sprache*. Riga : Gerhard Schröder.

- Miknys, R. (1995) *Lietuvos demokratų partija 1902–1915 metais. Lietuvių atgimimo istorijos studijos*, 10. Vilnius : A. Varnas.
- Motieka, E. (1996) *Didysis Vilniaus seimas. Lietuvių atgimimo istorijos studijos*, 11. Vilnius : Saulabrolis.
- Münster, S. (1550) *Cofmographej oder beschreibung aller ländere, herfchafften, fürnemfien stetten, geschichten, gebreüche[n], hantierungen etc. ietz zum drittem mal trefflich jere durch Sebaftianum Munfteru[m] gemeret vnd gebeffert*. Basel : H. Petri. Universitätsbibliothek Freiburg: J 4763, d.
- Pawehlefehchana Muhfu augfta fchehliga Keifera, Patwaldineka wiffas Kreewu walftibas etc. fluddinata zaur muhfū Widfemmes=Gubernements=waldifchanu. [Rihges=pillī, 11. September 1829.]. Latvijas Universitātes Akadēmiskā bibliotēka, J. Misiņa nodaļa: Inv. 17622.
- Prātorius, M. (1731) Von den unterschiedlichen Mund=Arten der alten Preußen. *Acta Borussica ecclesiastica, civilia, literaria*, Des 2. Bandes, Viertes Stück. Königsberg und Leipzig : Chriftoph Gottfried Eckart.
- Sawas Keiferifkas Gohdibas un wiffas Kreewu=Walftibas Patwaldineeka etc. etc. Pawehlefehchana is Widfemmes Gubbernementes Waldifchanas, wiffahm muifchahm un femneeku=draudfehms par sīņņu. Rihges Pillī 1827, 27. Majā. Latvijas Nacionālā bibliotēka: 4668 inv. 52–15298.
- Schirren, C. (1859) Das Vaterunser der Heruler, als Plagiat erwiesen. *Bullētin de la classe historique et philologique de l'académie Impériale de St. Pétersbourg*, 16, 131–139.
- Skardžius, P. (1998) *Rinkiniai raštai*, 3. *Bendrinės kalbos kultūra*, parengė Albertas Rosinas. Vilnius : Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
- Skardžius, P. (1999) *Rinkiniai raštai*, 5. *Akcentologija, Bendrinės kalbos kultūra, publicistika*, parengė Albertas Rosinas. Vilnius : Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
- Smoczyński, W. (2023) *Słownik etymologiczny języka litewskiego. Wydanie drugie, poprawione i znacznie rozszerzone* (na prawach rękopisu). Pieejams: [http://rromanes.org/pub/alii/Smoczyński W. Słownik etymologiczny języka litewskiego.pdf](http://rromanes.org/pub/alii/Smoczyński%20W.%20Słownik%20etymologiczny%20języka%20litewskiego.pdf) (20.06.2023.).
- Stender, G. F. (1789) *Lettijches Lexikon. In zween Theilen abgefaffet, und den Liebhabern der lettijchen Litteratur gewidmet von Gotthard Friedrich Stender*. Mitau : J. F. Steffenhagen.
- Subačius, G.; Vanags, P. (2016) Žodis *valstybė* – Simono Daukanto pasiskolintas latvizmas. *Archivum Lithuanicum*, 18, 337–372.
- Subačius, G. (2018) *Simono Daukanto Rygos rašyba (1827–1834)*. Vilnius : Lietuvos istorijos institutas.
- Šlapelis, J. (1907) *Svetimų ir nesuprantamų žodžių žodynėlis. Skaitytojams palengvinimas*, sudarė Jurgis Šlapelis. Tilžė : E. Jagomasto spaustuvė.
- Tahs Keiferifkas Gohdibas un wiffas Kreewu=Walftibas Patwaldineeka etc. etc. Pawehlefehchana no waldidamas Senaht=Teefas us Widfemmes Gubbernementes Waldifchanu, Tai 27. Now. 1825. Latvijas Nacionālā bibliotēka: 34 inv. 60982.
- Tahs Keiferifkas Gohdibas, wiffas Kreewu=Walftibas Patwaldineeka Pawehlefehchana, dohta no Widfemmes Gubbernementes Waldifchanas Rihges Eedfiwotajeem, Rihges Pillī 9. Juhli Mehn. 1826. Latvijas Nacionālā bibliotēka: L3 88.
- Višinskis, P. (1901–1906) Povila Višinska vēstules no 'Varpas' un 'Ūkininkas' redakcijas arhīva (1901.–1906. g.); Vilniaus universiteto bibliotēkas Rankraščių skyrius: f 1 – F 463 (rokraksti, autogrāfi).
- Višinskis, P. (1905) Kiek pinigų surenka ir išleidžia Rusų vyriausybė. *Vilniaus žinios*, 1905 m. sausio 29 [vasario 11] d., 1.
- Višinskis, P. (1964) *Raštai*, surinko Adolfas Sprindis. Vilnius : Vaga.
- Zēvers, J. (1929) Vecas tēvreizis latviešu valodā. *Izglītības ministrijas mēnešraksts*, 12, 512–518.

Summary

The Lithuanian word *valstybė* 'state, polity' – a loanword borrowed in Riga from Latvian language by Simonas Daukantas

The Lithuanian word *valstybė* 'state, polity' was first registered in 1831–1833 in a Lithuanian text by Simonas Daukantas – *History of the Lithuanian Lowlands (Istoriye Zemaytyszka)* in Riga, Latvia.

Daukantas borrowed the word *valstybė* from Latvian. He believed he had appropriated the word from the Herulian language (not Latvian) via Joachim Lelewel's text. The word had reached Daukantas

in this sequence: Hasentöter (beginning of the sixteenth century) → Münster (1550) → Lazius (1557) → Lelewel (1808) → Daukantas (1831–1833).

Daukantas' work at the General Governor's office in Riga must have stimulated him to transfer *valstybė* into Lithuanian. Daukantas must have seen the printed texts containing the Latvian combination *Kreewu(=) walfības* 'of the Russian state' that were circulating in the office, which could have encouraged him to adapt it for his Lithuanian text.

One of the first to resurrect Daukantas' forgotten loanword *valstybė* was the writer, political activist Povilas Višinskis, in the January 29 [February 11], 1905 issue of the Lithuanian newspaper *Vilniaus žinios* ('Vilnius News') in the article "Kiek pinigų surenka ir išleidžia Rusų vyriausybė" (How Much Money the Russian Government Collects and Spends). Possibly, during the beginning and certainly by the middle of 1905 Višinskis fully switched to using the word *valstybė* and abandoned *viešpatystė* and *valstija*, which were popular synonyms at the time. After Višinskis, a member of the Lithuanian Social Democratic Party, Augustinas Janulaitis, used the word *valstybė* in March and April, 1905. At the very end of 1905 the linguist Jonas Jablonskis must have accepted the fact that *valstybė* had become the more widely used word.

The Russian revolution and the war with Japan in 1905, the Great Assembly of Vilnius at the end of 1905, and the State Parliament elections at the beginning of 1906 made the concept of 'state, polity' very frequent and relevant. In 1906, *valstybė* finally won the competition with its synonyms as the most correct way of expressing the concept. It was noteworthy that Višinskis (circa January 1905) and Janulaitis (circa April 1905) had selected this word, but the approval by Jablonskis (circa December 1905) could have been the most decisive factor for the subsequent wide spread of the word *valstybė*.

Keywords: Simonas Daukantas, Lithuanian *valstybė*, Latvian *valstība*, Wolfgang Lazius, Joachim Lelewel, Povilas Višinskis.

Redakcijā saņemts: 25.06.2023.

DAUGAVAS VIDUSTECES PALIENES SPĒJA AKUMULĒT PALU ŪDENUS

Dāvis Gruberts, *Dr. biol., Mg. env. sci.*, Daugavpils Universitātes Dabaszinātņu un veselības aprūpes fakultātes Vides un tehnoloģiju katedras docents. Zinātniskās intereses: Daugavas palieņu ezeru hidroloģija un fitoplanktona ekoloģija, Palu pulsa koncepcijas adaptācija Baltijas reģionā, Daugavas palu noteces ilgtermiņa mainība, Daugavas ūdens masu dinamikas, sastāva un īpašību eksperimentālie pētījumi ar Lagranža metodi.

Raksturvārds: pavasara pali, maksimālais caurplūdums, Daugavas vidusteces paliene, palu ūdeņu akumulācija, palienes ūdens ietilpība (kapacitāte).

Ievads

Daugavas ielejas paliene posmā Naujene–Jēkabpils (turpmāk tekstā – Daugavas vidusteces paliene) atrodas Austrumlatvijas zemienes Jersikas līdzenumā. Šajā posmā Daugavas ieleja ir plata un sekla, ar ļoti mazu gultnes kritumu ($0,05\text{--}0,10\text{ m km}^{-1}$)¹ un plašām palienēm abos upes krastos (1. attēls). Palienu no Daugavas gultnes nodala kilometriem gari piegultnes vaļņi.² Ūdens līmeņa svārstības šajā Daugavas ielejas posmā neietekmē zemāk esošās Pļaviņu HES darbība, savukārt vietējā notece šeit veido tikai 10 % no kopējās gada noteces. Līdz ar to galvenā loma šī posma hidroloģiskajā režīmā ir no Daugavas augšteces pieplūstošā ūdens daudzuma maiņai, it īpaši pavasara palos. Šī Daugavas ielejas posma ģeomorfoloģisko īpatnību dēļ pavasarī tas uz vairākām nedēļām pārtver un akumulē ievērojamu daļu palu ūdens, kas rodas, kūstot sniegam Daugavas baseina centrālajā un austrumu daļā.

Pavasara pali Daugavas vidustecē parasti sākas marta beigās un turpinās līdz maija

vidum, kulmināciju sasniedzot aprīļa sākumā vai vidū atkarībā no sniega kušanas intensitātes un palu ūdens pieplūdes ātruma un daudzuma. Būtiska ietekme uz palu sākumu, ilgumu un kulminācijas brīdi var būt arī ledus sastrēgumiem Daugavas gultnē un nokrišņiem lietus veidā sniega kušanas laikā.³

Pirmais mēģinājums novērtēt Daugavas vidusteces palienes spēju akumulēt palu ūdeņus veikts 2007. gadā valsts pētījumu programmas *Kalme* ietvaros ar ģeomatikas un hidroloģisko aprēķinu metodēm.⁴ Saskaņā ar Daugavas vidusteces palienes ģeotelpiskās modelēšanas rezultātiem vidējā daudzgadīgā palu līmeņa gadījumā Daugavpils–Jersikas posmā tā spēj akumulēt vairāk nekā $0,31\text{ km}^3$ ūdens. Savukārt hidroloģiskie aprēķini liecina, ka 20. gadsimta lielākajos palos (1931. gada maijā–aprīlī) vienas diennakts laikā tajā varēja uzkrāties ap $4,06 \times 10^7\text{ m}^3$ palu ūdens. Šie aprēķini ir balstīti uz “melnās kastes” principu un pieņēmumu, ka negatīvā ikdienas caurplūdumu starpība jeb caurplūduma deficīts, kas pavasara palu

¹ Gruberts 2019.

² Eberhard 1972.

³ Latkovska 2015; Nezhihovskij 1988.

⁴ Škute et al. 2008.

1. attēls. Daugavas vidusteces paliene Ilūkstes lejteces apvidū 2009. gada pavasara palos

Foto: D. Gruberts

sākuma fāzē pastāv starp Daugavpili un Jēkabpili, nav vis mērījumu kļūda, bet gan sekas tam, ka daļa palu ūdens no upes gultnes ieplūst paliē un tur uzkrājas. Izmantojot šo pieeju un atlasot Daugavpils un Jēkabpils hidroloģiskajos posteņos dažādos gados vienlaikus iegūtos caurplūdumu datus, 2015. gadā Daugavpils Universitātē veikts pirmais pētījums, kurā ir mēģināts novērtēt Daugavas vidusteces paliēnes spēju akumulēt palu ūdeni dažādu ūdens līmeņu un caurplūdumu gadījumā.⁵

Šim pētījumam ir divi mērķi: (1) novērtēt Daugavas vidusteces paliēnes palu ūdens akumulācijas spēju dažādu ūdens līmeņu un caurplūdumu gadījumā, izanalizējot ikdienas caurplūduma datus, kas iegūti Daugavpils un Jēkabpils hidroloģiskajos posteņos desmit lielākajos pavasara palos 20. gadsimtā; (2) novērtēt un izcelt plūdu riska samazināšanas efektu

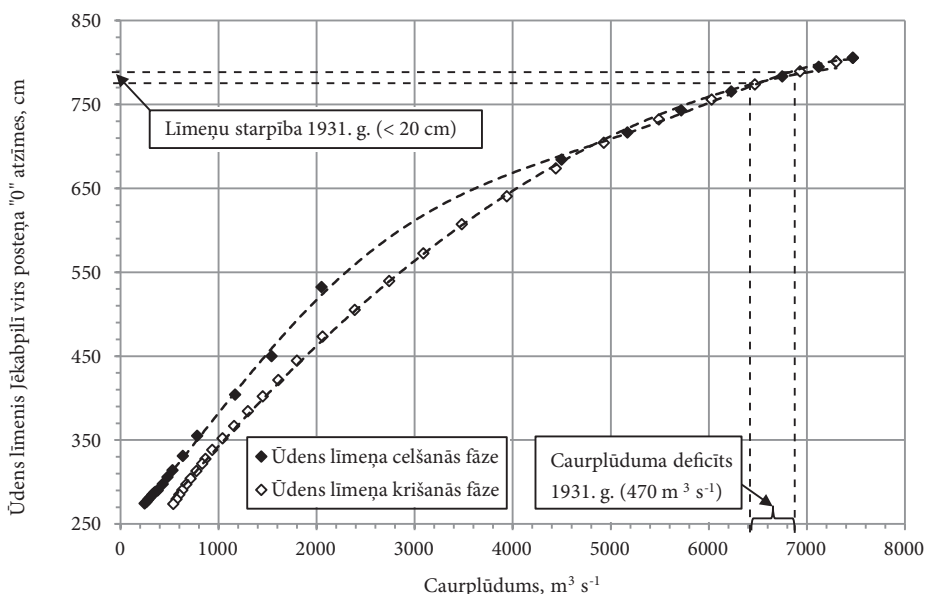
jeb ekosistēmas pakalpojumu, kuru Jēkabpilij nodrošina Daugavas vidusteces paliēne, palu perioda sākumā pārtverot un uzkrājot ievērojamo daļu Daugavas palu ūdens noteces un tādējādi būtiski pazeminot maksimālo iespējamo ūdens līmeni Jēkabpilī.

Metodes

Uzsākot pētījumu, vispirms tika izvēlēti desmit nozīmīgākie pavasara pali Daugavas vidustecē 20. gadsimtā, ņemot vērā maksimālos caurplūdumus, kas novēroti Daugavā pie Daugavpils palu kulminācijas brīdī.⁶ Šim pētījumam nepieciešamās Daugavpils un Jēkabpils hidroloģisko posteņu ikdienas caurplūduma datu rindas martā, aprīlī un maijā tika iegūtas no ikgadējo hidroloģisko novērojumu datu krājumiem, kas publicēti pagājušā

⁵ Gruberts, Vilcāne 2015.

⁶ Gosudarstvennyj vodnyj kadastr 1987.

2. attēls. Daugavas ūdens līmeņa-caurplūduma liknes pēc Jēkabpils hidroloģiskajā postenī 1931. gadā veikto novērojumu datiem

gadsimta 40.–80. gados.⁷ Trūkstošās Jēkabpils hidroloģiskā posteņa caurplūduma vērtības tika iegūtas grafoanalītiskā ceļā: izmantojot t. s. ūdens līmeņa-caurplūduma liknes, kas konstruētas, balstoties uz 1931. gada pavasara palos veiktajiem novērojumiem (2. attēls).⁸

Turpmākajā pētījuma gaitā tika aprēķināta Daugavpils un Jēkabpils hidroloģisko posteņu caurplūdumu starpība ($\text{m}^3 \text{s}^{-1}$), izmantojot gan vienlaikus iegūtās caurplūduma vērtības, gan ar 24 stundu nobīdi laikā. Tas bija nepieciešams, jo Daugavas palu ūdenim ir nepieciešams noteikts laiks, lai no Daugavpils aizplūstu līdz Jēkabpilij.⁹ Negatīvās caurplūdumu starpības tika atlasītas atsevišķi un analizētas sīkāk, pieņemot, ka tās norāda uz palu ūdens pārtveršanu un uzkrāšanos Daugavas palienē ūdens līmeņa celšanās fāzē. Lai noskaidrotu Daugavas vidusteces palienes maksimālo palu ūdens ietilpību noteiktā laika periodā, negatīvās caurplūdumu starpības tika pārrēķinātas diennakts noteces

apjomā un summētas, tādējādi iegūstot kopējo caurplūduma deficītu Daugavai pie Jēkabpils attiecīgajā gadā.

Savukārt maksimālā ūdens līmeņa samazinājums Daugavā pie Jēkabpils, kas rodas, pateicoties Daugavas vidusteces palienes regulējošajam efektam, tika noskaidrots, izmantojot jau minēto ūdens līmeņa-caurplūduma likni. Atliekot uz abscisu ass maksimālos caurplūdumus Daugavā pie Jēkabpils un Daugavpils, no ordinātu ass bija iespējams nolasīt tiem atbilstošās maksimālās ūdens līmeņa augstuma atzīmes Daugavā pie Jēkabpils ar un bez palienes regulējošās ietekmes (2. un 5. attēls). Starpība starp šiem diviem ūdens līmeņiem centimetros tad arī norāda uz iespējamo ūdens līmeņa samazinājumu Jēkabpilī palu laikā, kas radies Daugavas vidusteces palienes akumulējošās darbības ietekmē.

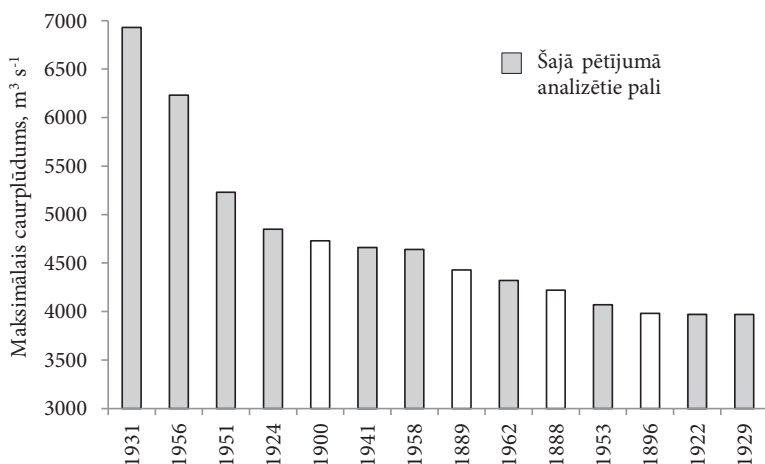
Rezultāti

Kopš 1881. gada, kad Daugavā pie Daugavpils tika uzsākti regulāri hidroloģiskie novērojumi, 14 gadi ir bijuši tādi, kuros pavasara palu maksimālais caurplūdums ir sasniedzis

⁷ Gruberts, Vilcāne 2015.

⁸ Turpat.

⁹ Škute et al. 2005.

3. attēls. Nozīmīgākie pavasara pali Daugavas hidroloģisko novērojumu vēsturē. Caurplūdums attiecas uz Daugavpils hidroloģisko posteni

vai pārsniedzis 4 tūkstošus $\text{m}^3 \text{s}^{-1}$ (3. attēls)¹⁰. 20. gadsimtā tik liels palu caurplūdums Daugavā pie Daugavpils ir novērots 1922., 1924., 1929., 1931., 1941., 1951., 1953., 1956., 1958. un 1962. gadā.¹¹ Šie desmit izcilākie 20. gadsimta pavasara pali tika izvēlēti un sīkāk analizēti šī pētījuma ietvaros.

Salīdzinot savā starpā pavasara palu perioda piepildīšanās fāzei atbilstošos ikdienas caurplūdumus, kuri vienlaikus novēroti Daugavā pie Daugavpils un Jēkabpils, redzams, ka gandrīz visos gadījumos pie Jēkabpils caurplūdums ir bijis ievērojami mazāks nekā pie Daugavpils (1. tabula), respektīvi, starp šīm vietām ir pastāvējusi negatīva caurplūdumu starpība jeb caurplūduma deficīts. No šī salīdzinājuma izriet, ka vislielākais caurplūduma deficīts ir izveidojies 1956. gada 21. aprīlī ($2560 \text{ m}^3 \text{ s}^{-1}$). Tomēr ir jāņem vērā, ka palu ūdenim nepieciešams noteikts laiks, lai veiktu aptuveni 95 km garo distanci no Daugavpils līdz Jēkabpilij, tādēļ patiesībai tuvākas būtu tās caurplūdumu starpības, kuras aprēķinātas ar nobīdi laikā. Kā redzams, ar diennakts starpību aprēķinātais Daugavpils un Jēkabpils hidroloģisko posteņu caurplūduma deficīts ir ievērojami mazāks nekā vienlaikus veikto

mērījumu gadījumā, taču joprojām saglabājas negatīvs (1. tabula)¹². Ņemot vērā 24 stundu nobīdi laikā, maksimālais caurplūduma deficīts starp Daugavpili un Jēkabpili ir bijis 1924. gada 4. aprīlī ($2230 \text{ m}^3 \text{ s}^{-1}$).¹³

Kā liecina 1. tabulā apkopotie rezultāti, caurplūduma deficīts Daugavā pie Jēkabpils pavasara palu piepildīšanās fāzē nav tieši atkarīgs no attiecīgā gada maksimālā caurplūduma. Piemēram, 1931. gada pavasarī, kad tika novēroti visizcilākie pali kopš regulāru hidroloģisko novērojumu sākuma Latvijā, caurplūduma deficīts Daugavā pie Jēkabpils bija relatīvi mazs ($470 \text{ m}^3 \text{ s}^{-1}$). Savukārt 1924. gada palos caurplūduma deficīts ir bijis piecas reizes lielāks, lai gan tie ir bijuši tikai ceturkie lielākie pali 20. gadsimtā (3. attēls). Šādu neatbilstību maksimālajiem palu caurplūdumiem ir iespējams izskaidrot, ņemot vērā vairāku faktoru vienlaicīgu ietekmi uz palu viļņa veidošanos dažādās Daugavas baseina daļās palu perioda sākuma fāzē, kad notiek ūdens līmeņa strauja celšanās un palieņu applūšana.

Viens no svarīgākajiem ietekmējošajiem faktoriem ir sniega kušanas "frontes" virzība pāri Daugavas baseinam pavasarī. Palus izraisošā sniega kušana parasti sākas Daugavas

¹⁰ Gruberts, Vilcāne 2015.

¹¹ Gosudarstvennyj vodnyj kadastr 1987.

¹² Gruberts, Vilcāne 2015.

¹³ Turpat.

1. tabula. Maksimālā caurplūdumu starpība Daugavā Daugavpils–Jēkabpils posmā desmit lielākajos pavasara palos 20. gadsimtā

Gads	Maksimālā caurplūdumu starpība Daugavpils–Jēkabpils posmā, ņemot vērā nobīdi laikā, m ³ s ⁻¹	Maksimālā caurplūdumu starpība Daugavpils–Jēkabpils posmā, ņemot vērā 24 stundu nobīdi laikā, m ³ s ⁻¹
1922	+20	-110
1924	-2270	-2230
1929	-139	-51
1931	-1550	-470
1941	-1410	-800
1951	-630	-290
1953	-140	-240
1956	-2560	-800
1958	-720	-450
1962	-610	-360

baseina rietumu daļā, un tā fronte, pamazām virzoties uz austrumiem, sasniedz Daugavas augšteces rajonus tikai pēc vairākām dienām vai nedēļām. Rezultātā Daugavas baseina rietumu daļas upēs pali sākas ievērojami agrāk, radot vietējos palu viļņus, kuri ir salīdzinoši mazi un samērā ātri (parasti dažās dienās vai nedēļās) noplok. Šādos apstākļos galvenajam palu vilnim, kas nedaudz vēlāk veidojas Daugavas baseina austrumu daļā, Daugavas vidusteces palieņu rajonā vairs nav lielas hidrauliskas pretestības, kuru radītu tur sakrājiem vietējais palu ūdens. Līdz ar to “normāla” pavasara palu scenārija gadījumā, sniega kušanas fronteī pārvietojoties austrumu virzienā, Daugavas vidusteces paliene spēj pārtvert un uzkrāt maksimāli daudz palu ūdens, kas pieplūst no Daugavas augšteces. Palu ūdens novirzīšanu uz palieni palu perioda sākuma fāzē veicina arī masīvie ledus sastrēgumi, kuri gandrīz katru gadu veidojas pie Līksnas, Glaudānu salas u. c. vietās Daugavas vidustecē.^{14, 15} Ekstremālos gadījumos ledus sastrēgumu dēļ caur Daugavas palienēm šeit izplūst līdz pat 70 % no kopējā Daugavas palu ūdens daudzuma.¹⁶

Savukārt 20. gadsimta lielākos palus 1931. un 1956. gadā izraisīja neparasti vēla un strauja sniega segas kušana, kas sākās vienlaikus visā Daugavas baseinā, turklāt ziemā tajā bija uzkrājies arī ārkārtīgi liels sniega daudzums, kas par 200–250 % pārsniedza daudzgadīgos vidējos rādītājus.^{17, 18} Sniega segas kušana vienlaikus visā Daugavas sateces baseinā, iespējams, radīja lielus vietējos palu viļņus, kuri piepildīja Daugavas vidusteces palieni, būtiski kavējot no augšteces rajoniem plūstošā palu viļņa iespiešanos tajā. Tādējādi 1931. gada palos pie Jēkabpils bijis daudz mazāks caurplūduma deficīts nekā 1924. gadā (4. attēls). Balstoties uz šiem piemēriem, varam pieņemt, ka visefektīvāk Daugavas vidusteces paliene spēj akumulēt no augšteces rajoniem pieplūstošo palu ūdeni tajos gados, kad vietējā palu ūdens šeit ir vismazāk.

Kā liecina šī pētījuma rezultāti, maksimālais caurplūduma deficīts Daugavā pie Jēkabpils izveidojās 1924. gada 4. aprīlī (2230 m³ s⁻¹ jeb 1,96 × 10⁸ m³ diennaktī). Šajos palos negatīva caurplūdumu starpība starp Daugavpili un Jēkabpili pastāvēja piecas dienas (4. attēls), kurās kopumā tika pārtverti un akumulēti

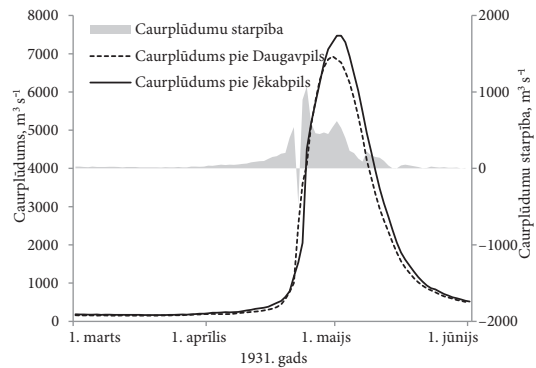
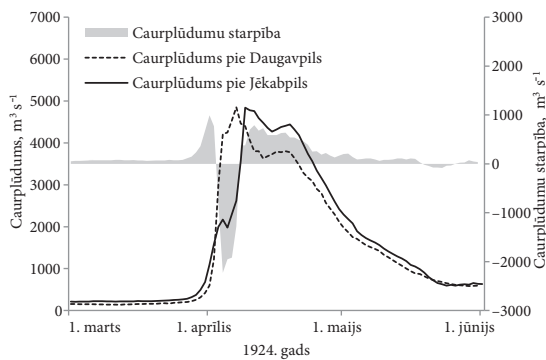
¹⁴ Latkovska 2015.

¹⁵ Glazacheva 1965.

¹⁶ Turpat.

¹⁷ Pastors 1987.

¹⁸ Nezhihovskij 1988.

4. attēls. Caurplūdums Daugavā pie Jēkabpils un Daugavpils un to deficīts 1924. un 1931. gada palos

6,18 × 10⁸ m³ jeb 0,62 km³ palu ūdens¹⁹. Tas liecina, ka maksimālā palu ūdens ietilpība visam Daugavas vidusteces palienes Daugavpils–Jēkabpils posmam var būt pat divas reizes lielāka nekā tā, kas iepriekš bija noteikta, izmantojot digitālo zemes virsas augstuma modeli (sk. ievadu). Turklāt tā ievērojami pārsniedz arī Pļaviņu HES ūdenskrātuves kopējo tilpumu (0,51 km³), no kura tikai neliela daļa tiek izmantota ūdens līmeņa regulēšanai Daugavā palu laikā. Tādējādi Daugavas vidusteces palienes spējai īsā laikā pārtvert gandrīz pusi no Daugavas ikdienas caurplūduma un to ilgstoši akumulēt ir daudz lielāka ietekme uz Daugavas noteci palu laikā nekā mākslīgai tās regulēšanai Pļaviņu HES ūdenskrātuvē.

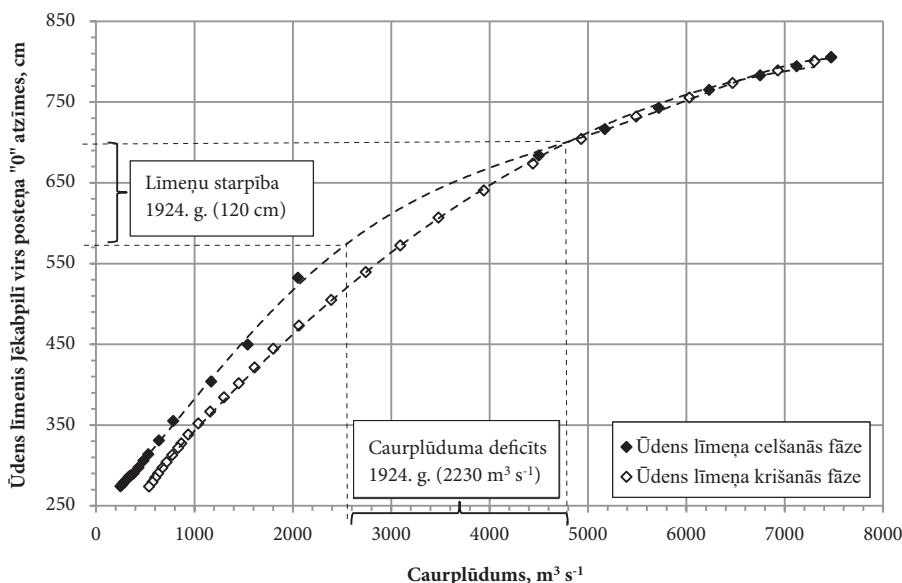
Caurplūduma deficīts Daugavā pie Jēkabpils, kuru palu laikā rada palienes regulējošā ietekme, izraisa arī noteiktu ūdens līmeņa pazeminājumu, kas, kā jau iepriekš minēts, ir nosakāms, izmantojot ūdens līmeņa–caurplūduma likni Jēkabpilij (5. attēls). Kā redzams, maksimālajam caurplūduma deficitam, kas izveidojās 1924. gada 4. aprīlī, atbilst vismaz 120 cm liels ūdens līmeņa pazeminājums, salīdzinot ar to, kāds teorētiski būtu novērojams Daugavā pie Jēkabpils, ja Daugavas paliene nepārtvertu no upes augštes pieplūstošo palu ūdeni un tādējādi neveiktu savu regulējošo darbību. Minētie piemēri apliecina Daugavas

vidusteces palienes sniegtā ekosistēmas pakalpojuma – plūdu riska mazināšanas – nozīmību Jēkabpilij un citām Daugavas krastu pašvaldībām pavasara palu laikā.

Tomēr Daugavas vidusteces palienes maksimālā iespējamā palu ūdens ietilpība, visticamāk, ir vēl lielāka nekā šajā pētījumā noteiktā, jo caurplūduma deficītu Daugavā pie Jēkabpils galvenokārt samazina vietējā notece, kas arī palu laikā veidojas starp Daugavpili un Jēkabpili Laucesas, Liksnas, Berezovkas (Dvietes un Ilūkstes), Dubnas un citu mazāku pieteku satetes baseinos. Nozīmīga loma maksimālā palu ūdens līmeņa un caurplūduma samazināšanai šajā Daugavas ielejas posmā varētu būt arī iztvaikošanai no brīvas ūdens virsas visā palienes teritorijā. Turklāt pieņēmums, ka palu ūdens attālumam no Daugavpils līdz Jēkabpilij veic 24 stundās, īsti neatbilst novērojumiem dabā. Ikgadējie eksperimenti palu kulminācijas brīdī, kas tiek veikti Daugavā leļpus Daugavpils kopš 2007. gada, izmantojot Daugavpils Universitātes dreifējošu zinātnisko pētījumu platformu un Lagranža metodi, liecina, ka palu ūdens masas no Daugavpils līdz Jēkabpilij var nonākt arī ātrāk nekā diennakts laikā.²⁰ Piemēram, 2023. gada 9.–10. aprīlī (palu kulminācijas brīdī) vidējais ūdens masas pārvietošanās ātrums šajā Daugavas ielejas posmā bija ap 6 km h⁻¹, kad caurplūdums ir aptuveni 3 tūkst. m³ s⁻¹.

¹⁹ Gruberts, Vilcāne 2015.

²⁰ Gruberts et al. 2022.

5. attēls. Iespējamais ūdens līmeņa pazeminājums Daugavā pie Jēkabpils palu perioda sākuma fāzē, ņemot vērā caurplūduma deficītu Daugavpils–Jēkabpils posmā 1924. gada 4. aprīlī

Šādos apstākļos palu ūdens šo distanci veica aptuveni 16 stundās²¹.

Vēl lielāku palu gadījumā tuvāk patiesībai būtu caurplūdumu salīdzināšana nevis ar 24 stundu, bet gan ar 12 stundu nobīdi laikā. No tā izriet, ka caurplūduma deficītiem, kas lielos palos pastāv starp Daugavpili un Jēkabpili palu perioda sākumā, vajadzētu drīzāk atbilst tiem, kas ir apkopoti 1. tabulas 2. kolonnā. Savukārt caurplūduma deficīti, kas noteikti ar 24 stundu nobīdi laikā, vairāk atbilst relatīvi maziem pavasara paliem, kuros maksimālais caurplūdums Daugavā pie Daugavpils nepārsniedz $1000 \text{ m}^3 \text{ s}^{-1}$. Tādējādi ir vairāki iemesli uzskatīt, ka piemērotos hidroloģiskos apstākļos Daugavas paliene Daugavpils–Jēkabpils posmā spēj īsā laikā pārtvert un akumulēt vēl lielāku ūdens daudzumu par to, kāds noteikts šajā pētījumā (t. i. $> 0,62 \text{ km}^3$ palu ūdens).

Secinājumi

Labvēlīgos hidroloģiskos apstākļos palu perioda papildīšanās fāzē Daugavas vidusteces paliene Daugavpils–Jēkabpils posmā spēj

pārtvert un akumulēt vismaz 2230 m^3 palu ūdens sekundē jeb $0,2 \text{ km}^3$ ūdens diennaktī. Maksimālā ūdens ietilpība šai Daugavas palienes daļai pārsniedz $0,62 \text{ km}^3$, tādējādi būtiski ietekmējot Daugavas noteci un ūdens līmeni pie Jēkabpils pavasara palu sākumā.

Daugavas vidusteces paliene būtiski samazina plūdu riskus Jēkabpilij palu perioda papildīšanās fāzē, pazeminot maksimālo iespējamo ūdens līmeņa augstumu pilsētā par vairāk nekā metru, tādējādi samazinot arī iespējamo postījumu apmēru un materiālos zaudējumus, kuri varētu rasties, ja šīs dabiskās regulējošās hidroloģiskās sistēmas Daugavas vidustecē vispār nebūtu.

Pateicības

Autors izsaka sirsnīgu pateicību *Dr. geogr. Elgai Apsītei* (Latvijas Universitāte), dabaszinātņu bakalaurei vides zinātnē *Kristīnei Vilcānei* (Daugavpils Universitāte) un inženierim *Rūdolffam Grubertam* (AS *Ceļuprojekts*) par palīdzību šim pētījumam nepieciešamo hidroloģisko novērojumu datu ieguvē un apkopošanā.

²¹ Gruberts, nepubl.

VĒRES

- Eberhard, G. J. (1972) *Srojenije i razvitije dolin basseina reki Daugava*. Rīga : Zinātne.
- Glazacheva, L. I. (1965) *Ljedovyyj i termicheskiy rezhim pek i ozer Latvijsskoj SSR*. Rīga : Zvaigzne.
- Gosudarstvennyj vodnyj kadastr* (1987) *Mnogoletnyje dannye o rezhime i resursah poverhnosnyh vod sushi*. Tom X. Latvijsskaja SSR. Leningrad : Gidrometeoizdat.
- Gruberts, D. (2019) Downstream Transformation of the Flood-Flow Characteristics within the River-Floodplain System of the Middle Daugava. In: *Environment. Technology. Resources. Proceedings of the 12th International Scientific and Practical Conference. Vol. I*. Rēzekne : Rēzekne Higher Educational Institution. Pieejams: <http://journals.rta.lv/index.php/ETR/article/view/4150/4063> (24.06.2023.).
- Gruberts, D. (nepubl.) Trešā diennakts ilguma dreifa ekspedīcija Daugavas vidustecē pavasara palu laikā 2023. gada 9.–10. aprīlī. *XVII Daugavas palu dreifa ekspedīcijas materiāli*. Daugavpils Universitāte: Vides zinātnes un tehnoloģiju katedra.
- Gruberts, D.; Paidere, J. (2014) Lagrangian drift experiment on the Middle Daugava River (Latvia) during the filling phase of the spring floods. *Fundam. Appl. Limnol.*, 184 (3), 211–230.
- Gruberts, D.; Paidere, J.; Gavars, J.; Luksts, I. (2022) Pirmā diennakts ilguma dreifa ekspedīcija pa Daugavu pavasara palu laikā, izmantojot Lagranža metodi. In: *Latvijas ūdeņu vides pētījumi un aizsardzība*. Latvijas Universitātes 76. zinātniskā konference. Rakstu krājums. Rīga : LU Bioloģijas fakultāte, 34.–36. Pieejams: https://dspace.lu.lv/dspace/bitstream/handle/7/57006/Latvijas_udenu_videnu_vides_petijumi_2022.pdf?sequence=1&isAllowed=y (24.06.2023.).
- Gruberts, D.; Vilcāne, K. (2015) Floodwater storage capacity of the Middle Daugava floodplain. In: *Environment. Tehnology. Resources. Conference Proceedings*. Rēzekne : Rēzekne Higher Educational Institution. Pieejams: <http://journals.ru.lv/index.php/ETR/article/view/251/665> (24.06.2023.).
- Latkovska, I. (2015) *Latvijas upju hidroloģiskā režīma ilgtermiņa un sezonālās izmaiņas*. Promocijas darbs. Rīga : Latvijas Universitāte, ĢZFF. Pieejams: https://dspace.lu.lv/dspace/bitstream/handle/7/31011/298-50941-Latkovska_Inese_ip05033.pdf?sequence=1&isAllowed=y (24.06.2023.).
- Nezhihovskij, P. A. (1988) *Navodnenija na pekax i ozerah*. Leningrad : Gidrometeoizdat.
- Pastors, A. A. (1987) Zashory i zatory lĵda na p. Daugave na uchastke g. Jekabpils – g. Plavinas. *Sbornik rabot Gidrometeorologicheskovo centra*, 1 (21). Leningrad : Gidrometeoizdat.
- Škute, A.; Gruberts, D.; Soms J.; Paidere, J. (2014) Ecological and hydrological functions of the biggest natural floodplain in Latvia. *Ecohydrology & Hydrobiology*, 8 (2–4), 291–306.

Summary

The floodwater storage capacity of the Middle Daugava River floodplain

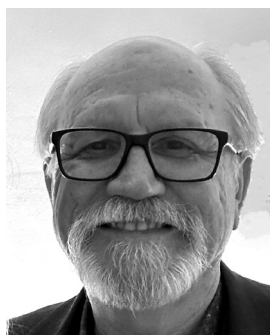
This study is an attempt to evaluate one of the main ecosystem services provided by the Middle Daugava River floodplain to the town of Jēkabpils – flood risk mitigation. During the spring floods, the floodplain of the Middle Daugava River, located between Daugavpils and Jēkabpils, is the most important location where floodwaters accumulate in the entire course of the Daugava River. By intercepting and accumulating a large volume of the floodwaters for a lengthy period of time, the risks of flooding are significantly reduced with possibly related material losses for urban municipalities such as Līvāni, Jēkabpils and Pļaviņas. To establish the volume of water that can accumulate on the floodplain of the Middle Daugava River during the spring floods, daily discharges in the Daugava River near Daugavpils and Jēkabpils observed during the “Top 10” spring floods in the 20th century were selected for this study. The discharge data series were first compared, paying special attention to the initial phase of the spring floods, when the floodplain of the Daugava River fills up and the measured discharges at Jēkabpils are significantly lower than those at Daugavpils for several consecutive days. When calculating the differences in daily discharges, the approximate time needed for the flood wave to cover the 95 km long distance from Daugavpils to Jēkabpils was taken into account. It was found that the maximum rate of the floodwater accumulation on the Middle Daugava River floodplain can reach 2230 m³ s⁻¹ or about 0.2 million m² per day, and the maximum capacity of the entire floodplain is more than 0.62 km³.

Accumulation of such an extensive volume of water on the Middle Daugava River floodplain reduces the maximum possible height of the water level in Jēkabpils at the onset of the floods by more than a meter, thus protecting the town's anti-flood protection structures and unprotected parts from more destructive floods than those observed to date.

Keywords: spring floods, peak discharges, Middle Daugava floodplain, floodwater accumulation, floodplain storage capacity.

Redakcijā saņemts: 25.06.2023.

SIRDS UN ASINSRITES SLIMĪBU MIRSTĪBAS RISKĀ PROGNOZE NĀKAMAJAM GADAM NO ANONIMIZĒTIEM LATVIJAS VESELĪBAS APRŪPES SISTĒMAS DATIEM: XGBOOST MAŠĪNMĀCĪŠANĀS ALGORITMA IESPĒJAMĪBAS PĀRBAUDE¹

Uģis Sprūdžs, biznesa vadības maģistrs, ieguvis *Chartered Financial Analyst* sertifikātu, ir Čikāgas Universitātē izglītots analītikas un datu zinātnes vadības speciālists ar vairāk nekā 20 gadu darba pieredzi Ziemeļamerikas banku un apdrošināšanas sektoros, Rīgas Stradiņa universitātes Attīstības un projektu departamenta Studiju kursu izstrādes eksperts un viesdocents Biznesa, mākslas un tehnoloģiju augstskolā RISEBA, Baltijas studiju veicināšanas apvienības (*Association for the Advancement of Baltic Studies*) padomes kasieris, kopš 2021. gada ASV Fulbraita (*Fulbright*) stipendiju programmas speciālists. Pedagoģiskais darbs saistās ar datu zinātnes lietojumu uzņēmumu vadībā un sabiedrības veselības jomā. Čikāgas Universitātē ieguvis biznesa vadības maģistra grādu ekonometrijā un finansēs, ir arī ģermānistikas pedagoģijas maģistrs. *Chartered Financial Analyst Institute* biedrs. Publicējis rakstus par Imanta Ziedoņa dzeju un par privātpersonu ieguldījumu stratēģijām. Tulkojis literāros darbus no latgaliešu valodas uz angļu valodu.

Raksturvārdi: mašīnmācīšanās, mirstības riska prognoze, *XGBoost*, sabiedrības veselības dati, Latvija, sirds un asinsvadu slimību mirstības risks.

Ievads

Sabiedrības veselības aprūpes un medicīnas praksē ienāk dažādas prognožu veidošanas metodes, kuru pamatā ir mašīnmācīšanās modeļi². Šajā darbā tiks pārbaudīts skaitliskis prognozēšanas algoritms *XGBoost*, izmantojot anonimizētu veselības aprūpes datu kopu, lai

aprēķinātu sirds un asinsvadu slimību (turpmāk tekstā – CVD (no angļu *cardiovascular disease*)) izraisītās mirstības risku nākamo 12 mēnešu periodā, ņemot vērā tikai iepriekšējā gada datus. Dati iegūti no Latvijas Veselības aprūpes kvalitātes un efektivitātes publiskās monitorēšanas sistēmas un satur vairāk nekā 116 000 anonimizētu novērojumu personām, kuras bija dzīvas 2018. gada 1. janvārī un, iespējams, 2018. gadā izmantoja valsts apmaksātus veselības aprūpes pakalpojumus. Reģistrētie CVD izraisītie nāves gadījumi 2019. gadā bija 13 % no datu kopas. Cik autoram zināms, šis ir pirmais ar anonimizētiem Latvijas veselības aprūpes datiem pamatots pētījums par CVD mirstības riska aprēķināšanu nākamajā gadā.

¹ Pētījums sākts 2023. gada janvārī, kad autors, būdams ASV Fulbraita stipendiju programmas speciālists, viesojās Rīgas Stradiņa universitātes Sabiedrības veselības un epidemioloģijas katedrā. Autors izsaka dziļu pateicību sadarbības partneri katedras profesorei Anitai Villerušai un katedras darbiniekiem.

² Sk., piemēram, https://www.wsj.com/articles/the-ai-will-see-you-now-5f8fba14?mod=hp_lista_pos1.

1. tabula. Datu kopas mainīgo aprakstošā statistika, 2018. gads

	Vecums	Ambulatorās vizītes	Atprečotās receptes	Stacionārās vizītes	NMPD izsaukumi
Aritmētiskais vidējais	53	9	12	2	2
Mediāna	53	6	8	1	1
Standartnovirze	21	9	11	2	2
N	116 393	116 393	116 393	116 393	116 393
Trūkstošo vērtību skaits	0	31 495	42 856	101 353	104 930

Sieviešu % (nav trūkstošu vērtību)	55%
2019. gada janvārī–decembrī CVD dēļ mirušo % (trūkstošu vērtību nav)	13%

Tabulā lietotais saīsinājums: NMPD – Neatliekamās medicīnas palīdzības dienests

Pētījuma mērķis

Pētījuma mērķis bija pārbaudīt, cik labi populāra datu zinātnes tehnika *XGBoost* var aplēst sirds un asinsvadu slimību izraisītās mirstības iespējamību turpmākajā 12 mēnešu periodā, izmantojot anonimizētus iepriekšējā gada veselības aprūpes datus.

Pētītā populācija un dati

Pētīto iedzīvotāju populācija ir 2018. gada 1. janvārī Latvijā dzīvojošas pieaugušas personas, kuras izmantoja vai varēja izmantot Latvijas valsts apmaksātos veselības aprūpes pakalpojumus, kuru pieejamību nodrošina Nacionālais veselības dienests. Bija pieejami anonimizēti dati par valsts apmaksātajām ambulatorajām vizītēm un uzturēšanos stacionārā, atprečotajām valsts apmaksātajām receptēm un ātrās palīdzības izsaukumiem. Datus tika iekļauts arī personu dzimšanas gads un dzimums, bet dati par ārstniecības personu apmeklējumiem bija nepilnīgi, jo ne visas vizītes apmaksā valsts. Nebija pieejami dati par privāti finansētu pakalpojumu izmantošanu, piemēram, tādu pakalpojumu izmantošanu, kurus apmaksā pacienti paši vai komerciālie veselības apdrošināšanas pakalpojumu sniedzēji.

Latvijas Veselības aprūpes kvalitātes un efektivitātes publiskās monitorēšanas sistēma šos datus uztur daudztabulu arhitektūrā, kas

saistīta personas līmenī, un šim pētījumam darīja tos pieejamus, ievērojot spēkā esošos datu privātuma noteikumus (*Health Personalised Data Guidebook for Health Care Monitoring Datalink* (lumii.lv))³. Dati nav publiski pieejami, bet pieprasīt piekļuvi datiem var saskaņā ar minētajā tīmekļa vietnē uzdotajiem norādījumiem (<http://med.oranzais.lumii.lv/index.html>).

Modeļa izstrādei CVD mirstība tika izteikta kā binārs mainīgā lielums, kas norāda miršanu vai izdzīvošanu ar sirds un asinsvadu slimībām 2019. gadā. Visi prognozētāju mainīgie ņemti tikai no 2018. gada datiem. Tātad modelis tika apmācīts ar 2018. gada prognozētāju datiem, bet atkarīgā mainīgā dati, kas apzīmē CVD mirstību, ņemti no nākamā gada laikposma – no 2019. gada janvāra līdz decembrim.

Tālāk detalizētāka informācija par datu kopas izveidi.

1. Sākotnējā nejaušās izlases datu kopa: 2018. gada 1. janvārī Latvijā dzīvojošas 100 000 personas:
 - 1.1. vecums > 15,
 - 1.2. sistēmas dati par valsts apmaksātu medicīnas pakalpojumu izmantošanu no 2014. līdz 2021. gadam.

³ Par ievada datu kopu izveidošanu pateicība Slimību profilakses un kontroles centra speciālistei Jolantai Skrulei un citiem šī centra darbiniekiem.

2. Šai nejausajai izlasei bija maz (apmēram 160) akūtu CVD gadījumu (diagnozes kodi I21 un I22) 2019. gadā, tāpēc to papildināja ar papildu datiem:
 - 2.1. par personām, kuras 2019. gadā bija stacionētas ar akūtu CVD diagnozi (diagnozes kodi I21 un I22),
 - 2.2. ar zināmiem CVD (diagnozes kodi I00–I99) miršanas gadījumiem 2019. gadā.
3. Pēc rindu dublikātu noņemšanas datu kopā bija 116 393 personu aprakstošas datu rindas, no kurām 14 998 personas bija mirušas ar CVD (diagnozes kodi I00–I99) posmā no 2019. gada 1. janvāra līdz 2019. gada 31. decembrim.
4. Katrā rindā bija binārais CVD miršanas rādītājs un dati par personas dzimšanas gadu, dzimumu un valsts apmaksāto medicīnisko pakalpojumu izmantošanu, no kuriem četri tika izvēlēti par modeļa iespējamības pārbaudes prognozētājiem.

Iespējamās datu novirzes problēmas un modeļa piemērojamība

Aplēses liecina, ka Latvijas Nacionālā veselības dienesta norēķinu sistēmās nav reģistrēti līdz pat 42 % Latvijas veselības aprūpes izdevumu.⁴ Tomēr lielākā daļa hospitalizācijas izdevumu ir valsts finansēti.⁵ Tā kā CVD mirstību parasti reģistrē stacionārās ārstniecības iestādēs, varam secināt, ka šī modeļa pamatā ir galvenokārt pilnīgi iznākuma dati, bet salīdzinoši nepilnīgi prognozētāju dati. Diagnostikas kodu piešķiršanā pastāv arī iespējamās kodēšanas kļūdas vai nevienlīdzība starp iestādēm, kas var radīt statistisku troksni prognozētajos vai atkarīgā mainīgā definīcijā. Neraugoties uz šiem ierobežojumiem, modeļa rezultāti bija pārsteidzoši stabili, kā tālāk aprakstīts.

Jāatzīmē, ka šajā datu kopā nebija pārstāvēti Latvijas iedzīvotāji, kuri no 2014. līdz 2021. gadam par visiem saņemtajiem medicīniskajiem pakalpojumiem norēķinājās no

saviem līdzekļiem vai ar privāti iegādātu veselības apdrošināšanas polisi un kuru nāves cēlonis 2019. gadā nebija sirds un asinsvadu slimības. Tādēļ šeit aprakstītais modelis nebūtu piemērojams iedzīvotāju segmentam, kura dati par medicīnas pakalpojumu samaksu netiek glabāti Latvijas Nacionālā veselības dienesta regulārajās darījumu apstrādes sistēmās⁶.

Prognožu modeļa apraksts un izstrāde

Ievērojot standarta paraugpraksi prognožu modeļu izstrādē⁷, sākuma datus nejausi sadalīja apmācības datus (70 %) un validācijas datus (30 %). Pēc tam *XGBoost* algoritms tika iedarbināts apmācību datus un pēc procedūras pabeigšanas piemērots validācijas datiem. Modeļa veiktspēju novērtēja validācijas datu kopā – datus, kas no algoritma tika atturēti modeļa izstrādes posmā.

XGBoost algoritms pieder *Gradient Boosting Machine* (GBM) mašīnmācīšanās modeļu grupai, ko ātruma un precizitātes dēļ plaši lieto klasifikācijas problēmu risināšanā.⁸ GBM tiek veidots kā liels daudzslāņainu individuālo lēmumu koku ansamblis, kur katrs nākamais slānis cenšas izlabot sava priekšgājēja kļūdas. Atšķirībā no loģistikas regresijas modeļa *XGBoost* nav jutīgs pret trūkstošiem datiem prognozētāju mainīgajos un tamdēļ var strādāt ar datu matricu, kas nav pilnībā aizpildīta – trūkstošās vērtības tas vienkārši uzskata par atsevišķu mainīgo vērtību kategoriju. Vēl GBM priekšrocība ir tā, ka tas nepieprasa lineāru asociāciju starp prognozēšanai lietotajiem mainīgajiem (prediktoriem) un atkarīgo mainīgo, kā tas būtu ar tradicionālās statistikas regresijas modeli.

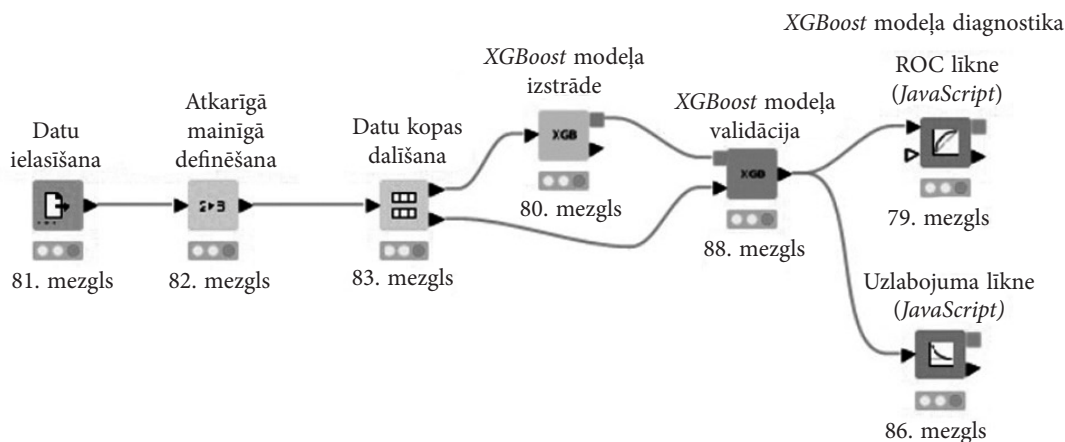
⁶ Datu kopā ir 29 020 personas, kurām zināms vecums un dzimums, bet nav informācijas, vai tās 2018. gadā izmantojušas valsts apmaksāto medicīnas pakalpojumus. 2019. gadā CVD mirstības incidence šajā grupā bija 7%. Iespējams, ka viņu vidū bija personas, kas pirms hospitalizēšanas ar CVD bija privātu veselības aprūpes iestāžu klienti.

⁷ Wiemken, Kelley 2020.

⁸ Chen, Guestrin 2016.

⁴ OECD/ European Observatory on Health Systems and Policies 2019.

⁵ Turpat.

1. attēls. XGBoost modeļa izstrādes darba plūsma

GBM formulējums arī neprasa iepriekš norādīt, starp kuriem mainīgajiem aprēķināt mijiedarbības lielumu, kā tas būtu tradicionālās statistikas modelī. GBM algoritms konstruē lielu skaitu lēmumu koku, no kuriem katrs atsevišķi uztver kādu mijiedarbības kombināciju. Kad algoritms ir izpildījis savu darbu, katra datu rinda saņem iznākuma notikuma varbūtības aprēķinu, kas atbilst visu modeļa lēmumu koku galapunktu vidējai prognozei un ietver visas nozīmīgās mainīgo mijiedarbības.⁹

KNIME (*Konstanz Information Miner*) bezmaksas vizuālās datu analītikas platformā XGBoost modeļa izstrādes darba plūsma vienkāršākā formā vizualizējama tā, kā parādīts 1. attēlā.¹⁰

1. attēlā redzamo modeli parasti izmanto situācijās, kad mērķis ir prognozēt iespējamās nākotnes rezultātus, maksimāli pastiprinot

pašreizējā stāvoklī esošo informāciju. GBM modelis savas sarežģītības dēļ nav piemērots, lai identificētu individuālos faktorus vai iemeslus, kāpēc dotā datu rinda no modeļa saņem savu konkrēto iznākuma varbūtību. Tamdēļ sabiedrības veselības kontekstā šādu modeli ieteicams izmantot tikai kā konsultatīvu instrumentu – papildinājumu visai citai pacienta informācijai, ko ārsts izmanto savā parastajā praksē.¹¹

Šajā priekšizpētes testā XGBoost algoritmam par katru novērojumu datu kopā tika doti seši prognozētāju mainīgie:

- 1) vecums 2018. gadā,
- 2) dzimums,
- 3) ambulatoro apmeklējumu skaits 2018. gadā,
- 4) 2018. gadā atprečoto recepšu skaits,
- 5) hospitalizāciju skaits 2018. gadā,
- 6) neatliekamās medicīniskās palīdzības izsaukumu skaits 2018. gadā.

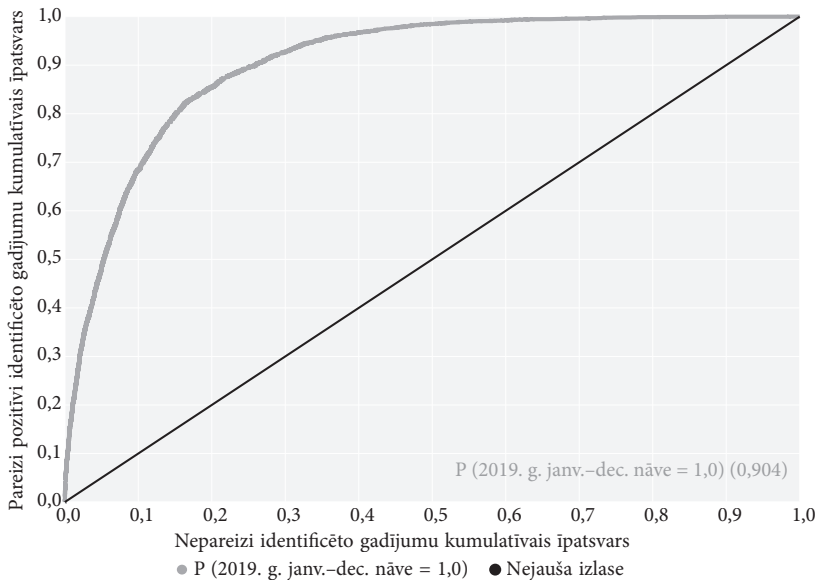
Modeļa rezultāti

Modeļa vispārējā precizitāte bija ļoti laba, ar validācijas datus koncordances (C) rādītāju 0,90 (datu zinātnes terminoloģijā to arī dēvē par AUC (*Area Under the Curve*) jeb “telpu zem liknes”). Salīdzinājumam: neseno pārkalibrējot tradicionālo uz kohortām balstīto SCORE CVD riska vērtēšanas modeli Eiropas

⁹ XGBoost algoritmam ir vairāki uzstādījumi, dēvēti par hiperparametriem. Te aprakstīto modeli izstrādāja ar KNIME bezmaksas vizuālās datu analītikas platformas uzdotajiem hiperparametru sākuma lielumiem, piemēram, modeļa mācīšanās temps (*learning rate*) bija 0,3 un lēmumu koku maksimālais pakāpenisko sazarojumu skaits (*tree depth*) bija 6. Citus tehniskos modeļa algoritma parametrus, ieskaitot mainīgo svarīgumu, var saņemt, sazinoties ar autoru.

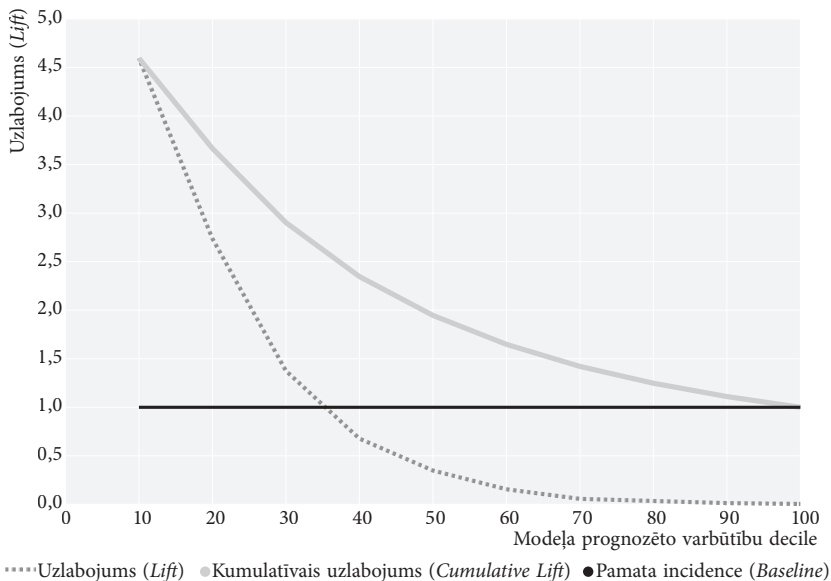
¹⁰ Sk. <https://www.knime.com/knime-analytics-platform>. KNIME platformai nav latviešu valodas versijas.

¹¹ Rossello et al. 2019.

2. attēls. Modeļa veiktspējas mērījuma ar ROC likni rezultāti

Piezīme: vertikālā ass – pareizi pozitīvi identificēto gadījumu kumulatīvais īpatsvars (*True Positive Rate*); horizontālā ass – nepareizi identificēto gadījumu kumulatīvais īpatsvars (*False Positive Rate*); pelēkā likne rāda modeļa rezultātu, melnā linija rāda hipotētisku nederīga modeļa iznākumu, kura prognozēm nav korelācijas ar gadījumu faktisko incidenci, respektīvi, (nederīgā modeļa) prognozēto varbūtības deciles līdzinās nejaušām (*Random*) izlasēm.

3. attēls. Modeļa precizitātes mērījums ar uzlabojuma līknes (*Lift Chart*) metodi

Piezīme: vertikālā ass – novēroto gadījumu incidences attiecība decilē pret vidējo visā datu kopā; horizontālā ass – modeļa prognozēto varbūtību deciles; pelēkā likne rāda novēroto gadījumu incidences attiecību kumulatīvā izteiksmē, punktētā likne rāda novēroto gadījumu incidences attiecību katrā atsevišķā decilē, melnā linija ir gadījumu incidence visā datu kopā, dalīta pati ar sevi, tātad 1,0.

populācijās, tika iegūti C rādītāji no 0,67 līdz 0,81¹². *XGBoost* modelis šajā formulējumā un šajā datu kopā uzrāda aptuveni 13 % uzlabojumu salīdzinājumā ar labāko publicēto C rādītāju no 2021. gada SCORE-2 modeļiem.¹³

2. attēlā redzama ROC (no angļu *Receiver Operating Characteristic*) likne, kurā attēlota faktiskā kumulatīvā mirstības incidence dilstošā secībā pēc prognozētās varbūtības. Šis grafiks veidots no validācijas datiem.

Kā redzams 2. attēlā, aptuveni 70 % pareizi pozitīvi identificēto mirstības gadījumu konstatēti prognozēto varbūtību augstākajā decilē. Pirmajās divās decilēs to bija kumulatīvi 85 %. Datu zinātnieki šādu precizitātes līmeni uzskata par spēcīga modeļa indikatoru.¹⁴

Cits modeļa precizitātes skatījums ir "uzlabojumu likne" (angļu *Lift Chart*), kurā attēlota novērotā mirstības incidences attiecība dotajā decilē pret vidējo visā izlasē, deciles sarindojot dilstošā varbūtības secībā (sk. 3. attēlu). Šis attēls arī iegūts no validācijas datiem.

3. attēlā mēs redzam, ka personām validācijas datus prognozētās mirstības augstākajā decilē novērotā mirstības incidence (*Lift*) bija 4,5 reizes lielāka nekā datiem kopumā (*Baseline*), personām divās augstākajās decilēs kumulatīvi novērotais mirstības rādītājs (*Cumulative Lift*) bija 3,6 reizes lielāks nekā vidēji, utt.

Secinājumi un iespējamais lietojums

Rezultāti liecina, ka sabiedrības veselības sistēmas dati var sniegt patiešām noderīgas aplēses par īstermiņa CVD mirstības risku. Tradicionālās CVD riska aprēķina metodes, piemēram, SCORE, prognozē akūtu CVD notikumu iestāšanos (diagnosticēšanu) ilgtermiņā daudzu gadu laikā¹⁵, savukārt šis pētījums

norāda uz *XGBoost* algoritma spēju kvantitatīvi prognozēt CVD mirstības risku nākamajiem 12 mēnešiem.

Valsts veselības iestādes, kuras ir atbildīgas par veselības aprūpei paredzēto valsts budžeta līdzekļu sadalīšanu, varētu saskatīt šī modeļa izmantošanas iespējas, lai noteiktu, kurp novirzīt ierobežotos budžeta līdzekļus, lai tie sasniegtu visaugstākā riska iedzīvotāju segmentu. Veselības politikas plānotājiem šis modelis varētu noderēt slimnīcu un citu veselības aprūpes iestāžu kapacitātes plānošanā un slodzes līdzsvarošanā. Arī ģimenes ārsti varētu gūt labumu no modeļa, kas viņu pacientu sarakstu sarindotu pēc CVD mirstības riska, potenciāli identificējot tos, kuriem draud šis risks kādu ārsta nepamanītu faktoru dēļ. Ieguvēji varētu būt arī privātie veselības aprūpes pakalpojumu sniedzēji un apdrošināšanas sabiedrības, ja to datus varētu iekļaut modeļu izstrādes datu kopās.

Šī algoritma ieviešanai vismaz Latvijā nebūtu vajadzīgi papildu izdevumi, lai savāktu un apkopotu datus, un modeļu izstrāde varētu notikt atvērtā koda datu analitikas platformās. Lai gan modeļa īstenošana nekad nav bezmaksas, šie faktori varētu pozitīvi ietekmēt izmaksu un ieguvumu aprēķinus budžetu izstrādātājiem un lēmumu pieņēmējiem. Algoritma ieviešanai Latvijā būtu nepieciešami politiski, administratīvi, finansiāli un datortehnikas risinājumi.

Turpmāka izpēte

Turpmākos pētījumos varētu salīdzināt *XGBoost* algoritma rezultātus ar citiem mašīnmācīšanās algoritmiem, piemēram, mākslīgo neironu tīkliem. Būtu jāizvērtē šo algoritmu prognozējošā veikspēja attiecībā uz atkarīgiem mainīgajiem, kas apzīmē citus slimības stāvokļus vai veselības rezultātus. Modelēšanas pieeja būtu jāapstiprina ar datiem pēc Covid-19 pandēmijas. Būtu jātestē arī detalizētāki prognozētāju mainīgie, piemēram, ambulatorās vizītes pēc diagnozes koda vai receptes pēc medikamentu veida. Algoritma prognozējošo veikspēju varētu pētīt arī īsākos vai garākos laika intervālos. Daudz darba vēl priekšā.

¹² Hageman et al. 2021.

¹³ Turpat.

¹⁴ Sk. sīkāk: C-Statistic: Definition, Examples, Weighting and Significance. Pieejams: <https://www.statisticshowto.com/c-statistic/>.

¹⁵ Hageman et al. 2021.

VĒRES

- Chen, T.; Guestrin, C. (2016) XGBoost: A Scalable Tree Boosting System. *KDD'16: Proceedings of the 22nd ACM SIGKDD International Conference on Knowledge Discovery and Data Mining*, August, 785–794. <https://doi.org/10.1145/2939672.2939785>.
- C-Statistic: Definition, Examples, Weighting and Significance* (bez datuma). Pieejams: <https://www.statisticshowto.com/c-statistic/> (03.10.2023.).
- Hageman, S.; Pennells, L.; Ojeda, F.; Kaptoge, S.; Kuulasmaa, K.; de Vries, T.; Xu, Z.; Kee, F.; Chung, R.; Wood, A.; McEvoy, J. W.; Veronesi, G.; Bolton, T.; Dendale, P.; Ference, B. A.; Halle, M.; Timmis, A.; Vardas, P.; Danesh, J.; Graham, I. ... Zhou, B. (2021). SCORE2 risk prediction algorithms: new models to estimate 10-year risk of cardiovascular disease in Europe. *European Heart Journal*, 42 (25), 2439–2454. <https://doi.org/10.1093/eurheartj/ehab309>.
- OECD / European Observatory on Health Systems and Policies (2019) *Latvija: Valsts veselības profils 2019, State of Health in the EU*. Paris : OECD Publishing; Brussels : European Observatory on Health Systems and Policies. Pieejams: https://health.ec.europa.eu/system/files/2019-11/2019_chp_lv_latvian_0.pdf (29.09.2023.).
- Rossello, X.; Dorresteijn, J. A. N.; Janssen, A.; Lambrinou, E.; Scherrenberg, M.; Bonnefoy-Cudraz, E.; Cobain, M.; Piepoli, M., F.; Visseren, F. L. J.; Dendale P. (2019) Risk prediction tools in cardiovascular disease prevention: A report from the ESC Prevention of CVD Programme led by the European Association of Preventive Cardiology (EAPC) in collaboration with the Acute Cardiovascular Care Association (ACCA) and the Association of Cardiovascular Nursing and Allied Professions (ACNAP). *European Journal of Cardiovascular Nursing*, 18 (7), 534–544. <https://doi.org/10.1177/1474515119856207>.
- Wiemken, T. L.; Kelley, R. R. (2020) Machine Learning in Epidemiology and Health Outcomes Research. *Annual Review of Public Health*, 41 (1), 21–36. Pieejams: <https://www.annualreviews.org/doi/10.1146/annurev-publhealth-040119-094437>.

Summary

One year-ahead CVD mortality risk prediction from anonymized Latvian health care data records: testing feasibility of the XGBoost machine learning algorithm

Various predictive modeling methodologies utilizing machine learning models are making their way into the practice of public health and medicine. In this article a numerical forecasting method called the XGBoost algorithm is tested on a dataset of anonymized health care data records for the purpose of assessing cardiovascular disease (CVD) mortality risk in a future 12-month period, using only data from the previous year. The data originates from Latvia's Centre for Disease Prevention and Control and contains over 116 000 anonymized observations from persons who were living as of January 1, 2018 and may have utilized government-subsidized medical services in 2018. CVD case fatality in 2019 occurred among 13% of the sample. The machine learning mortality risk model was based on six input variables (age, sex, the number of out-patient visits and in-patient hospital stays, prescriptions filled, and ambulance calls) and produced an out-of-sample Concordance (AUC) measure of 0.90, which is comparable with the accuracy of cohort-based SCORE2 models recommended for use in Europe today. Potential model applications could be in public health risk quantification, future capacity and load balancing estimates for medical facilities, as well as patient stratification for individual physician practices. An earlier English language version of this article is available upon request from the author: usprudzs@chicagobooth.edu.

Keywords: machine learning, mortality risk prediction, *XGBoost*, public health data, Latvia, cardiovascular disease mortality risk.

Redakcijā saņemts: 10.04.2023.

APSKATI

<https://doi.org/10.22364/adz.59.10>

V PASAULES LATVIEŠU ZINĀTNIĒKU KONGRESA ZINĀTNE LATVIJAI ATSKAŅAS

Oksana Žabko

2023. gada 27.–29. jūnijā Rīgā notika V Pasaules latviešu zinātnieku kongress *Zinātne Latvijai*. Šajos kongresos satiekas Latvijas un Latvijas izcelsmes ārvalstu zinātnieki, lai nostiprinātu un paplašinātu savstarpējos kontaktus un informētu Latvijas sabiedrību, t. sk. politikas veidotājus, par Latvijas zinātnieku veikumu un sasniegumiem kā vietējā, tā pasaules mērogā.¹ Pirmais šāds notikums Latvijā tika organizēts 1991. gada jūnijā, un nākamie trīs kongresi norisa ik pēc desmit gadiem, pulcējot arvien lielāku dalībnieku skaitu. IV Pasaules latviešu zinātnieku kongresa norise 2018. gada jūnijā bija pieskaņota Latvijas simtgadei. Un tad nolēma, ka turpmāk latviešu zinātniekiem jāsanāk kopā tikpat regulāri, kā tiek rīkoti Vispārējie latviešu Dziesmu un Deju svētki, tāpēc par nākamo kongresa norises gadu tika izvēlēts 2023. gads.²

V Pasaules latviešu zinātnieku kongresā klātienē un attālināti piedalījās vairāk nekā 1300 dalībnieku, kas aptvēra gan plašu Latvijas un diasporas zinātnieku loku, t. sk. jaunos

zinātniekus, gan valsts pārvaldes pārstāvjus un uzņēmējus, Latvijas un starptautiskos sadarbības partnerus.³

Kongresa plenārsesijas, paneļdiskusijas un referāti bija organizēti trīs galvenajās tēmās – Digitālā transformācija, Zaļā pārveide un Zinātnes ietekme.⁴ Apmeklētājiem bija iespēja iepazīties ar 188 latviešu zinātnieku stenda referātiem: 41 – par zaļo pārveidi, 66 – par zinātnes ietekmi, 33 – par digitālo transformāciju un 48 – par citu aktuālu tēmu.⁵

Kongresa programma piedāvāja arī iespēju apmeklēt Latvijas inovāciju centrus, piemēram, Latvijas Universitāti, Rīgas Tehnisko

³ Pasaules latviešu zinātnieku kongresa vietne > Par kongresu. Pieejams: <https://www.zinatneskongress.lv/par-mums> (25.10.2023.).

⁴ Pasaules latviešu zinātnieku kongresa vietne > Jaunami > Ar krāšņām demonstrācijām un spraigām diskusijām aizvadīts V Pasaules latviešu zinātnieku kongress. Pieejams: <https://www.zinatneskongress.lv/jaunami/ar-krasnam-demonstracijam-un-spraigam-diskusijam-aizvadits-v-pasaules-latviesu-zinatnieku-kongress> (25.10.2023.).

⁵ Pasaules latviešu zinātnieku kongresa vietne > Programma > Stenda referāti. Pieejams: https://www.mittoevents.com/uploaded/zinatneskongress/files/3772/Grafiks_Majaslapai_Posters_FINAL.pdf (25.10.2023.).

¹ Pasaules latviešu zinātnieku kongresa vietne > Par kongresu > Kongresa vēsture. Pieejams: <https://www.zinatneskongress.lv/vesture> (25.10.2023.).

² Turpat.

1. attēls. Bijusi Latvijas Valsts prezidente (1999–2007) Vaira Vīķe-Freiberga V Pasaules latviešu zinātnieku kongresa svinīgajā atklāšanā 2023. gada 27. jūnijā. Fonā: Rīgas Tehniskās universitātes vīru koris *Gaudeamus*

2. attēls. Kongresa viesi Latvijas Valsts prezidents (2019–2023) Egils Levits, Ministru prezidents (2019–2023) Krišjānis Kariņš un izglītības un zinātnes ministre Anda Čakša 2023. gada 28. jūnijā

3. attēls. Kongresa atklāšanas plenārsesija 2023. gada 28. jūnijā

universitāti, Rīgas Stradiņa universitāti, Latvijas Biozinātņu un tehnoloģiju universitāti, Vidzemes Augstskolu, Latvijas Organiskās sintēzes institūtu, Latvijas Biomedicīnas pētījumu un studiju centru un citus,⁶ kā arī iepazīties

⁶ Sk. pilnu sarakstu: Pasaules latviešu zinātnieku kongresa vietne > Programma > Vizītes zinātniskās institūcijās. Pieejams: <https://www.zinatneskongress.lv/vizites> (25.10.2023.).

ar jaunākajām tehnoloģijām, piemēram, kosmosa nozarē – Mēness kosmiskās stacijas tehnoloģijām, lieljaudas raķeti, kuru projektējusi un uzbūvējusi Rīgas Tehniskās universitātes studentu komanda. Kongresa ietvaros notika arī Baltijas *Copernicus* diena, kurā tika sniegta praktiska informācija par šo Zemes novērošanas programmu, un praktiskais seminārs par Zemes novērošanas satelītdatu izmantošanu jaunu kontaktu dibināšanai ar potenciālajiem

4. attēls. V Pasaules latviešu zinātnieku kongresa stenda referāti

lietotājiem.⁷ Atskatoties uz kongresa ieguvumiem un lūkojoties nākotnē, turpinājumā publicējam divu V Pasaules latviešu zinātnieku kongresa dalībnieku, nozīmīgu latviešu zinātnieku, pārdomas.

Andris Anspoks, Cietvielu fizikas institūta direktors un žurnāla *Akadēmiskā Dzīve* redkolēģijas loceklis:

“Pasaules latviešu zinātnieku kongress ir ievērojams notikums, kura ietekme visskaidrāk atklājas ilgtermiņā. Kā vēsta kongresa pieteikums, tam ir trīs svarīgi uzdevumi: piedāvājot daudzveidīgus pasākumus, stiprināt (1) Latvijas un diasporas zinātnieku savstarpējās saites; (2) zinātnieku un ražošanas industriju sadarbību un (3) zinātnes un sabiedrības, t. sk. zinātnes politikas veidotāju, dialogu. Turklāt kongresa kā notikuma kontinuitātei šeit ir būtiska nozīme – atkārtojoties ar noteiktu periodizāciju, tā ietekme laika gaitā pieaug. Šo

uzdevumu nozīmi Latvijas zinātnes attīstībā ir vērts aplūkot sīkāk.

Pirmais kongresa uzdevums ir nodrošināt platformu jaunu kontaktu dibināšanai un esošo kontaktu uzturēšanai starp Latvijas zinātniekiem un latviešu zinātniekiem ārvalstīs. Tā nozīmi skaidri parāda Cietvielu fizikas institūta līdzšinējā starptautiskās sadarbības pieredze. Pirmkārt, latviešu zinātnieki ārvalstīs ir Latvijas zinātnes vēstnieki. Izcilību zinātnē, vismaz manā nozarē – fizikā, iespējams panākt tikai kopdarbībā, kas notiek starptautiskā mērogā. Tomēr jaunu kontaktu dibināšana ar citu valstu zinātniekiem un to attīstīšana ir laikietilpīga. To raitāku un mērķtiecīgāku spēj padarīt vidutāji, kas pazīst abas ieinteresētās puses, un mūsu gadījumā tie ir latviešu zinātnieki ārvalstīs. Otrkārt, pieredze rāda, ka diasporas zinātnieki ik pa brīdim izskata iespēju atgriezties. Tāpēc kongress ir platforma, caur kuru ir iespējams uzzināt par attiecīgās zinātnes nozares aktualitātēm Latvijā un iepazīties ar vadošajiem pētniekiem, respektīvi, izpētīt atgriešanās iespējas.

Jāuzsver, ka kongress ir arī notikums, kurā tiek stiprināta Latvijas zinātnieku savstarpējā sadarbība. Mūsu pieredze rāda, ka nozīmīgs izrāviens attīstībā notika jau tajā brīdī, kad Latvijas zinātnieki sāka savstarpēji aktīvāk sadarboties. Cietvielu fizikas institūta gadījumā sinerģija radās, uzsākot regulāru sadarbību ar

⁷ Pasaules latviešu zinātnieku kongresa vietne > Jaunami > Ar krāšņām demonstrācijām un spraigām diskusijām aizvadīts V Pasaules latviešu zinātnieku kongress. Pieejams: <https://www.zinatneskongress.lv/jaunami/ar-krasnam-demonstracijam-un-spraigam-diskusijam-aizvadits-v-pasaules-latviesu-zinatnieku-kongress> (25.10.2023.) un Pasaules latviešu zinātnieku kongresa vietne > Programma > Visas tēmas. Pieejams: <https://www.zinatneskongress.lv/programma> (25.10.2023.).

5. attēls. Andris Anspoks paneldiskusijā
Industrija 5.0 un Sabiedrība 5.0
2023. gada 28. jūnijā

6. attēls. Pauls Stradiņš paneldiskusijā
*Ilgspējīga un droša Latvijas energoapgāde:
kā dai jābūt viedai energosistēmai Latvijā un kā
to izveidot? 2023. gada 28. jūnijā*

Rīgas Tehnisko universitāti, Latvijas Biozinātņu un tehnoloģiju universitāti, Organiskās sintēzes institūtu, Latvijas Biomedicīnas pētījumu un studiju centru, Latvijas Valsts Koksnes ķīmijas institūtu un citām institūcijām. Šo sadarbību esmu ieinteresēti vērst plašumā.

Otrais kongresa uzdevums ir stimulēt Latvijas zinātnieku un vietējās industrijas sadarbību, kas rezultētos ar industrijas attīstību un starptautiskās konkurētspējas vairošanu. Taču, lai panāktu šo mērķi, būtisku nozīmi iegūst pieredze, kuru esam guvuši, tiklojoties starptautiskā mērogā. No ārvalstu kolēģiem mēs mācāmies, kā pareizi strādāt ar nacionālo industriju, kā organizēt zinātnes politiku, un tāpēc šeit ir būtiski aicināt piedalīties arī zinātnes politikas veidotājus. Savukārt ārvalstu kolēģiem ir, ko mācīties no mums. Piemēram, nesenā pagātnē Latvijā samērā veiksmīgi tika īstenota zinātnes rezultātu komercializācijas atbalsta programma⁸, kurai ir maz analogu

⁸ Autors atsaucas uz ES fondu atbalsta pasākumu *Atbalsts pētniecības rezultātu komercializācijai*, kuru īstenoja Latvijas Investīciju un attīstības aģentūra. Pieejams: <https://www.liaa.gov.lv/lv/programmas/atbalsts-petniecibas-rezultatu-komercializacijai/apraksts> (25.10.2023.).

Eiropā un pasaulē. Pasaules latviešu zinātnieku kongress rada vidi, kura nodrošina ātru informācijas apmaiņu par šādām un līdzīgām iniciatīvām.

Trešais kongresa uzdevums ir radīt platformu zinātnes komunikācijai, respektīvi, plašākas sabiedrības, t. sk. zinātnes politikas veidotāju, informēšanai par latviešu zinātnieku sasniegumiem un Latvijas zinātnes vajadzībām. Kongresu apmeklēja ietekmīgākie Latvijas politiķi, Saeimas deputāti, ministriju ierēdņi, kurus vienkopus ikdienā sapulcināt ir grūti. Tāpēc svarīgi ir piedāvāt aktuālu un diskusiju stimulojošu dienaskārtību, lai politiķi vēlētos cīnīties par atbalstu zinātnē arī ilgtermiņā. Uzskatu, ka šo uzdevumu Pasaules latviešu zinātnieku kongress veic labi. Par to liecina pēdējos gados pieņemtie un aktuālie valdības lēmumi. Pirmkārt, ir paaugstināts zinātniskās darbības bāzes finansējums, to ietverot arī vidēja termiņa (trīs gadu) valsts budžeta plānā. Otrkārt, arī nacionālās Fundamentālo un lietišķo pētījumu projektu programmas finansējums pieaug katru gadu.

Raugoties no šodienas perspektīvas, nākamā kongresa centrālā tēma varētu būt diskusija, kā stiprināt militārās vai aizsardzības jomas rūpniecību. Tāpat aktualitāti saglabās zinātnes

politika – piedāvāju nosaukumu *Latvijas niša Eiropas zinātnes ainavā*, kas ir visaptverošs un nodrošina iespēju šajā pasākumā piedalīties visu zinātnes nozaru pārstāvjiem.”

Savukārt kongresa zinātniskās komitejas loceklis **Pauls Stradiņš**, ASV Nacionālās atjaunojamās enerģijas laboratorijas (*National Renewable Energy Laboratory*) vadošais pētnieks, kā nepieciešamu kongresa attīstību redz kongresa sadalīšanu divās daļās: aptuveni trešdaļa kopējā laika būtu jāvelta tikai vienai, galvenajai kongresa tēmai, pārējo atvēlot pēdējos piecos gados visievērojamāko zinātnes un tehnoloģiju sasniegumu autoru ziņojumiem. Viņaprāt, būtiski ir paplašināt industrijas iesaisti, tāpēc nozīmīga vieta ierādāma jauno tehnoloģiju un ražošanas sasniegumu demonstrēšanai, kā arī zinātnieku un rūpniecības pārstāvju diskusijai

par īpaši svarīgiem pētījumu virzieniem. Otrā daļa ziņojumu būtu par sasniegumiem fundamentālajos jebkuras zinātnes pētījumos, kuri ir guvuši starptautisku ievērību, īpaši par augstas citējamības rakstiem attiecīgās nozares vadošajos starptautiskajos zinātniskajos žurnālos. Spēcīgai zinātniskajai komitejai būtu jānosaka gan kongresa galvenā tēma, gan jāizvēlas lūgtie runātāji, kā arī jādefinē kongresa darba kārtība. Tāpat būtiski ir kongresam piesaistīt pēc iespējas vairāk jauno zinātnieku, it īpaši dabaszinātņu, inženierzinātņu, biomedicīnas, enerģētikas, jauno tehnoloģiju un mākslīgā intelekta jomā.

Foto: Toms Norde un Gatis Orlickis (Izglītības un zinātnes ministrija). Avots: <https://www.zinatnes-kongress.lv/galerija>

LATVIJAS MEDIJU VĒSTURES PANORĀMA

Mārtiņš Kaprāns, *Dr. sc. comm.*

Latvijas mediju vēsturi pēdējos 30 gados ir centušies aprakstīt un izskaidrot dažādu paaudžu pētnieki. Šie mēģinājumi ir vainagojušies ar noteikta vēsturiskā posma analīzi (sk., piemēram, Riharda Treija, Sandras Veinbergas, Vitas Zelčes, Denisa Hanova un Jāņa Juzefoviča publikācijas), tādējādi vairojot fragmentētas zināšanas un konceptuāli nesaistītus domāšanas modeļus. Aināra Dimanta grāmata *Latvijas prese 200 gados: no "Latviešu Avīzēm" līdz digitālo mediju laikmetam* tiecas savienot agrāko pētījumu hronoloģiskās robežas un aicina skatīties uz Latvijas plašsaziņas līdzekļiem kā pārmaiņu caurstrāvotu kopstāstu. Zinātniskā monogrāfija balstās sistēmteorētiskā pieejā, kurai mediji ir pašpietiekama daļa no plašākas sociālās sistēmas. Respektīvi, mediju darbība ir neatraujami saistīta ar politiskajiem, sociālajiem un ekonomiskajiem procesiem, kuri sabiedrībā nosaka gan pārmaiņas, gan stagnāciju.

Latvijas mediju sistēmas attīstību ir ietekmējušas atšķirīgas politiskās iekārtas un ideoloģijas, tomēr tās galvenais atskaites punkts, protams, ir latviešu nācijas kulturālā tapšana un transformācija politiskā aģentā. Saglabājot saikni ar šo pārmaiņu horizontu, grāmatas ievaddaļa konspektīvi raksturo 19. gadsimta mediju telpu, kurā *Latviešu Avīzes*, *Mājas Viesis*, *Pēterburgas Avīzes* un *Baltijas Vēstnesis* iecementēja latviešu avīzniecības un tātad arī Latvijas mediju sistēmas pamatus. Svarīgi, ka A. Dimants pievērš uzmanību arī etnisko minoritāšu (krievu, vācbaltiešu, ebreju) preses izdevumiem, tā atgādinot par mediju sistēmas vēsturiski iesakņoto transnacionālo dimensiju. Tiesa, lasot grāmatu, īpaši lapaspuses, kas veltītas 19. gadsimtam un 20. gadsimta pirmajai pusei, atklāts paliek jautājums, cik lielā mērā etnokulturāli atšķirīgie mediji reflektēja cits cita darbību un cik ļoti, izsakoties sistēmteorijas valodā, tie pastāvēja kā savstarpēji nošķirušās apakšsistēmas.

Kopumā grāmatas autoram izdodas ieskicēt ideoloģiski atšķirīgi orientēto mediju attieksmi pret latviešu nācijas tapšanu un Latvijas valstiskumu. Taču plašāk un dziļāk mediju loma atklājas apakšnodalā, kas veltīta pagājušā gadsimta 20. un 30. gadiem, kā arī padomju un nacistiskās okupācijas periodiem. A. Dimants gan ir izvēlējis būt samērā lakonisks attiecībā uz audiovizuālajiem medijiem (radio un TV), kuriem bija īpaša loma pēckara posmā. Aplūkojot pēckara laiku, bez uzmanības faktiski tiek atstāti arī latviešu trimdas mediji.

Lai gan grāmata piedāvā panorāmisku skatu uz Latvijas mediju attīstību, analītiski tā fokusējas uz nesenākiem attīstības cikliem – Atmodas laiku 80. gadu otrajā pusē ("Latvijas preses zelta laikmetu") un mūsdienu mediju sistēmu (pēdējie 30 gadi). Vērtējot Latvijas mediju sistēmu kopš Atmodas laika, A. Dimants izmanto konceptuāli izsmalcinātāku vēstījumu, kurā ik pa laikam uzplaiksnī viņa subjektīvās pārdomas par dažādiem attīstības likoļiem, īpaši mediju un politikas attiecībās. Šo subjektivitāti acīmredzot ir ietekmējusi autora darba pieredze Latvijas medijos un Nacionālo elektronisko plašsaziņas līdzekļu padomes vadīšanā.

A. Dimants uzsver, ka padomju režīma iziršana un Latvijas neatkarības atjaunošana sagrāva izpratni par medijiem kā propagandas līdzekļiem. Atmodas laiks kļuva par sākumpunktu demokrātiskas mediju sistēmas dzimšanai un evolūcijai. Taču tas arī radīja jaunus izaicinājumus, jo 90. gados notikusi liberalizācija un komercializācija veicināja Latvijas mediju ainavas ekonomisko un politisko sašķeltību: "No komunistiskās kontroles atbrīvotie mediji [...] lielā mērā nonāca jaunās politiskās un ekonomiskās elites ietekmē."¹ Vienlaikus šajā laikā

¹ Dimants, A. (2022) *Latvijas prese 200 gados: no "Latviešu Avīzēm" līdz digitālo mediju laikmetam*. Rīga : Latvijas mediji, 231.

nostiprinājās mediju tiesiskais regulējums, kas novelk gan privāto mediju, gan sabiedrisko mediju darbības robežas. Būtiski, ka vismaz jaunāko laiku kontekstā grāmatā tiek izvērtēti arī mediju vides pašorganizācijas, profesionalizācijas un pētniecības procesi un problēmas, kas palīdz labāk saprast mediju kā sabiedrības apakšsistēmas pašatzažošanas spējas.

Pēdējo mediju sistēmas attīstības ciklu grāmatas autors saista ar Latvijas iestāšanos Eiropas Savienībā, kas pavēra jaunas iespējas mediju izaugsmei, un globālo ekonomisko recesiju, kas tieši pretēji – paklupināja daudzus Latvijas medijus. Taču par galveno strukturālo pārmaiņu mehānismu kļūst publiskās telpas digitalizācija, kas medijiem izvirza ļoti asu un faktiski neapejamu dilemmu – mainīties vai palikt pagātnē un agrāk vai vēlāk pārtraukt darbību. Līdzās tehnoloģiskajai attīstībai A. Dimants pievērš uzmanību arī mediju politikas lomai un uzdevumiem. Šīs politikas institucionalizāciju Latvijā ir noteikuši autokrātiskās Krievijas regulārie centieni izmantot demokrātisko valstu publisko telpu savu stratēģisko mērķu sasniegšanai. A. Dimants kritizē mediju politikas ieviešanu Latvijā, jo starp atbildīgajām valsts iestādēm un pašiem

nozares spēlētājiem esot pietrūcis ne vien zināšanu, bet galvenokārt politiskās gribas, ko visuzskatāmāk ilustrējot finanšu ministra un Ministru prezidenta darbība. Šī trāpīgā kritika šķiet īpaši aktuāla, ja vēlamies saprast, kādēļ Latvijā nav izdevies radīt vienotu sabiedrisko mediju un ieviest ilgtspējīgu sabiedriskā medija finansēšanas mehānismu.

A. Dimanta monogrāfija neapšaubāmi ir ambiciozs darbs, jo tiecas aptvert Latvijas mediju sistēmas attīstību visā tās pilnībā. Šāds vēriens ļauj paskatīties uz mediju vidi lielākā vispārinājumā. Taču autora vēlme parādīt vēsturisko panorāmu nereti kļūst arī par šķērslī, kas ierobežo kopstāsta analītiskumu un liedz domāt par Latvijas mediju vēstures konceptuālajiem jautājumiem un to vietu Latvijas sabiedrības pašizpratnē. Neskatoties uz šiem trūkumiem, grāmata piedāvā svarīgus atskaites punktus tiem Latvijas mediju pētniekiem, kuriem nākotnē būs intelektuāla drosme un varēšana izvirzīt līdzīga mēroga ambīcijas.

Šīs publikācijas tapšanu finansējusi Latvijas Zinātnes padome, projekts "Neatkarības arheoloģija: jaunas pieejas nacionālajai pretestības vēsturei Latvijā", projekta Nr. VPPLETONIKA2021/2-0003.

IDEJU VĒSTURE KOLONIĀLISMA PARADIGMĀ

Gints Apals, *Dr. hist.*

“Būtu aplami apgalvot, ka visa latviešu pirmskara politiskā doma kā vienvirziena iela ved tikai pie 18. novembra un Latvijas kā suverēnas valsts nodibināšanas. Vēsturē šādu vienvirziena ielu nemaz nav.” Ar šādu secinājumu Ivars Ījabs noslēdz savu niansēto apskatu par latviešu politisko ideju vēsturi laikā līdz 1905. gadam. Grāmatas *Nepateicīgie: latviešu politiskās domas pirmsākumi Eiropas kontekstos*¹ autors jau ievadā izvirza tēzi, ka šīs idejas “pavisam noteikti nav Rietumeiropas paraugu atdarinājumi un aizlienējumi. Tie ir latviešu mēģinājumi sistemātiski domāt par politiku noteiktā vēsturiskā situācijā”.

Grāmatas stiprā puse ir visu tolaik izskatīto ideju apskats bez teleoloģiskas “nemainīgās valstsgribas” klātbūtnes. Tieši tāpēc šis darbs ir uzskatāms par nopietnu pētījumu, kam nav raksturīga nekritiska mūsdienu priekšstatu pārņemšana pagātnē. Tiek raksturotas visas nozīmīgās nostādnes, kas sava laika kontekstā pavadīja Baltijas provinču zemnieku kārtas pārvēršanos par pašpietiekamām nācijām ar politiskiem mērķiem.

Spektrs ir plašs – no jaunlatviešiem līdz revolucionārajiem sociālistiem, no galēji kreisā līdz galēji labējam spārnam. Šajā apskatā ir vieta daudziem domātājiem, kas neieklājas mūsdienu Latvijas vērtību sistēmā, ieskaitot latviešu “pirmo politiku” Frīdrihu Veinbergu un nesadzirdēto saucēja balsi Andrievu Niedru. Vēstures dekonstrukcija šādā nozīmē ir atsvaidzinoša un veselīga lasītājiem, kas kaut ko dzirdējuši par “melno Frici” un “tautas nodevēju”, bet nekad nav iepazinušies ar šo personību uzskatiem.

Ne mazāk vērtīga ir latviešu sociālistu ideju analīze, kur blakus tradicionālajai komunistu un sociāldemokrātu konkurencei par marksisma nesēju lomu nostājas krievu sociālrevolucionāru un anarhistu ietekmes raksturojums. Tieši šī grāmatas daļa palīdz saprast fundamentālās pārmaiņas, kas Latvijas sabiedrību skāra pēc 1917. gada revolūcijas un neatkarīgas Latvijas valsts izveidošanas. Proti, “zemnieku sociālisma” principos balstīto agrārreformu un samērā kreisu ekonomisko politiku, ko atbalstīja nospiedošs sabiedrības vairākums.

Tāpat ļoti lietderīgas ir diezgan lakoniskās norādes uz panslāvistu un slavofilu idejisko ietekmi, kuras rezultātā vairāki politiķi un kultūras darbinieki latviešu nākotni redzēja vai nu slāvu tautu saimē, vai vismaz latviešu un lietuviešu kopībā. Abos gadījumos vadmotīvs bija opozīcija ne vien vācbaltiešu elites privilēģētajam stāvoklim, bet arī vācu kultūras un valodas ietekmei kopumā. Turklāt ģermanofobijas motīva klātbūtne vērojama lielākajā daļā citēto politiskās domas paraugu. Tie rāda, ka apskatītajā laika posmā vēlme identificēt vācbaltiešus ar Vāciju bija ļoti izteikta, tāpat kā latviešu vēlme pašidentificēties ar Krievijas valsti.

Tādā nozīmē grāmatas virsraksts gan ir nedaudz maldinošs. Latviešu politiskā doma attīstījās galvenokārt Baltijas provinču un Krievijas Impērijas kontekstā, Eiropas politiskās idejas latviešu vidē ienāca pastarpināti. Turklāt šī tendence nostiprinājās pēc rusifikācijas politikas ieviešanas 19. gadsimta 80. gados. Absolūts vairākums latviešu sabiedrisko darbinieku ieguva izglītību Krievijas augstskolās, personisku pieredzi Eiropā bija guvuši tikai atsevišķi cilvēki. Situācija sāka mainīties gadsimtu mijā, kad trimdā uz Eiropu vai Ameriku devās lielāks skaits kreiso aktīvistu. Taču arī tad

¹ Ījabs, I. (2023) *Nepateicīgie: latviešu politiskās domas pirmsākumi Eiropas kontekstos*. Rīga : Jumava.

daudzi turpināja darboties krievu revolucionāro emigrantu vidē. Līdz ar to, ja arī sākotnējie intelektuālie impulsi atvasināmi no Eiropas, tad praktiskā politika vienmēr tika veidota Baltijas provinču un Krievijas Impērijas kontekstā.

Diemžēl Ivara Ījaba analīze apraujas ar 1905. gadu, radot diskutablu priekšstatu, ka masu aktivitāte, vispārējs haoss un vardarbība veidoja politisku nāciju. Ideju vēstures kontekstā 1905. gads nerādīja neko principiāli jaunu un neatstāja paliekošus politiskus mērķus, pat ne skaidri formulētu Latvijas autonomijas ideju. Šī iemesla dēļ grāmatas nākamajā izdevumā būtu nepieciešams pievērsties laika posmam līdz 1918. gadam, analizējot Pirmā pasaules kara un 1917. gada revolūcijas ietekmi. Tas būtu svarīgi arī konteksta nozīmē, jo latviešu politisko ideju attīstību šajā posmā raksturoja arvien pieaugoša Krievijas faktora nozīme, kas kulminēja lozungā par brīvu Latviju brīvā Krievijā.

Grāmatā analizētais materiāls nesniedz skaidru atbildi, kāpēc (citējot J. Zāliša un J. Goldmaņa parakstīto uzsaukumu *Pulcējaties zem latviešu karogiem*) Pirmajā pasaules karā revolucionārā latviešu tauta gāja “plecu pie pleca” ar “diženo krievu tautu”, kāpēc strēlnieku pulcēšanās gan lozungos, gan praksē notika “zem divgalvainā ērgļa spārnēm”, vienlaikus ticot caram, “Krievijas nesalaužamai vareņibai” un latviešu tautas gaišākai nākotnei šajā impērijā. Tieši tāpēc šķiet problemātiski, ka par vienojošo principu latviešu politiskās domas attīstībai autors uzskata antikoloniālas cīņas motīvu.

Koloniālisma paradigmas izvirzīšana priekšplānā atstāj neatbildētus jautājumus par imperiālisma faktora nozīmi. Latviešu politiskās idejas attīstījās Krievijas Impērijas nomalē. Varbūt ne katrs etniskis un sociāls konflikts tādā situācijā uzskatāms par antikoloniālu atbrīvošanās cīņu. Autora konsekventie centieni raksturot vācbaltiešu kopienu kā koloniālu eliti izvirza jautājumu par imperiālisma un koloniālisma paradigmu savietojamību.

Ja apskatītājā laika posmā Latviju vispār varētu uzskatīt par koloniju, tad tā pilnīgi noteikti bija Krievijas kolonija. Metropole atradās nevis Berlīnē, bet Pēterburgā. Vietējo eliti veidoja ne

vien Krievijas tronim lojālie vācbaltieši, bet arī krievu ierēdņi un Impērijai ne mazāk uzticīgie latviešu pilsoniskie politiķi. Ļoti iespējams, ka viņu ilgstošā orientēšanās uz Krievijas valdības veiktām reformām drīzāk liecina par nolūku panākt politiskās un ekonomiskās varas pārdali lokālā mērogā, nevis par vēlmi atbrīvoties no kāda koloniāla hegmona.

To pašu varētu teikt par latviešu sociālistu centieniem pēc sabiedrības modernizācijas ar vardarbīgām metodēm. Revolucionārās cīņas mērķi nekādā ziņā neaprobežojās ar Latvijas teritoriju. Turklāt tas notika situācijā, kur Krievijas valdība jau ilgstoši integrēja Baltijas provinces Impērijā, likvidējot Baltijas autonomiju un atšķirības no citām valsts daļām, kā arī pielīdzinot Latvijas iedzīvotājus visiem citiem cara pavalstniekiem. Šeit derētu atcerēties, ka kolonijām un to iedzīvotājiem parasti ir īpašs juridisks statuss, kas atšķiras no metropoles.

Ivara Ījaba centieni no jauna konceptualizēt Latvijas vēsturi paši par sevi ir ļoti apsveicami. Koloniālisma paradigma noteikti ir viens no vairākiem analīzes instrumentiem. Tomēr jāņem vērā arī reģionālais konteksts un Latvijas vēsture jāskata salīdzinājumā. Jānoskaidro, vai lietuviešu, igauņu, poļu un somu apdzīvotās teritorijas vēstures literatūrā primāri raksturotas kā Krievijas kolonijas. Jāmeklē arī atbilde uz jautājumu, kāpēc latviešu zemnieku sacelšanās pret muižnieku varu būtu uzskatāma par antikoloniālu cīņu, bet krievu zemnieku rīcība analogiskā situācijā – par sociālu revolūciju.

Ja koloniālisma koncepciju pamato ar latviešu un vācbaltiešu pretrunām, tad vērts pievērst uzmanību hronoloģijas problēmām. Būtu svarīgi noskaidrot jautājumu, vai koloniāla situācija Baltijā izveidojās jau 13. gadsimtā vai tā varēja rasties vairākus gadsimtus pirms centralizētu valstu veidošanās Krievijā un Eiropā. Ja arī skaidra atbilde uz šo jautājumu nav iespējama, tad tomēr būtu lietderīgi izvirzīt hipotēzi par to, kurā laikā Baltijas feodālā sabiedrība ieguva koloniālu raksturu, tās augšslānis kļuva par koloniālu eliti, bet zemākās kārtas – par apspiestu tautu ar vienojošu nacionālas atbrīvošanās cīņas mērķi. Tas būtu pat nepieciešams, lai ideju vēsture saplūstu ar sociālo vēsturi.

TRĪS LATVIEŠU LITERATŪRAS KLASIĶI MONOGRĀFIJĀS

Aija Priedīte, Ph. D.

2018. gadā izdevniecība *Dienas grāmata* sāka veidot jaunu latviešu literatūras lielprojektu *Es esmu...*, kurā bija paredzēts izdot 12 romānus un 12 monogrāfijas par latviešu literatūras klasiķiem¹. Laika gaitā projektam pievienojies vēl 13. romāns/monogrāfija. Līdz 2022. gada beigām romānu iznācis daudz, taču monogrāfijas – trīs: par Jāni Ziemeļnieku, Anšlavu Eglīti un Andreju Upīti.

Pirmo šeit aplūkoto **monogrāfiju *Kam puķe zied...***² sarakstījis literatūrzinātnieks Jānis Zālītis par dzejnieku Jāni Ziemeļnieku. Par J. Ziemeļnieku šajā pašā sērijā 2020. gadā ir izdots Andra Zeibota romāns *Krauklis*³. Romāns mūs ievada Ziemeļnieka trauksmainajā dzīvē, dzīvojam viņam līdzī, līdz viņa īsā dzīve apraujas. Kad lasītājs ir atguvies no *Kraukļa* opija un citu drogu dvingas, ir patīkami pievērsties J. Zālīša monogrāfijai. Ar to negribu teikt, ka A. Zeibota romāns ir slikts, nē, tieši otrādi, ļoti labs, informatīvs un interesants, taču lasītājam uzturēties 624 lappuses apreibinošu vielu dvingā ir mazliet par daudz. Saīsināts par 200 lappusēm romāns būtu ļoti ieguvis.

Atgriežoties pie J. Zālīša monogrāfijas, jāteic, ka autors izvēlējies ļoti veiksmīgu un inovatīvu monogrāfijas paveidu. Par Jāņa Ziemeļnieka īso dzīvi A. Zeibots jau pateicis vairāk vai mazāk visu, turklāt 20. gadsimta 30. gados ir iznācis vēl viens biogrāfisks romāns par

Ziemeļnieku⁴. J. Zālītis uz Ziemeļnieka fona apraksta dzejnieka laika un vides Latvijas kultūras vēsturi. Domājams, ka J. Zālītis šeit izmantojis gadiem ilgu informācijas vākumu par latviešu kultūras personībām, uzburot saistošu un interesantu stāstījumu par to vidi, kurā Jānis Ziemeļnieks dzīvojis un darbojies. Manuprāt, ļoti interesanta un veiksmīga metode, kā jēgpilni pasniegt autora dzīvi, par kuru vairs nav daudz ko teikt. J. Zālīša “kultūras vēsture” lasītāju ievēd Ziemeļnieka laika kultūras darbinieku lokā, ļauj izsekot grāmatu tapšanai, rosīgai preses izdevumu dzīvei un, pats galvenais, apzināties, cik ārkārtīgi dzīva un daudzpusīga, ieskaitot kultūras darbinieku bohēmu, kā arī politiski piesātināta bija Latvijas 30. gadu literatūras kritika un ideju apmaiņa. J. Zālītis prot ar epizodēm, kurās Ziemeļniekam ir pakārtota loma, lasītāju iepazīstināt ar ļoti plašu latviešu kultūras darbinieku galeriju. Te uzzibsnī Rainis, te Teodors Zeiferts, Mariss Vētra, Jānis Grīns un Arvīds Grigulis, te Vilis Veldre, Konstantīns Raudive un Zenta Mauriņa, un daudzi, daudzi citi.

Līdz pat pēdējai monogrāfijas lappusei J. Zālītis atrod intriģējošus un unikālus notikumus iz latviešu literatūras un kultūras dzīves, kur notikumu galvenā persona nav Ziemeļnieks, bet stāstījums ir kaut kādi saistīts ar viņu, var teikt, ka Ziemeļnieka tēls vai dzejas rindas atbalsojas citu latviešu rakstnieku dzīvē. Interesanta pieeja, šeit nav statistikas par to, cik bieži mūsu kultūras darbinieki piemin Ziemeļnieku vai viņa dzeju, bet kvalitatīvas “aptaujas” rezultāti par to, kā Ziemeļnieks vai viņa dzejas rindas ieplūst, iesaistās vai atgādina

¹ Leskavniece, M. (2018) Iemiesotā vēsture. *Žurnāls IR*. 2 (455), 10.–16.I.2018.

² Zālītis, J. (2021) *Kam puķe zied...* Rīga : Dienas grāmata.

³ Zeibots, A. (2020) *Krauklis*. Rīga : Dienas grāmata.

⁴ Plaudis, J. (1936) *Ziemeļnieks: biogrāfisks romāns*. Rīga : Grāmatu draugs. (Atkārtots izdevums: Rīga : Zinātne, 1990.)

par zināmiem notikumiem. Piemēram, vienā no pēdējām nodaļām stāstīts par jaunā dzejnieka Aleksandra Pelēča viesošanos pie Aspazijas. Pelēča rokasspiediens pie kamīna Aspazijai atgādina tikšanos ar Ziemeļnieku...⁵

Trāpīgi J. Zālītis ir izvēlējis monogrāfijas nosaukumu *Kam puķe zied...*, pārfrāzējot dzejas rindas⁶:

Bet tu pats nezini, kam dzīvo,
Tāpat kā puķe, kam tā zied.

Maza noslēguma piezīme: man ļoti pietrūka izmantotās literatūras saraksta.

Nākamā šeit aplūkotā monogrāfija ir **Ievas Strukas pētījums par Anšlavu Eglīti**⁷. Jau paņemot rokā šo monogrāfiju *Par skaisto un aplamo dzīvi*, lasītājam rodas jautājums, ko autore ar šo virsrakstu ir domājusi? Šāds nosaukums taču nav nejausība. Atšķirot grāmatu, intriga atrisinās, grāmatas nosaukums ņemts no kādas Anšlava Eglīša četrtrīdes pēdējās rindas, taču jautājums “kāpēc” paliek neatbildēts. Klāt nāk jauna intriga, ka grāmata veltīta Jurim Straumem. Kas ir Juris Straume? To mums autore atklāj reti saturīgā un informatīvā ievadā, taču intriga par skaisto un aplamo dzīvi stiepjas cauri visai grāmatai.

I. Strukas monogrāfijā kopumā izmantota hronoloģiska stāstījuma uzbūve. Tekstā tiek savērti kopā visdažādākie informācijas avoti (autora teksti, vēstules, intervijas u. c.) loģiskā un saistošā stāstījumā. I. Struka monogrāfijā A. Eglīti citē bieži, kā vēstules, tā romānu tekstus, izmantojot garas rindkopas. Taču šie garie citāti ļoti labi iekļaujas monogrāfijas raitajā tekstā un piedevām spilgti un zīmīgi ilustrē un pamato autorei domu un analīzi. Interesanti arī izsekot I. Strukas detektīvdarbam, kā viņa ar tekstu citātu paraugiem atšifrē Anšlava Eglīša daiļdarbos izmantotos prototipus iz dzīves. Šādi I. Struka mūs vada cauri Eglīša dzīvei, sākot ar vecvecākiem un vecākiem, pēc tam sekojot Anšlava Eglīša paša dzīves gaitām, taču

katru viņa dzīves soli – un savu spriedumu par viņu – ilustrējot ar dažādu avotu citātiem. Tas padara tekstu par nopietnu literatūras pētījumu, – taču viegli lasāmu, un, pabeidzot vienu nodaļu, gribas tūlīt ķerties pie nākamās. Šajā kontekstā arī grāmatas nosaukumam izvēlētais citāts *Par skaisto un aplamo dzīvi* kļūst skaidrāks: Anšlava Eglīša un Veronikas Janelsiņas dzīve bija skaista, dzīve tikai mākslai, bet vai dzīve tikai mākslai nav arī aplama? Lasiet un spriediet paši!

Ieva Struka ir pratusi ierobežot savu grāmatu uz noteiktiem centrāliem Eglīša darbiem. Un tā ir liela māksla – izvēlēties no lielā darbu klāsta tos, kas raksturo attiecīgo laiku vai noteiktus rakstnieka dzīves posmus. Īpaši gribu izcelt I. Strukas grāmatas nodaļu *Laikmeta profits*, kur tiek aplūkotas grāmatas (*Laimīgie*, *Piecas dienas*, *Ilze*), kas aptver kara traumas un pēckara traumu posmu, piemēram, krievu uzstājīgās repatriāciju akcijas. I. Struka analizē grāmatu saturu, uzrādot cilvēku izjūtas, traumas, vēlmes, ilgās pēc miera un dzīves stabilitātes ārkārtīgi dziļi izjustā psiholoģiskā manierē.

Interesanti, ka I. Struka kā vienu biežāk pieminētu avotu izmanto trimdā 1947. gadā izdoto Pētera Ērmaņa un Artura Plauža *Trimdas rakstnieki. Autobiogrāfiju krājums*⁸. Pēteris Ērmanis, šķiet, ilgāku laiku bija pazudis (vai tika pazudināts) no literātu skatuves, taču ne tikai Ieva Struka, bet arī Jānis Zālītis savā monogrāfijā stāsta par Ērmani, ka viņš latviešu literatūras dzīvē ir bijis aktīva, izteiksmīga un ietekmīga persona.

Iepazīstoties ar ļoti plašajiem avotiem par Anšlavu Eglīti, I. Struka ir arī izkristalizējusi, ka Eglītis nav tikai meklējis apkārtnē prototipus saviem darbiem, bet apzinājies, ka katra tikšanās, katra saruna var iedvesmot jaunām idejām, jauniem sižetiem, jāprot tikai “grābt ciet”. Uzskatāms piemērs ir romāns *Ilze*, kura pamatā ir A. Eglīša sievasmātes pēckara stāstījums.

Romāns *Homo novus*, kas ir ironiski sarkastisks Rīgas mākslinieku dzīves apraksts,

⁵ Zālītis, J. (2021) *Kam puķe zied...* Rīga : Dienas grāmata, 371–376.

⁶ Turpat, 380.

⁷ Struka, I. (2022) *Par skaisto un aplamo dzīvi*. Rīga : Dienas grāmata.

⁸ Ērmanis, P.; Plaudis, A. (red.) (1947) *Trimdas rakstnieki. Autobiogrāfiju krājums I–III*. [b. v.] : Viļa Štāla apgāds.

patiesībā ir Eglīšu ģimenes dzīves kredo. Pro-
tams, viņu bohēma dzīves gaitā kļūst piezēmē-
tāka, civilizētāka, taču Eglīšu ģimenes dzīve
ir *Homo novus* iedvesmotas mākslas dzīves
pastāvīga transformācija uz... jā, uz ko? Te ir
tās skaistās un aplamās dzīves atslēga. Skais-
ta dzīve līdz pašmērķim, aplama, jo aizvien
lielāka izolēšanās, pašieslodzīšanās mākslas
burbuli.

Ārpus mākslas Eglīšu ģimenes otrā “aizrau-
šanās” bija asais noskaņojums pret komunismu
un krieviem, arī pret Padomju Latviju. Viņu
noskaņojums, izteikts vārdos vēstulēs un literā-
rajos tekstos, reizēm, maigi izsakoties, sit pāri
pieklājības robežām, par politkorektumu vispār
nerunājot. I. Struka šai tēmai veltī diezgan pla-
šu ieskatu, bet paliek zinātniski un analitiski
neitrāla. Taču šodien, 2023. gadā, uz Ukrainas
kara fona šie Eglīšu ģimenes daļēji nepieklājīgu
vārdu un domu izvirdumi šķiet tīri normāli un
pašsaprotami. Mazs atgādinājums tam, kā no-
tiek pastāvīgas manipulācijas ar mūsu atmiņu,
taču Eglīšu ģimeni Otrais pasaules karš bija
traumējis uz mūžu bez atkāpēm.

I. Strukas monogrāfija intriģē lasītāju – ne
jau tikai ar virsrakstu, bet ar viņas analīzi un la-
sījumu, viņas ietekmē gribas pārlasīt analizētos
darbus un izsekot viņas analīzei, un pārbaudīt,
vai viņas lasījums saskan ar tavējo. Manuprāt,
tas ir liels kompliments autorei, ka viņa var
rosināt lasītāju iedziļināties viņas hipotēzēs un
secinājumos, ka viņas grāmata nav pabeigta,
kad izlasīta pēdējā lappuse, bet rodas vēlme
pašam piedalīties šajā pētījumā, iesaistīties dia-
logā. Un maza noslēguma piezīme: grāmatas
pēdējā nodaļa isti nepieder šim žanram.

Trešā šajā laikposmā iznākusi monogrāfija
ir **Arņa Koroševska grāmata *Lielais noliedzējs***
par Andreju Upīti.⁹ Par šo darbu jau Viesturs
Vecgrāvis ir uzrakstījis ļoti cildinošu un aptve-
rošu recenziju¹⁰, kur nebūtu nekā, ko pielikt
vai atņemt. A. Koroševskis savā monogrāfijā
ir ieguldījis ārkārtīgi dziļu un rūpīgu darbu,
aplūkojot un izanalizējot teju visu ar Upīša

spalvu sarakstīto “bibliotēku”. Šī monogrāfija
būs nenovērtējams pamats katram latviešu lite-
ratūras pasniedzējam, ja Andrejs Upīts kādreiz
atgrieziesies augstskolu latviešu literatūras pro-
grammās. A. Koroševska monogrāfija patiesībā
ir hronoloģiski sakārtota Upīša darbu enciklo-
pēdija, kas, ņemot vērā rakstnieka ražīgumu
visas garās dzīves laikā, ir gandrīz neaptverami
plašs materiāls. Ieskatam Vikipēdijā¹¹ uzskai-
tītie Upīša nozīmīgākie darbi: 20 romāni (to
starpā 2 tetraloģijas, kas skaitītas kā viens ro-
māns), 12 noveļu krājumi, 3 garstāsti, 28 lugas
un 2 dzejoļu krājumi. Klāt nāk viņa publicis-
tika, literatūrkritika, literatūras vēstures darbi,
pamfleti un vēl, un vēl.

A. Koroševskis ienāk latviešu literatūras
pētniecībā bez padomju laika tiešās ietekmes
(dzimis 1990. gadā), kas ļauj viņam bezkaisli-
gāk aplūkot literārās ietekmes un procesus. Te
īpaši interesanta man šķiet turpat 30 lappušu
garā nodaļa *Divreiz rakstītā grāmata. Zaļā
zeme*, kur A. Koroševskis spēj noturēt neitrālu
pozīciju, bez emocijām aplūkojot gan literāro,
gan politisko kontekstu, turpretim tie, kas gā-
juši skolā padomju laikā, *Zaļo zemi* vispirms
uzlūko kā obligāto literatūru. Un tāpēc *Zaļā
zeme*, kas pamatā ir ārkārtīgi interesants un
labi uzrakstīts kultūrvēsturisks romāns, veselai
paaudzei riebjas un tiek sasaistīta ar padomju
varu, kļūst par literatūras bubuli. Labs pie-
mērs tam, kas notiek, ja skolas programmas
tiek sagatavotas pēc citiem kritērijiem, nevis
pedagoģiskiem.

Plašu nodaļu A. Koroševskis ir veltījis Upīša
pēdējam rakstadarbam *Bezsaules noriets*¹². Šī
nodaļa patiesībā ir Upīša pamfleta recepcija, kā
to uzņēma un izprata Latvijas un trimdas pre-
se. Pati labi atceros, kā es uztvēru šo grāmatu,
kad to lasīju drīz pēc tās iznākšanas. Mani vis-
vairāk satrieca grāmatas stils, cik tas ir prasts
un neliterārs, pilns ar puspatiesībām un vispā-
rinājumiem, un tad vēl piedevām tik nicinoši
un nievājoši izteikumi par man cienjamiem
cilvēkiem un rakstniekiem. Taču pirms pāris
gadiem, grāmatu pārlasot, to uztvēru pavisam

⁹ Koroševskis, A. (2022) *Lielais noliedzējs*. Rīga :
Dienas grāmata.

¹⁰ Vecgrāvis, V. (2022) Izcils pētījums.
Domuzīme, 4/2022, 46–47.

¹¹ [https://lv.wikipedia.org/wiki/Andrejs_](https://lv.wikipedia.org/wiki/Andrejs_Up%C4%ABts)
[Up%C4%ABts](https://lv.wikipedia.org/wiki/Andrejs_Up%C4%ABts) (28.08.2023.).

¹² Upīts, A. (1967) *Bezsaules noriets*. Rīga :
Liesma.

citādi. 1967. gadā vispirms laikrakstā *Cīņa* šīs grāmatas teksts parādījās turpinājumos¹³ un gada beigās iznāca grāmatā (4000 eksemplāru¹⁴ tirāžā). 1967. gads bija visdziļākās padomju izolācijas laiks, no Rietumiem sūtītā literatūra nerasniedza adresātu, bet nonāca specfondā. Pat Andrejam Upītim vajadzēja pazemīgi lūgt Arvidu Pelši atļaut piekļūt šim fondam¹⁵. Un tad parādījās informācija par trimdā dzīvojošiem Brīvvalsts laika rakstniekiem, par jauniem literātiem, par romānu kalniem un pat izdotu enciklopēdiju, protams, viss ir ietērpts “sapuvušo Rietumu” mērcē, bet padomju cilvēks, īpaši inteliģence, prot taču lasīt starp rindiņām. Mani fascinē šī doma, kā šo informāciju uztvēra Anšlava Eglīša draugi, Jāņa Grīna un Mārtiņa Ziverta kolēģi, Helmāra Rudziša un Arvida Švābes sadarbības partneri? Viņi taču saprata, ka “sapuvušie Rietumi” ir dzīvi, raksta,

¹³ Koroševskis, A. (2022) *Lielais noliedzējs*. Rīga: Dienas grāmata, 429.

¹⁴ A. Koroševskis min 5000 eksemplāru (432. lpp.), bet mana *Bezsaules norieta* eksemplāra pasītē rakstīts 4000.

¹⁵ Koroševskis, A. (2022) *Lielais noliedzējs*. Rīga: Dienas grāmata, 426.

publicē, lasa. *Bezsaules norietā* minēti kā cilvēku, tā organizāciju vārdi, aprakstīta trimdas darbība, tikai lasi un brīnies. Mani nodarbina jautājums, kā šis Upīša “šedevrs” izbrauca cauri cenzūrai? Vai te ir notikusi ļoti smalka sabotāža, vai Upīša vārds padarīja “orgānus” aklus un kurlus, vai Upīts pats te izspēlējis varenu joku? Un vēl viens jautājums, ko domāja Eglīša, Dziļuma, Rudziša, Jaunsudrabiņa spalvas biedri – man sūta grāmatas, bet es nesaņemu nevienu trimdas literatūras sūtījumu, taču Andrejam Upītim viss ir pieejams.

Neskatoties uz A. Koroševska monogrāfijas plašumu, man pietrūkst divas lietas, it īpaši tāpēc, ka Koroševskis diendienā burtiski sēž Upīša čībās pie Upīša rakstāmgalda. Pirmkārt, man pietrūkst nodaļas par Andreja Upīša darbību literatūrvēsturē un literatūrzinātnē. Kā viņu laika gaitā uztvēra kā labvēli, tā nelabvēli. Un otrs jautājums ir par kolaboracionismu un Latvijas nodevību, kaut vai hipotētiskā līmenī. Un kāpēc Upīts padomju laikā, kad ir, upīšaprāt, ieviesta pareizā sabiedriskā iekārta, vairs neraksta? Plaisa mākoņos, un viss? Gaidu A. Koroševska *Lielajam noliedzējam* turpinājumu.

LATVIJAS EMIGRANTU DZĪVE LIELBRITĀNIJĀ – MOBILITĀTES IESPĒJAS UN IESAKŅOŠANĀS PĒC EMIGRĀCIJAS

Daina Grosa, LU Filozofijas un socioloģijas institūta pētniece

Grāmatā *Latvieši tur. Latvijas emigrantu mobilitāte un iesakņošanās Lielbritānijā 21. gadsimtenā sākumā* Mārtiņš Kaprāns ir aprakstījis Latvijas valstspiederīgo emigrantu dzīvju daudzšķautņainos pavedienus, Latvijas ļaudīm pēdējās desmitgadēs pārceļoties uz Lielbritāniju un iesakņojoties dzīvē tur. Strukturējot savus pētījuma datus un novērojumus pa tēmām, M. Kaprāns atklāj emigrantu dzīvi caur dažādām prizmām. Grāmatas ievadā viņš min, ka “[g]rāmatas konceptuālās arhitektūras centrā atrodas ‘mobilitātes’ un ‘iesakņošanās’ jēdziens. Migranti kā mobilitātes aktori ar savām kustību trajektorijām līdzdarbojas *transnacionāla sociāla lauka* radišanā un uzturēšanā.” (13. lpp.) Šajā īsajā grāmatas definīcijā iekapsulētas Latvijas emigrantu un viņu ģimeņu individuāli ļoti atšķirīgās attiecības ar Latviju un mītnes valsti. Te iekļauti ne tikai iemesli, kāpēc Latvijas valstspiederīgie aizbraukuši no Latvijas (aizbraukšanas iemesli ietekmē emigrantu vēlmi iesakņoties mītnes zemē, kā arī viņu motivāciju dzīvot transnacionālu dzīvesveidu), bet arī viņu dažādā dzīves uztvere un risinājumi, atrodoties un iedzīvojoties jaunajā mītnes valstī.

M. Kaprāns sākotnēji attiecina “sociālās mobilitātes praksi” uz savu paaudzi (tiem Latvijas valstspiederīgajiem, kuri līdz ar Latvijas iestāšanos ES un robežu atvēršanos brīvajam darba tirgum ES bija nesen skolu beigušie vai arī tie, kuri nebija vēl nodibinājuši ģimeni un bija brīvi uz savas ādas izjust un piedzīvot dzīvi citā valstī ar tās iespējām), bet tālāk turpina, ka emigrācija tomēr ir “kopējs un plašāks stāsts par Latvijas sabiedrību un cilvēkiem, kuriem globālā neoliberalā kapitālisma ieprogrammētā darbaspēka kustība ir ļāvusi ietekmēt savu

dzīvi” (10. lpp.). Iespējas, kas pēc emigrācijas radās latviešiem Lielbritānijā “nozīmēja citādas dzīves sākumu, glābšanas riņķi un bezgalīgu iespēju salu” (10. lpp.). M. Kaprāna mērķis nav stāstīt par emigrācijas ceļoņiem, bet gan par dzīvi pēc pārcelšanās: “.. par mobilitātes un iesakņošanās subjektivitāti. Par to, kā Lielbritānija kļūst par mājvietu un kas notiek ar latviešiem, kad viņi pārtop globālās mobilitātes aktoros un sastopas ar citiem migrantiem, kuru biogrāfijā un darbībās ir iestrādāta britu sabiedrības sociālā kārtība.” (12. lpp.)

Grāmatas tēmas aptver vairākas svarīgas emigranta dzīves šķautnes. Mazliet vairāk par 100 lappušu biežajā grāmatā, protams, nav iespējams iedziļināties visos dzīves aspektos un uzsvars tiek likts uz to šķautni, kas skar iesakņošanos Lielbritānijas dzīvē. Tiek aplūkoti jaunās dzīves enkuri, kas ļauj emigrantiem “piezēmēties” un sākt dzīt saknes. Lai gan emigrants nepārceļas kā “balta lapa”, tam līdzī no Latvijas nāk franču sociologa Pjēra Burdjē (*Bourdieu*) par kapitālu dēvētais – “ekonomisk[ais] (labklājība, ienākumi), kultūras (izglītība, gaume, prasmes, kompetences), sociāl[ais] (ģimenes locekļi, draugu un paziņu loks) un simbolisk[ais] (statuss, prestižs)” (13. lpp.). M. Kaprāns jau grāmatas sākumā uzsver, ka pievērsīs uzmanību tam, kā šis kapitāls ar laiku kļūst par emigranta transnacionālo kapitālu, ko viņš var izmantot, pārvietojoties starp abām kopienām – Latviju un Lielbritāniju.

Iepriekš minētos “enkurus” šajā gan daudz-kultūru, kosmopolitiskā valstī (pārsvarā Londona un citas lielās pilsētas), gan tikpat daudz šķiriskā sabiedrībā (arī Londona un lielās pilsētas, bet vēl lielākā mērā lauku ciemati) var būt grūti iemest, bet M. Kaprāns atklāj,

ka “kosmopolitisms un piedāvātās izaugsmes iespējas, kas aizēno milzīgo nevienlīdzību, ir šķītušas īpaši pievilcīgas gados jauniem dzīvesstila migrantiem no Baltijas un Centrāleiropas valstīm” (25. lpp.). Šajā telpā katrs atrod savu vietu – vai tā būtu starp citiem emigrantiem (strādājot fabrikās un fermās, vai pilsētās, kur ir liels emigrantu īpatsvars), vai britu sabiedrībā (Londonā, izcīnot savu vietu augsti kvalificētos darbos vai dibinot pašiem savu uzņēmumu). Viens no vissvarīgākajiem enkuriem ir māju sajūtas rašanās – vai tas būtu irēts dzīvoklis lielpilsētā, vai ar hipotekāru kredītu iegādāts mājoklis piepilsētā (pēc Latvijas Emigrantu kopienas pētījuma (2019) datiem, trešdaļa Latvijas emigrantu jau iegādājušies paši savu īpašumu Lielbritānijā). M. Kaprāna pētījums uzrāda, ka latvieši emigranti savā dzīvesvietā Lielbritānijā jūtas kā mājās (to nereti atskārstot pēc Latvijas apmeklējuma atceļā uz Lielbritāniju: viņi tajā brīdī dodas mājās). Ar šādu apziņu jau tīri psiholoģiski emigrantam ir vieglāk turpināt dzīvi tajā krastā un to sakārtot pēc saviem ieskatiem. “Šajā transformējošajā brīdī izpaužas cilvēka darītspēja, kuru raksturo uzņēmība, racionalitāte, mērķtiecīgums un izdoma.” (34. lpp.) Šis izjūtas un mērķtiecīga rīcība arī liecina par iesakņošanās šajā valstī.

Var teikt, ka viena no vissvarīgākajām, ja ne vissvarīgākā, šķautne Latvijas emigrantiem ir darbs. Kādas ir emigrantu attiecības darba pasaulē – ar darba devējiem, ar citiem darbiniekiem, viņi jūtas aizsargāti vai nepasargāti? Vai darbs viņus apmierina, vai tas dod gandarījumu vai tikai ienākumus? Kāda ir latviešu emigrantu pozīcija salīdzinājumā ar emigrantiem no citām valstīm? Šos un vēl citus jautājumus M. Kaprāns savā grāmatā apskata, intervijās uzzinājis dažādās emigrantu trajektorijas saistībā ar darbu Lielbritānijā. Jo ilgāk Latvijas emigranti dzīvo Lielbritānijā, jo lielāka iespēja, ka viņi savu dzīvi šajā valstī neuztver vairs par islaicīgu. Viņi arī spēj pašreflektēt par to, kā viņi saredz savu sociālo novietojumu britu sabiedrībā, un pārdomāt, ko viņi pienes šai sabiedrībai un ko šī sabiedrība viņiem nozīmē. Šajā apziņas līmenī viņi nav tikai darba ņēmēji vai sociālo pabalstu izmantotāji, bet te jau rodas “jautājums, kas skar sociālo saišu pamatus un strukturē ikviena Lielbritānijas imigranta

iesakņošanās plānus” (58. lpp.). Tiklīdz emigranti saredz savu lomu mītnes valstī plašākā nozīmē (piemēram, iesaistoties pilsoniskajā dzīvē vai veidojot draudzību ar vietējiem iedzīvotājiem, bērniem iesaistoties skolas dzīvē), viņu iesakņošanās jau ir sākusies.

M. Kaprāns savās intervijās ar latviešu emigrantiem Lielbritānijā apspriež arī identitātes sajūtu. Nav pārsteigums, ka M. Kaprāna respondenti “mēdz atsaukties uz etnisko izcelsmi kā personīgās identitātes kulturālo pamatu” (62. lpp.). Diasporas dzīve, izkopjot latvietību ārpus Latvijas savā brīvajā laikā, dod daļai Latvijas emigrantu iespēju izpausties un nezaudēt savas latviskās pamatvērtības. Toties tikai maza daļa Latvijas emigrantu (nedaudz vairāk par 10 %) iesaistās latviešu diasporas publiskajā dzīvē, un to “mobilizējošais spēks ilgākā laika periodā sarūk. Iesakņošanās britu sabiedrībā pārveido migrantu priekšstatus par brīvā laika pavadīšanas iespējām un vājina motivāciju vai pat rada pretestību dalībai organizētās un individuālo brīvību pārāk iegrožojošās aktivitātēs.” (63. lpp.) Toties regulāri braucieni uz Latviju apciemot radniekus stiprina transnacionālās saites un transnacionālu dzīvesveidu, “kura morālo pamatu cementē pārliecība, ka no attāluma arī ir iespējams uzturēt piederību dzimtenei” (84. lpp.). Dzīve starp divām valstīm, kaut nogurdinoša tās piekopējiem, rada iespēju nezaudēt saites ar Latviju un mīlestību pret to.

Latviešu valodas uzturēšana, kā arī angļu valodas apguve ir būtiska ne tikai pašiem emigrantiem, bet īpaši svarīga viņu bērniem, lai sasniegtu dažādus mērķus. M. Kaprāns raksta: “Līdzīgi kā angļu valoda nodrošina sekmīgu iekļaušanos britu sabiedrībā, dzimtās valodas lietošana daudzās latviešu ģimenēs kļūst par attālinātās piederības pamatu.” (87. lpp.) Angļu valodas apguve rada iespējas vieglāk iesakņoties vietējā kopienā, arī veidot “augšupejošo mobilitāti” un iespēju iekļauties citā sabiedrības šķirā. Tajā pašā laikā vismaz ģimenēs ar bērniem bieži notiek dabiska pāreja uz angļu valodu ģimenē (arī tad, ja abi vecāki ir latvieši) un attālināšanās no Latvijas tieši valodas neziņāšanas dēļ.

Pēdējā nodaļā par attālināto piederību M. Kaprāns atsaucas uz sociālantropoģi

Pninu Verbneri (*Werbner*), kas pētījusi pakistāniešus Ziemeļanglijā un piedāvājusi, ka der nošķirt diasporu kā estētisku kopienu no diasporas kā morālas kopienas¹. Verbneres skatījumā estētiska kopiena “ir vērsta uz populārās kultūras produktiem un nostalgiskiem rituāliem un ceremonijām, kas saistīti ar izcelsmes zemi [...] savukārt diaspora kā morāla kopiena akcentē līdzatbildību un politiskas attieksmes izrādīšanu pret izcelsmes valsti notiekošo” (102. lpp). Starp latviešu emigrantiem Lielbritānijā var manīt plašu iesaistes spektru – no dažnedažādām estētiskās kopienas praksēm, kur latvietība ir kā izklaides vai interešu objekts, līdz dziļai iesaistei Latvijas pilsoniskā dzīvē, fiziski atrodoties ārpus Latvijas.

M. Kaprāns pieskaras arī emigrācijas sekām Latvijā – par darbaspēka trūkumu, par iztukšotiem lauku reģioniem un augošu paniku par nācijas izsīkšanu. Viņš gan pauž cerību, ka mobilitāte prom no Latvijas un citām Centrāleiropas valstīm nebūs pastāvīga. Nekas nav pastāvīgs, kā to liecināja *Brexit* balsojums Lielbritānijā un globālā Covid-19 pandēmija, un emigrantu aizbraukšana, arī iesakņošanās ģeopolitisku apstākļu dēļ var tikpat strauji atkal mainīties. M. Kaprāna rezumējums “Taču cilvēka kā sociālas būtnes mobilitāte nekad nav pabeigta. Tas ļauj saglabāt cerību, ka aizbraukušie latvieši radīs dzīvojamu dzīvi ne tikai tur – Lielbritānijā, bet arī šeit – Latvijā” rada sajūtu, ka tas, ko mēs pašreiz redzam, lasot par Latvijas emigrantiem, ir kā fotogrāfija, kas iekapsulē viena laikmeta posmu latviešu tautas garajā vēsturē. Tā nebūt nenozīmē, ka pašreizējā situācija turpināsies mūžu mūžos. To jau var redzēt, ielūkojoties reemigrācijas datos, kas 2022. un 2023. gadā rāda pieaugošu tendenci emigrantiem dažādu iemeslu dēļ atgriezties uz dzīvi Latvijā.

M. Kaprāna Lielbritānijas latviešu dzīves analīze ļauj lasītājam gūt dziļāku ieskatu emigrantu ļoti daudzpusīgajā dzīvē. M. Kaprāns interesantā veidā ievij arī pats savus novērojumus, atrodoties lauka darbā – apskatot un iepazīstoties ar dažādām vidēm, kurās Latvijas emigranti dzīvo. Šī iedziļināšanās, gandrīz vai

iegremdēšanās, vietējā vidē atklāj daudz vairāk par to, ko piedzīvo un izjūt emigranti savā ikdienā, pierodot pie citām dzīves vērtībām, cita dzīves stila un to pieņemot par savējo. M. Kaprāns šajā vidē ienāk kā iecelotājs, vērotājs no malas – iespējams, pat piefiksē nianšes, kuras emigranti, dzīvojot uz vietas, vairs neievēro, jo ir jau pieraduši pie šī atšķirīgā dzīves skatījuma.

Grāmatu var samērā viegli uztvert arī lasītājs, kurš nav pētnieks un nav saistīts ar akadēmisko vidi, brīžiem tā pat lasās kā dokumentāls romāns, kaut lielākoties to nevar ierindot populārzinātniskās socioloģiskās literatūras žanrā. Tā ir pētnieka interviju, novērojumu un socioloģiskas aptaujas datu apkopojums, sastrukturējot dzirdēto un redzēto pa tēmām un izdarot secinājumus. M. Kaprāns veiksmīgi iedziļinājies tādās tēmās kā iesakņošanās, identitāte, transnacionālas piederības sajūta, valodas apguve un uzturēšana, apmierinātība ar dzīvi – visi šie labbūtības aspekti ir vērtīgs piensums Latvijas migrācijas pētniecībai. Reti tiek veikti pētījumi, kur pētniekam padziļināti izdodas savus subjektus iepazīt un aci pret aci izrunāties lēnām un nesteidzoties. Tas prasa laiku – iegūt respondenta uzticību, lai viņā rastos vēlme dalīties ar savām jūtām par personīgajiem dzīves likločiem.

Kā jau minēts grāmatas ievadā, pētnieks ir koncentrējies uz iesakņošanās tēmu, kas arī detalizēti apskatīta no dažādiem rakursiem. Vēl gan paliek neizpētītas dziļākas sadzīviskas nianšes, piemēram, kā Lielbritānijā dzīvojošie Latvijas emigranti reāli pavada savu ikdienu; ko viņi dzīvē prioritizē laika un naudas izteiksmē; kā viņi pavada savu brīvo laiku un atpūšas; pēc kādiem principiem viņi izvēlas mājokli, rajonu, kurā dzīvo; kā mainās viņu vērtības salīdzinājumā ar dzīves vērtībām, kādas viņiem bija, vēl dzīvojot Latvijā. Šīs tēmas vēl vairāk dotu ieskatu ārzemēs mītošo Latvijas valstspiederīgo dzīvē, un tas, kā, dzīvojot Lielbritānijā, mainās vērtīborientācija un skats uz dzīvi kopumā, varētu būt ievirze turpmākam padziļinātam pētījumam.

Kopumā Mārtiņš Kaprāns ir veiksmīgi paveicis iecerēto – ļāvis lasītājam ieskatīties Latvijas valstspiederīgo emigrantu dzīvē Lielbritānijā un atvēris logu uz viņu pasauli. Sastopoties

¹ Werbner, P. (2002) *Imagined Diasporas among Manchester Muslims*. Oxford : James Curry.

ar ļoti atšķirīgajiem emigrantiem, kuri mīt dažādos Lielbritānijas reģionos, pētnieks ir varējis papildināt kvantitatīvos statistikas datus ar emigrantu pašu “balsi” – ieraudzījis viņu ikdienā, viņu uzskatos par piederības izjūtu, valodu, attiecībām ar citiem emigrantiem Lielbritānijā, ar tiem, kas vēl dzīvo Latvijā, kā arī ar britiem. Tikai sociologam iespējams izprast emigrantu kopienu, uzrunājot emigrantus kā individuus un gūstot ieskatu katra

pasauls uztverē. Šis ieskats indivīdu dzīvē skaidri parāda, ka Latvijas emigrantus nevar visus iedalīt viendabīgā masā – viņu mērķi, motivācija emigrēt un turpināt dzīvot mītnes zemē, vēlmes, prioritātes, sapņi, dzīves uztvere ir ļoti atšķirīgi. Atšķirīgā pasaules uztvere arī nosaka viņu transnacionālo dzīvesveidu (vai arī tā neesamību), kā arī katra indivīda spēju iesakņoties Lielbritānijā un iesakņošanās dziļumu.

IN MEMORIAM

JĀNIS KUŠĶIS (1930–2022)

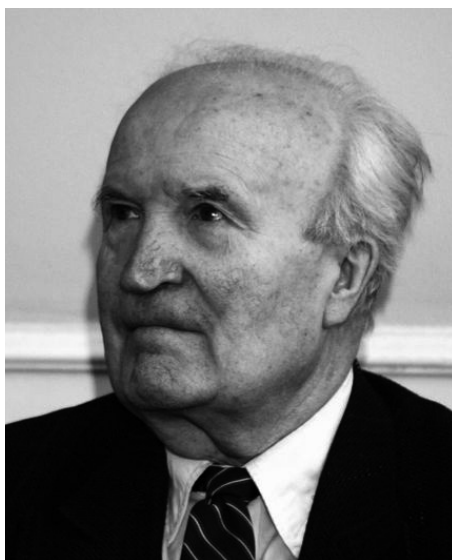

Foto: Evija Trifanova/LETA

Latviešu valodnieks un pedagogs Jānis Kušķis dzimis 1930. gada 14. novembrī Madonas apriņķa Lazdonas pagasta Maztrulēs Jāņa un Marijanas Kušķu ģimenē; viņam bija jaunāka māsa Rita. J. Kušķis 1950. gadā beidzis Madonas vidusskolu ar sudraba medaļu, 1955. gadā – Latvijas Valsts universitātes (LVU) Vēstures un filoloģijas fakultātes Latviešu valodas un literatūras nodaļu, 1958. gadā – aspirantūru LVU Latviešu valodas katedrā. Viņš prata vācu, angļu, krievu valodu, nedaudz arī lietuviešu valodu. Par promocijas darba tematu *Grostonas un Meirānu izlokšnes vokālisms* publicēti vairāki raksti – *Diftongizācija un monoftongizācija Grostonas un Meirānu izlokšnē* (1958); *Intonācijas Grostonas un Meirānu izlokšnē* (1959); *Monoftongi Grostonas un*

Meirānu izlokšnē (1963), *Dažas sēļu valodas vokālisma īpatnības pēc mūsdienu latviešu valodas sēlisko izlokšņu materiāliem* (1967). Šajos pētījumos fonētiski raksturotas Grostonas un Meirānu izlokšnes, noteikta to vieta augšzemnieku dialekta sistēmā, izpētīta arī verba atstāstāmā izteiksme – *Relatīvs sēliskajās izlokšnēs* (1973). Tomēr disertācija nav pilnībā pabeigta, tā J. Kušķis pats raksta 1972. gada zinātniskā darba atskaitē, tāpēc viņš katedrā varēja ieņemt tikai vecākā laboranta, asistenta, vecākā pasniedzēja vai lektora amatu. 1994. gadā viņa augstākā izglītība nostrificēta par filoloģijas maģistru. 2009. gadā J. Kušķis beidza darbu Latvijas Universitātē.

Jānim Kušķim pirmie darba uzdevumi Latviešu valodas katedrā bija dialektoloģijā.

Viņš lasīja lekcijas dialektoloģijā, vasarās vadīja studentu dialektoloģijas lauku prakses, pats devās dialektoloģijas ekspedīcijās kopā ar Zinātņu akadēmijas valodniekiem, ierakstot izlokšņu valodu magnetofona lentēs. Tika iekārtots fonētikas kabinets materiālu glabāšanai. Par to varam lasīt J. Kušķa rakstos – *Baltu valodu katedras zinātniskā arhīva vērtības* (1996), *Izlokšņu ieskaņojumu un studentu zinātnisko darbu fondi Latvijas Universitātes Baltu valodu katedrā* (1996).

1962. gadā Jānis Kušķis pārņēma profesora Artura Ozola (1912–1964) kursu *Latviešu literārās valodas vēsture*. A. Ozola zinātniskā mantojuma saglabāšana kļuva par Jāņa Kušķa darba ikdienu. Literārās valodas vēsturei veltītas vairākas viņa publikācijas – *Raiņa lietotā vārda “dāsns” nostiprināšanās mūsdienu latviešu valodā; Kārļa Mīlenbaha 125 gadi; Kronvalda Atis un latviešu valoda; Arturs Ozols un latviešu literārās valodas vēsture; Krišjāņa Barona populārzinātniskie raksti* u. c. Jāni Kušķi daudzi viņa klātienes un neklātienes filoloģijas studenti atceras kā *Mūsdienu latviešu literārās valodas fonētikas un propedeutikas* pasniedzēju, ir klausījušies viņa speciālkursus *Latviešu tautasdziesmu valoda, Latviešu leksikogrāfija, Jaunlatviešu rakstu valoda*. Vasarās J. Kušķis piedalījās LVU iestājpārbaudījumu komisijā, labojot fakultāšu reflektantu domrakstus latviešu valodā un literatūrā.

Plašākai sabiedrībai Jānis Kušķis kļuva pazīstams, kad Latvija atguva neatkarību, tad sevišķi aktīvi viņš nodevās dzimtās valodas kopšanai. Valodas kļūdas J. Kušķis sācis krāt jau sešdesmitajos gados. Un tagad, kad latviešu valoda ir kļuvusi par valsts valodu, tai jābūt brīvai no okupācijas laikā uzspiestās krievu valodas ietekmes fonētikā, leksikā, morfoloģijā, sintaksē un stilā. Viņa aizrādījumi un ieteikumi valodas lietošanā skanēja Latvijas Radio 1 programmā, tie lasāmi īsrakstos presē – *Latvijas Jaunatnē, Labrit, Atmodā, Dienā, Neatkarīgajā Rīta Avīzē, Tēvzemē un Brīvībā, Pavalstniekā, Skolotājā, Brīvajā Latvijā, Laikā,*

Austrālijas Latvietī, Laipā u. c. Tie ir publicēti *Valodas aktualitātēs, Latviešu valodas kultūras jautājumos, Universitas un Akadēmiskajā Dzīvē*. Žurnālā *Akadēmiskā Dzīve* Jānis Kušķis sāka darboties pēc 1992. gada septembra, kad viņš kopā ar Rasmu Grīslī Ņujorkā piedalījās valodas konferencē *Glābsim latviešu valodu*. Kopā ar R. Grīslī viņš bija *Akadēmiskās Dzīves* 36. numura valodas konsultants; žurnāla redakcijas kolēģijā J. Kušķis darbojās no 2001. līdz 2022. gadam, ir bijis žurnāla 41. un 42. numura korektors. Te publicēti vairāki J. Kušķa raksti – *Latviešu valodas stāvoklis* (38. nr.); *Šķietami latviska valoda* (40. nr.); *Valērija Bērziņa-Baltiņa (1906–2000)* (40. nr.); *Greiza balsošana par rakstības jautājumiem* (41. nr.); *Simts gadu Kārlim Draviņam* (41. nr.); *Par attieksmi pret latviešu valodu* (42. nr.); *Vecās latviešu padomju rakstības novēršanas labad* (43. nr.); *Gada vārds, nevārds un teiciens* (43. nr.); *Rasmas Sinātes piemiņai 31. VIII 1917.–17. IV 2005.* (43. nr.); *Endzelīns un latviešu valoda* (44. nr.).

Ieteikumi valodas kultūrā apkopotī Dz. Paegles un J. Kušķa grāmatā *Kā latvietis runā...* (1. izd. Rīga: Zvaigzne, 1994; 2. izd. Rīga: Zvaigzne ABC, 2002). Apgādā *Antava* sadarbibā ar Latviešu valodas attīstības kopu ir izdoti Jāņa Kušķa padomi valodas spodrināšanai *Mūsu valoda* (I daļa 2006. gadā, bet II daļu *Mūsu valoda, Padomi latviskas valodas cienītājiem* izdevusi biedrība *Latvietis* 2009. gadā).

Jāņa Kušķa skaņuplašu kolekcijā ir ap 50 tūkstoši vienību, tās nodotas Latvijas Nacionālajai bibliotēkai.

Jāņa Kušķa darbs ir ticis atzinīgi novērtēts: 1999. gadā viņš saņēma Kārļa Mīlenbaha balvu, 2001. gadā – Luža Bērziņa lielo balvu, 2004. gadā – Teodora Reitera lielo balvu, 2004. gadā kļuva par Triju Zvaigžņu ordeņa virsnieku.

Jānis Kušķis miris 2022. gada 21. aprīlī 92 gadu vecumā, apbedīts Rīgā, I Meža kapos.

Dzintra Paegle, Dr. philol.

HRONIKA

No 2022. gada 1. septembra līdz 2023. gada 31. augustam

AKADĒMISKĀ VIENĪBA AUSTRUMS

2022. gada 4. septembrī dalība ar karoga grupu Latvijas Universitātes studentu svētkos *Aristotelis* un gājienā no Doma laukuma līdz LU galvenajai ēkai.

6. septembrī *Austruma* valdes un Vecbiedru komitejas atklātā sēde.

13. septembrī lasāmajā vakarā ar stāstījumu un demonstrāciju par eksperimentālās arheoloģijas teoriju un praksi uzstājās vb. Artūrs Tomsons.

20. septembrī *Austruma* nama kopīgo telpu sakopšanas talka.

27. septembrī draugu vakars *Austruma* telpās.

11. oktobrī viesu vakarā ar priekšlasījumu par aktualitātēm Latvijas ekonomikā uzstājās bankas *Citadele* ekonomists, Fiskālās disciplīnas padomes loceklis Mārtiņš Āboliņš.

15. oktobrī ikgadējais *Austruma* rudens pārgājiens, šoreiz maršrutā Jāņamuiža–Raunas upe–Raunis (upe); kopējais distances garums – 24 km.

18. oktobrī lasāmajā vakarā priekšlasījumu par burāšanu pa Vidusjūru sniedza vb. Ronalds Muižnieks.

20. oktobrī vb. Andrieva Eiches 19. sabiedriskā diskusija vienības nama J. Sadovska zālē. Diskusijā par tēmu *Vai Rīgas ielas šobrīd ir draudzīgas visiem satiksmes dalībniekiem?* piedalījās Rīgas domes deputāts Olafs Pulks, biedrības *Pilsēta cilvēkiem* pārstāvis Oskars Rode un Rīgas Tehniskās universitātes profesore Sandra Treija. Moderators – vb. Mg. iur. Dainis Špeļs.

29. oktobrī *Austruma* 139. gadasvētku svinības vienības namā. Ar akadēmisko priekšlasījumu *Populistu panākumi 14. Saimes vēlēšanās* uzstājās savietis Mg. sc. pol.

Mārtiņš Kazainis. Pēc svinīgās daļas – saviesīgā daļa un tika atklāta pārbūvētā bibliotēka. Viesu vidū – sveicēji/-as no akadēmiskās vienības *Latviete*, Igaunijas Studentu biedrības (*Eesti Üliõpilaste Selts – EÜS*), *EÜS Põhjala*, korporācijas *Fraternitas Lettica* u. c. draudzīgām organizācijām.

1. novembrī atklātā valdes sēde.

8. novembrī viesu vakarā ar priekšlasījumu par karjeru TV un mūzikas nozarē uzstājās grupas *Singapūras satins* un raidījuma *Bolīvija. Pa kokas pēdām* autors mūziķis Jānis Krīvēns.

17. novembrī otrās *Austruma* vb. Dr. Paula Aldiņa piemiņas stipendijas infektoloģijā pasniegšanas ceremonija Rīgas Stradiņa Klīniskās universitātes slimnīcas 21. korpusā. Stipendijas ieguvējs – Rīgas Stradiņa universitātes Infektoloģijas katedras asistents ārsts Ilja Drjagunovs.

18. novembrī ikgadējais akadēmisko mužorganizāciju gājiens uz Brāļu kapiem un Nacionālo bruņoto spēku un sabiedroto parādes vērošana. Pasākumos piedalījās arī mūsu draugi no *EÜS* un *EÜS Põhjala*. Austrumieši apmeklēja arī korporācijas *Fraternitas Lataviensis* rikoto publisko svētku balli.

22. novembrī draugu vakara ietvaros notika Pasaules kausa futbolā tiešraīžu vērošana krogā *Trīs vīri laivā* Avotu ielā, Rīgā, un vēlāk pulcēšanās vienības namā.

25. novembrī austrumieši apmeklēja studentu korporācijas *Varavīksne* 95. jubilejas svinības Latvijas Universitātes Lielajā auļā.

26.–27. novembrī austrumiešu delegācija piedalījās *EÜS Põhjala* 138. gadasvētku svinībās Tartu Studentu teātrī un biedrības namā.

1. decembrī *Austruma* zoles turnīrā vienības namā čempiona titulu nosargāja vb. Kaspars Svilāns.

6. decembrī jaunieša priekšlasījums vienības namā. Par tēmu *Valmieras novada muižu nozīme kultūrvēsturiskā mantojuma apzināšanā* referēja vēsturnieks jn. Egils Lūsiņš.

9. decembrī Latvijas Nacionālās bibliotēkas Ziedoņa zālē notika Trešie Jāņa Stradiņa akadēmiskie lasījumi, kuros ar priekšlasījumu *Ķīmija arheoloģijā* uzstājās arī austrumietis vb. Artūrs Tomsons.

12. decembrī dalība studenšu korporācijas *Daugaviete* rīkotajā Ukrainas aizsardzības spēkiem paredzētā maskēšanās tikla aušanā korporācijas konventa dzīvoklī Stabu ielā 14, Rīgā.

13. decembrī viesu vakars vienības namā, kurā ar priekšlasījumu uzstājās Augstākās tiesas senators Jānis Pleps.

20. decembrī vienības namā noritēja gada noslēguma sapulce, kurā klātesošos uzrunāja valdes vecākais, kasieris, audzinātājs, Vecbiedru komitejas pārstāvis un mājas pārvaldnieks. Tika ievēlēta jauna vienības valde, kurā par vecāko kļuva sav. Reinis Mālnieks, un 140. gadsvētku rīkošanas komiteja četru biedru sastāvā.

26. decembrī *Austruma* Ziemassvētku egļīte vienības namā.

2023. gada 10. janvārī *Austruma* valdes sēde.

17. janvārī galda spēļu draugu vakars vienības namā.

25. janvārī līdzdalība Sv. Tatjanas dienas svinībās korporācijas *Fraternitas Arctica* konventa dzīvoklī Tērbatas ielā 38–5, Rīgā. Vakara oficiālajā daļā ar referātu *Harkivas universitātes studentu tradīcijas* uzstājās Harkivas Nacionālās universitātes vēstures muzeja darbiniece *Mg. hist.* Viktorija Piveņa.

31. janvārī *Austruma* biljarda turnīrā vienības namā uzvarēja vb. Pēteris Špejs.

14. februārī lasāmajā vakarā vb. Mārtiņš Tarlaps dalījās pieredzē par LR Nacionālo bruņoto spēku rezervista militāro mācību kursu, savukārt sav. Mārtiņš Kazainis – par pieredzi LR Zemessardzē.

24. februārī Tallinā notika Igaunijas neatkarības dienai veltīti pasākumi, kuros pēc *EŪS Põhjala* uzaicinājuma piedalījās sav. Ivars Dimdiņš un jn. Pēteris Rudzītis. Tajā pašā

dienā arī Igaunijas neatkarības dienai veltīts draugu vakars *Austruma* namā, kura ietvaros tika rādīta 2015. gadā uzņemta igauņu kino-filma *1944*.

27. februārī studentu korporācijas *Selonija* telpās svinīgi tika atvērta apgāda *Jumava* izdotā vb. Jānim Čakstem veltītā grāmata *Taisnība vienmēr uzvarēs* (sastādītājs vb. Ainārs Dimants). Pasākumā piedalījās kupls skaits austrumiešu, Jāņa Čakstes un Zigfrīda Annas Meierovica dzimtas pārstāvji, kā arī Valsts prezidents Egils Levits.

28. februārī viesu vakarā *Austruma* namā ar priekšlasījumu uzstājās uzņēmējs, alpīnists un brīvprātīgais karavīrs Ukrainas Bruņotajos spēkos profesors Juris Ulmanis.

17. martā *Austruma* organizētais pirmais profesora vb. Konstantīna Čakstes demokrātijas priekšlasījums Latvijas Universitātes Mazajā aulā. Par tēmu *Demokrātijas spēks. Latvijas tautas nemainīga izvēle* referēja Eiropas Savienības Tiesas tiesnese, profesore *Dr. iur.* Ineta Ziemele. Šie priekšlasījumi turpmāk būs daļa no 17. martā notiekošajiem Latvijas Centrālās padomes memoranda un Nacionālās pretošanās kustības piemiņas dienas pasākumiem.

23. martā austrumieši ciemojās pie studentu korporācijas *Patria* uz kopīgu literāro vakaru Stabu ielā, Rīgā.

24. martā austrumieši apmeklēja studenšu korporācijas *Selga* rīkoto literāro vakaru, kurā priekšlasījumu par jaunākajiem pētījumiem Vecrīgas arheoloģijā sniedza *Austruma* vb. *Dr. hist.* Artūrs Tomsons.

26. martā *Austruma* Kanādas kopas 2022. gada pilnsapulce *Austrumkalna* namā. Par kopas valdes priekšsēdētāju atkārtoti ievēlēts vb. Elmārs Bērziņš.

27. martā viktorīnu vakars vienības namā kopā ar akadēmisko vienību *Latviete*, ielūgtas arī citas akadēmiskās mūža organizācijas u. c. viesi. Uzvarētāji – komanda *Fantāzija nestrādā*.

4. aprīlī viesu vakarā ar priekšlasījumu uzstājās uzņēmējs, politiķis, Latvijas Blokķēdes attīstības asociācijas izpilddirektors Reinis Znotiņš.

14.–16. aprīlī kupla austrumiešu delegācija apmeklēja *EŪS* 153. gadsvētku svinības Tartu.

21. aprīlī ikgadējā Austruma boulinga turnīrā Pepsi boulinga un skvoša centrā Rīgā uzvaru izcīnīja sav. Ivars Dimdiņš.

22. aprīlī lielā talka Austruma namā un dārzā, īpaši pievēršoties bibliotēkas revīzijai.

25. aprīlī viesu vakarā priekšlasījumu par videospēļu nozari Latvijā sniedza viens no pasaulē atzinīgi vērtētās videospēles *The Case of the Golden Idol* radītājiem Ernests Kļaviņš.

30. aprīlī austrumieši piedalījās Valpurģu nakts pasākumos Tartu.

19. maijā draugu vakars Austruma nama dārzā pie grila un hokeja spēles skatīšanās.

23. maijā jaunieša priekšlasījums. Par tēmu *Mākslīgais intelekts medicīnā* referēja jn. Pēteris Rudzītis.

28. maijā Pasaules hokeja čempionāta spēles par bronzas medaļu starp Latvijas un ASV izlasi vērošana Austruma namā.

3. jūnijā akadēmiskā gada noslēgums Jāņa Čakstes dzimtas mājās Auči. Austrumieši palīdzēja iekārtot *Demokrātijas taku*. Piedalījās arī mūsu draugi no EŪS un EŪS *Pohjala*.

9.–10. jūnijā Austruma vasaras pārgājiens Kornetos (Alūksnes novads) un Igaunijas pierobežā cauri naktij. Distance – ap 30 km.

7. jūnijā Austruma dārza svētki. Ar priekšlasījumu *Negaidītās dāvanas: parazitorganismu pasaule* uzstājās Dr. Paula Aldiņa stipendijas laureāts, Rīgas Stradiņa universitātes Infekcīnās slimību katedras asistents Ilja Drjagunovs.

Sagatavoja sav. **Ivars Dimdiņš**

AKADĒMISKĀ VIENĪBA LATVIETE

2022. gada 2. septembrī apmeklējām studentu korporācijas *Staburadze* svētku aktu.

4. septembrī piedalījāmies Latvijas Universitātes studentu svētkos *Aristotelis*.

2. oktobrī pie vb. Gundegas Dambes Ādažos rīkojām semestra atklāšanas pasākumu. Tā laikā par vecāko ievēlējām sav! Beāti Lielmani, par vecākās vietnieci – sav! Martu Lapiņu, par rakstvedi – sav! Lāsmu Gaili. Audzinātājas pienākumus turpinās pildīt vb. Gundega Dambe, bet kasieres – vb. Dagnija Ivanovska.

3. oktobrī rīkojām viesu vakaru galda spēļu tematikā.

17. oktobrī devāmies kopīgā ekskursijā uz Latvijas Okupācijas muzeju, kur iepazīnām jauno ekspozīciju pēc muzeja rekonstrukcijas.

20. oktobrī apmeklējām akadēmiskās vienības *Austrums* Andrieva Eiches sabiedrisko diskusiju *Vai Rīgas ielas šobrīd ir draudzīgas visiem satiksmes dalībniekiem?*

29. oktobrī svinējām akadēmiskās vienības *Austrums* gada svētkus.

31. oktobrī Sirmā stunda *Akadēmiskās vienības "Latviete" vēstures izpēte*.

18. novembrī devāmies ikgadējā akadēmisko mūža organizāciju svinīgajā gājienā uz Brāļu kapiem, pēc kura rīkojām tradicionālās svētku pusdienas, šoreiz restorānā *Hugo*. Dienas

noslēgumā apmeklējām 18. novembra svinības pie *Fraternitas Lataviensis*.

25. novembrī bijām studentu korporācijas *Varavīksne* 95. jubilejas svētku aktā Latvijas Universitātes Lielajā aula. Ar akadēmisko runu *Jaunrades juridiskā aizsardzība* uzstājās fil! Ingrīda Kariņa-Bērziņa.

10. decembrī apmeklējām studentu korporācijas *Lettonia* korporantu uzņēmēju dienas, kur piedalījāmies aizraujošās lekcijās un iepazīnām radošus akadēmisko mūža organizāciju saimes pārstāvjus uzņēmējus.

12. decembrī pie mums viesojās rakstniece un tulkotāja Laura Dreize, kas ļāva ieskatīties literāro darbu tapšanas aizkulisēs un pastāstīja par fantastikas un fantāzijas žanra attīstību Latvijā. Pie mums ciemojās studentu korporācijas *Varavīksne* un *Staburadze*.

26. decembrī pulcējamies pie vb. Gundegas Dambes Ādažos, lai kopā atzīmētu Ziemassvētkus, spēlētu tematisku viktorīnu un apmainītos dāvanām.

2023. gada 9. februārī viesojāmies pie studentu korporācijas *Staburadze* uz Kūku vakaru, kur gan baudījām citu kulināros veikumus, gan palepojāmies ar savējiem.

4. martā Jāņa Akuratera muzejā atzīmējām akadēmiskās vienības *Latviete* 98. gadadienu.

Ziemassvētku svinēšana pie vb. Gundegas Dambes Ādažos

Akadēmisko mūža organizāciju 18. novembra gājiens uz Brāļu kapiem

Baltie svētki un semestra atklāšana pie vb. Gundegas Dambes Ādažos

Lieldienu atzīmēšana pie vb. Gundegas Dambes Ādažos

12. martā piedalījāmie studentu korporācijas *Līga 95* jubilejai par godu rīkotajā literāri muzikālajā pēcpusdienā *Ievērojamākie mūzikas dzīves notikumi starpkaru Latvijā*.

18. martā apmeklējām Studenšu Prezidiju konventa un Studenšu korporāciju Filistru savienības ikgadējo Pavasara konferenci. Šī gada tēma *Zīmols: latviešu valoda*.

No 20. marta līdz 20. maijam studentu korporācijas *Imeria* sportiskajā izaicinājumā mūsu biedres aktīvi piedalījās gan skriešanas, gan iešanas, gan velobraukšanas disciplīnās.

27. martā kopā ar akadēmisko vienību *Austrums* rīkojām viktorīnu, kur piedalījās aizrautīgi prāta spēļu entuziasti no studentu korporācijas *Dzintra* un studentu korporācijām *Fraternitas Arctica* un *Patria*.

3. aprīlī pie mums viesojās rakstniece Linda Nemiera, kas pastāstīja par rakstnieka ikdienu, populāro romānu *Rīgas raganas*, kā arī citu grāmatu rakstīšanu. Ciemos pie mums ieradās studentu korporācijas *Zinta* un *Līga*.

10. aprīlī pie vb. Gundegas Dambes Ādažos kopā svinējām Lieldienas.

28. aprīlī apmeklējām studentu korporācijas *Lettonia* literāro vakaru, kur uzstājās Latvijas Universitātes asociētais profesors Ivars Ījabs ar priekšlasījumu *Latviešu politikas pirmsākumi: labējie, kreisie un citādie*.

No 30. aprīļa līdz 1. maijam bijām Tartu, Igaunijā, pie Igaunijas Studentu biedrības (*Eesti*

Üliõpilaste Selts – EÜS) *Põhjala*, kur atzīmējām Valpurģu nakti.

1. jūnijā piedalījāmie studentu korporācijas *Selonija* literārajā vakarā *Latvijas aizsardzība šodien un 2035. gadā. Kas jāzina studentam?*, kur uzstājās Aizsardzības ministrijas valsts sekretārs Jānis Garisons.

5. jūnijā apmeklējām studentu korporācijas *Imeria* sportiskā izaicinājuma noslēguma pasākumu, kur ar lasījumu par miega nozīmi sportiskajos sasniegumos *Cikos jābeidz alus/vīna/tējas/dziesmu vakars pirms menzūras* uzstājās studentu korporācijas *Daugaviete com!* Marta Celmiņa.

16. jūnijā apmeklējām studentu korporācijas *Lettonia* rīkoto *Fraternitas Vanenica* fil! Kārļa Dambīša brīvo runu par tēmu *1940. gada 17. jūnijs. Kāpēc Latvija nepretojās padomju okupācijai?*

15. jūlijā pie vb. Gundegas Dambes Ādažos svinējām tradicionālo Zemeņu balli.

22. jūlijā piedalījāmie *Concordia Valdemia* ikgadējās sporta spēlēs Latvijas Universitātes Ģeogrāfijas un Zemes zinātņu fakultātes lauka stacionārā *Lodes muiža*, Taurenas pagastā, Cēsu novadā.

27. augustā pie vb. Gundegas Dambes atzīmējām Baltos svētkus un nosvinējām semestra sākumu.

Sagatavoja: sav! **Lāsma Gaile**, akadēmiskās vienības *Latviete* rakstvede

LATVIEŠU KATOĻU STUDENTU UN AKADĒMIĶU APVIENĪBA DZINTARS

2021. gada 12. septembrī LKSAA *Dzintars* Dzejas dienu pasākums. Iepazinām fil! Selgas Silkalnas un fil! Dainas Strelēvicas jaunākos literāros darbus – dzejas krājumus.

10. oktobrī fil! Līvijas Vulfas lekcija *Mikrobioloģija mūsu virtuvē*. Pēc lekcijas – organizēta pastaiga pa Medema purva takām.

18. novembrī valstī noteikto ierobežojumu dēļ Brāļu kapus apmeklējām individuāli – iedzām sveces un nolikām ziedus.

28. novembrī konvents norisa “zaļajā režīmā”, ar lekciju par garīdznieku vajāšanu padomju laikā viesojās Solveiga Krūmiņa-Koņkova.

12. decembrī konvents Ziemassvētku noskaņās.

2022. gada 16. janvārī Jaungada konvents – apspriedām aizvadīto gadu un plānojām nākamā gada darbību, kā arī LKSAA *Dzintars* 75. gadadienas svinības.

Latviešu katoļu studentu un akadēmiķu apvienība *Dzintars* ar viesiem 75. jubilejas svinībās

13. martā attālināti notika Rīgas vienības prezidija vēlēšanas.

10. aprīlī Pūpolsvētdienas konvents ar garīgiem un filozofiskiem lasījumiem. Fil! S. Silkalna nolasīja pāris dzejoļu, kas veltīti traģiskajiem notikumiem Ukrainā. Tika pieminēts ASV mūžībā aizgājušais LKSAA *Dzintars* fil! Leons Liepa, kā arī runāts par viņa aktīvo līdzdalību laikā, kad apvienības darbība pēc Latvijas neatkarības atjaunošanas tika aizsākta Latvijā.

15. maijā izbraukuma konvents Ķemerose: Sv. Mises apmeklējums Ķemeru Romas katoļu baznīcā, pēc tās Ķemeru nacionālā dabas parka apmeklējums Latvijas Valsts mežzinātnes institūta *Silava* zinātnieka A. Ornicāna vadībā,

sadraudzība un viesošanās pie fil! J. Valtervi-tenheima.

12. jūnijā izbraukuma konvents Lestēnē: Lestenes Brāļu kapu apmeklējums, Lestenes Brāļu kapu piemiņas istabas un bunkura apmeklējums gida pavadībā, kā arī viesošanās Lestenes luterāņu baznīcā un ieskats tās atjaunošanas darbos. Noslēgumā pastaiga Jaunpils pils teritorijā.

16. jūlijā LKSAA *Dzintars* 75. jubilejas svinības Bruknā. Viesos ieradās arī LKSAA *Dzintars* sadraudzības korporācija *Tautito* no Kauņas. LKSAA *Dzintars* prezidija (valdes) vēlēšanas.

Sagatavoja fil! **Kristīne Pāviška-Dolgova**

Noteikumi autoriem

Intelektuālais žurnāls *Akadēmiskā Dzīve* publicē zinātniskus rakstus **visās zinātņu jomās** plašai ieinteresētai publikai par Latvijai nozīmīgiem zinātnes, kultūras un sabiedriskiem jautājumiem – tādiem, kas jau ir kļuvuši vai kļūst par zinātņu un kultūras vēsturi. Rakstus pieņem un publicē latviešu valodā, arī prof. J. Endzelīna rakstībā. Žurnāls publicē arī zinātnisku darbu recenzijas.

Rakstu pieņemšana notiek nepārtraukti. Katru rakstu recenzē divi pārstāvji no redkolēģijas, iesakot rakstu publicēt, pārstrādāt vai noraidīt, gala lēmumu pieņem redkolēģijas sēdē. Recenzējot tiek vērtēta rakstu oriģinalitāte, aktualitāte, saprotamība, izklāsta loģika, literatūras pārzināšana un valoda. Redakcija ievēro recenzentu anonimitāti. Autoru par pieņemto lēmumu informē nedēļas laikā. Autori var iepazīties ar recenzentu vērtējumiem un piezīmēm.

Pēc tam, kad raksts saņēmis pozitīvu redkolēģijas lēmumu un autors izdarījis prasītās korekcijas, redakcija patur tiesības veikt nepieciešamos labojumus, lai panāktu izteiksmes skaidrību, kā arī stila un noformējuma viendabību. Šie labojumi tiek saskaņoti ar autoru.

Manuskriptus pieņem datorrakstā *Word* formātā, lappuses formāts – A4, standarta teksta izvietojums, burtu lielums – 12 punkti, starp rindām 1,5 intervālu atstarpe (arī parindēs). Vēlamais burtveidols jeb fonts *Times New Roman*.

Raksta sākumā tūlīt pēc tā nosaukuma jāievieto autora akadēmiskais dzīvesgājums 700–1000 iespaidzīmju apjomā (neskaitot atstarpes starp vārdiem) un 5–6 raksturvārdi. Rakstam jāpievieno autora ģimete – fotogrāfija elektroniskā formātā.

Literatūras saraksts (vēres jeb bibliogrāfiskās norādes) novietojams raksta beigās. Literatūru kārtu pēc latīņu alfabēta atbilstoši starptautiski pieņemtai transkripcijai, nešķirojot pēc valodām (netiek lietota kirilica utt.), un interneta publikācijām norāda datumu, kad tā aplūkota. Jālieto grāmatas, grāmatas nodaļas resp. rakstu krājuma raksta, žurnāla raksta un interneta publikācijas bibliogrāfiskā apraksta paraugi pēc Hārvarda sistēmas:

Lasmane, S. (2012) *Komunikācijas ētika*. Rīga : LU Akadēmiskais apgāds.

Hallin, D. C.; Mancini, P. (2004) *Comparing Media Systems: Three Models of Media and Politics*. Cambridge, New York : Cambridge University Press.

Brikše, I.; Skudra, O.; Tjarve, R. (2002) Development of the Media in Latvia in the 1990s. Vihalemm, P. (ed.) *Baltic Media in Transition*. Tartu : Tartu University Press.

Balčytienė, A. (2009) Market-Led Reforms as Incentives for Media Change, Development and Diversification in the Baltic States: A Small Country Approach. *International Communication Gazette*, 71 (1–2), 39–49.

Dimants, A. (2016) Valsts nepieder kaimiņiem, bet viens likums – viena taisnība visiem. *Delfi* (11.07.2016.). Pieejams: <http://www.delfi.lv/news/comment/comment/ainars-dimants-valsts-nepieder-kaiminiem-bet-viens-likums-viena-taisniba-visiem.d?id=47659107> (06.11.2016.).

Baltic Media Advertising Market 2011 (2012) TNS Emor. Pieejams: http://www.tns.lv/wwwtnslv_resources/images/relizes/ADEX/2012/Baltic_Media_Advertising_Market_2011.pdf (11.06.2012.).

Die Programme der Polytechnischen Schule zu Riga für die Jahre 1862/63–1881/82 (1881) Riga : Müller.

Grosvalds, I.; Alksnis, U.; Ruplis, A.; Meirovics, I. (2001) *Ķīmija Rīgas Politehnikumā un Rīgas Politehiskā institūtā*. Rīga : Latvijas Ķīmijas vēstures muzejs.

Rainis (1981) Kajs Grakhs. *Kopoti raksti*, 14. Rīga : Zinātne, 329–434.

Iekšējās atsauces uz vērēm un piezīmes, ieskaitot norādes uz arhīvu dokumentiem, numurētā secībā dodamas teksta parindēs attiecīgās lappuses beigās (burtu lielums – 10 punkti), parasti norādot izmantotās lappuses vai lapas; ērtības labad saprotami īsinot garu nosaukumu līdz tā pirmajiem vārdiem; vairāk nekā trīs autoru gadījumā norādot pirmo autoru ar papildinājumu „et al.”; izdošanas gadam pievienojot alfabēta burtu (a, b, c utt.) atbilstoši nosaukumu alfabētiskajai secībai, ja vienam un tam pašam autoram vienā gadā izdoti divi vai vairāk darbi:

Balčytienė 2009, 41–42; Brikše, Skudra, Tjarve 2002, 100; *Baltic Media Advertising Market 2012*; *Die Programme 1881*; Grosvalds et al. 2001; Rainis 1981b.

Par vēru un atsauču precizitāti atbild raksta autors.

Nobeigumā jāpievieno raksta kopsavilkums angļu valodā 1500–2000 iespaidzīmju apjomā (neskaitot atstarpes starp vārdiem), kurā atsegti raksta mērķis un uzdevumi, formulēta galvenā problēma, aprādīta novitāte un sniegti galvenie secinājumi.

Maksimālais raksta garums – 30 000 iespaidzīmes (neskaitot atstarpes starp vārdiem), rekomendējams – 6–12 datorraksta lappuses, šajā apjomā ietilpst arī dzīvesgājums, kopsavilkums, atsauces resp. piezīmes un literatūras saraksts.

Atbilstoši satura izklāsta gaitai raksts sadalāms nodaļās, dodot tām precīzus nosaukumus. Raksta saturam un struktūrai jāatbilst zinātniska teksta veidošanas prasībām. Raksta sākumā ievada daļā jāsniedz problēmas nostādne, pētījuma nepieciešamības pamatojums, pētījuma aktualitāte. Izklāsta daļā pirmscegi jāapraksta problēmas risinājums. Šī sadaļa jāstrukturē ar nodaļu virsrakstu palīdzību. Nobeiguma daļā jānodod konceptīvi secinājumi, vērtējumi, ieteikumi, vispārinājumi. Izklāstam jāattīstās loģiski, tam jābūt kompozicionāli pārdomātam, terminoloģiski precīzam, skaidram. Rakstam jābūt uzrakstītam labā valodā, sliktā valodā uzrakstītus darbus redakcija nepieņem.

Rakstā minētiem svešvārdiem jānorāda oriģinālforma. Jāizvairās no pārmērīgas svešvārdu lietošanas. Izmantotajiem citātiem jābūt precīziem, ja tajos ir izlaidumi, tie noteikti jānorāda: nelieli izlaidumi (pāris vārdu) – ar divpunkti ..., bet lieli (vairāki teikumi) – ar divpunkti kvadrātiekvās [...]. Noformēšanas ipatnības: aiz punkta, komata, kā arī starp iniciāli un vārdu jābūt viena piesitiena atstarpei; teksta izcēlumi (trekninājums, slīpraksts jeb kursīvs, pasvitrojums u. tml.) jālieto konsekventi, nav vēlams rakstu pieblīvēt ar izcēlumiem. Visi nosaukumi, kurus citādi liiek pēdējās, kā arī nosaukumi svešvalodās sniedzami slīprakstā, paskaidrojumi svešvalodās – iekavās un slīprakstā.

Teiktā iekļautie attēli papildus ir jāiesūta kā atsevišķas labas kvalitātes datnes, diagrammas, grafiki u. tml. – rediģējamā formātā.

**LATVIJAS
UNIVERSITĀTE**

ISSN 0516-3145

35

9 770516 314007